УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

1-2 (45-46) Рік XII

1975

НЬЮ ЙОРК ТОРОНТО МЮНХЕН

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

Представництво на Европу:

Mr. F. Korduba
8 München 80
Ayingerstr. 17
West Germany

Канада:

Гамілтон:

Mr. S. Szpak
28 Strond Bd.
Hamilton, Ont.
Canada

Монтреаль-Квебек:

Mr. Roman Serbyn
3804 Oxford Ave.
Montreal, Que.
Canada

Манітоба:

Rev. Dr. O. Baran
St. Paul College
University of Manitoba
Winnipeg 19, Man.
Canada

Торонто, Онт.:

Mr. Wasyl Veryha
215 Grenadier Rd.
Toronto 3, Ont.
Canada

Представництво на ЗДА:

Нью Йорк:

Dr. O. Dombrovskyj
16 Clinton Terrace
Jamaica 32, New York, N.Y. 11432

Філядельфія:

Dr. Roman Kos
873 N. 22 St.
Philadelphia, Pa. 19130

Клівленд:

Mr. W. Storozynsky
6334 So. Canterbury Rd.
Parma, Ohio 44129
USA

Колорадо і Каліфорнія:

Mr. L. Bykovsky
2245 Julian Street
Denver, Colorado 80211

Чікаґо

Mrs. Vira Bida
3347 W. Potomac Ave.
Chicago, Ill. 60651

Головне представництво «Українського Історика»:
„The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

1-2 (45-46)

РІК ВИДАННЯ ДВАНАДЦЯТИЙ

1975

НЬЮ ЙОРК ТОРОНТО МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК	THE UKRAINIAN HISTORIAN
Видає: Українське Історичне Товариство	Published by The Ukrainian Historical Association
Головний Редактор: Любомир Винар	Chief Editor: Lubomyr Wynar

Адреса Редакції і Адміністрації:

„The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

Ціна цього числа амер. дол. 7.00

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в двох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 20 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 10 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються. Передруки дозволені лише за згодою Головного Редактора.

Річна передплата «Українського Історика» виносить $ 14.—

Druck: „LOGOS", Buchdruckerei u. Verlag G.m.b.H., München 19, Bothmerstr. 14

ЗМІСТ

CONTENTS

Любомир Винар

ДЕСЯТИЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

(1965—1975)

У листопаді 1964 року оформилася Ініціятивна Група Українського Історичного Товариства, якої головним завданням було підготовити і перевести установчі збори УІТ та вибрати першу управу Товариства. У її склад входили такі члени: *Марко Антонович, Наталія Полонська-Василенко, Богдан Винар, Любомир Винар, Ілля Витанович, Олександер Домбровський, Василь Дубровський, Михайло Ждан, Ігор Каменецький, Роман Климкевич, Петро Курінний, Михайло Міллер, о. Іриней Назарко, Олександер Оглоблин, Євген Онацький, Ярослав Пастернак і Микола Чубатий.* Саме завдяки жертвенній праці вищезгаданих членів І.Г. постало Українське Історичне Товариство.

Вже під кінець 1964 року було розіслано до українських істориків і дослідників окреме повідомлення, в якому були з'ясовані основні завдання УІТ, а в березні 1965 році у висліді листового референдуму 45 членів-основників постало нове товариство. Офіційною датою постання УІТ слід уважати 1-го березня 1965 року.

Сьогодні з перспективи десятьох років треба зробити бодай короткі підсумки з праці нашого Товариства, визначити його місце у загальному розвитку українського та міжнародного наукового життя та поділитися думками про пляни праці УІТ на майбутнє.

У моїй розвідці про «Українського Історика» (У.І., ч. 3—4, 1973) підкреслено, що ґенеза УІТ безпосередньо в'яжеться із виданням «Українського Історика», а також із станом української історичної науки на початку 1960-их років. Отже «Український Історик», якого перше число вийшло під кінець 1963 року, дав основний почин до організації історичного товариства. Пригадаємо, що у четвертому числі «Українського Історика» за 1964 рік, в якому появився комунікат Ініціятивної Групи УІТ також появилася окрема стаття, присвячена відзначенню 45-літтю наукової праці професора Олександра Оглоблина, одного з головних архітектів УІТ і його першого голови. Теперішнє відзначення десятиліття УІТ також збігається із відзначенням ювілею 55-літньої наукової праці і 75-ліття нашого сучасного найвизначнішого історика і голови нашого Товариства. З щирою подякою на цьому місці згадуємо про вклад праці проф. О. Оглоблина в розбудову Товариства, а заразом сердечно бажаємо йому багато дальших років творчої праці на ниві рідної історичної науки.

Щоб дати задовільну оцінку пророблєної праці УІТ слід спершу зупинитися на основних завданнях Товариства, які були накреслені його основниками. І так в офіційному повідомленні УІТ із березня 1965 року читаємо, що Українське Історичне Товариство ставить перед собою такі завдання:

1. Об'єднувати істориків, дослідників допоміжних історичних наук, а також активних прихильників української історичної науки.
2. Пильнувати і боронити інтереси вільної української історичної науки та її кращі традиції.
3. Нотувати й виправляти фальшиві і тенденційні інтерпретації історії України в історичних працях СССР і у вільному світі.
4. Видавати історичний журнал «Український Історик» і допомагати у виданні історичних праць з історії України і Східньої Европи.
5. Сприяти виявленню, реєструванню й вивченню джерельних матеріялів до історії України в закордонних архівах і бібліотеках.
6. Співпрацювати з українськими науковими установами у вільному світі й налагоджувати зв'язки з чужинецькими науковими товариствами.

В основному можна ствердити, що УІТ задовільно виконувало свої обов'язки і в короткому часі стало одним із найповажніших українських наукових товариств, яке свою діяльність не замикало виключно в рамки українського наукового життя, але брало і бере участь у конґресах, конференціях і з'їздах неукраїнських славістичних та історичних установ.

На першому етапі діяльности УІТ зосереджено головну увагу на тематичне поширення і поглиблення змісту «Українського Історика», популяризації ідей Товариства серед наукових кіл і любителів історії та участи в науковому житті. Нашим головним завданням було зробити з «Українського Історика» репрезентативного речника української історіографії. Якщо взяти до уваги, що київський *Український Історичний Журнал* не міг стати таким речником через свій ідеологічний баґаж — то стає більш зрозуміло, чому саме ми уважали і уважаємо, що головним завданням УІТ є дбати про дальший розвиток нашого єдиного історичного журналу. І так до сьогодні ми видали 46 чисел «Українського Історика» серед надзвичайно важких обставин праці. Наш журнал став творчою трибуною співпраці різних ґенерацій українських дослідників і тимсамим відзеркалює правдивий розвиток української незалежної історичної науки. Матеріяли з «Українського Історика» реєструються в найповажніших міжнародних довідниках і тим самим є доступні для кожного дослідника історії Східньої Европи.

Крім історичного журналу УІТ започаткувало цілу низку окремих видавничих серій, з яких згадаємо «Історичні монографії», «Історичні студії», «Українські вчені» і «Мемуаристика». У 1974 році започатковано нову серію «Грушевськіяна» і тим самим поставлено тривкі підвалини під вивчення і дослідження життя і творчости нашого най-

визначнішого історика Михайла Грушевського. Не зважаючи на свої більш, як скромні, матеріяльні засоби, УІТ має ясно накреслену свою науково-видавничу програму і її систематично проводить у життя.

Протягом останніх десятьох років Товариство зорганізувало низку конференцій і зустрічей з громадськістю. Ми тісно співпрацювали і співпрацюємо з УВАН у США і Канаді, Історично-Філософічною Секцією і Европейським НТШ та іншими українськими науковими установами. На міжнародньому форумі затіснено вузли співпраці з Американською Історичною Асоціяцією, славістичною асоціяцією (ААА СС) та канадськими історичними товариствами. УІТ брало участь в наукових з'їздах в Денвері, Нью-Йорку, Вінніпезі, Банфі та інших місцевостях, в яких відбувалися американські, канадські або міжнародні з'їзди. Окремі статистичні дані з діяльности УІТ будуть подані в джерельній історії УІТ, яка саме опрацьовується. Не зважаючи на відносно коротке існування УІТ, — ми уважаємо за доцільне таку працю видати і задокументувати основні етапи діяльности УІТ. Праця Товариства була успішна і тим самим відрізнялася корисно від діяльности деяких наших наукових установ, які мали кращі засоби від УІТ розгорнути свою діяльність, — але цього не були спроможні зробити.

Якщо йдеться про виправлення фальшивих і тенденційних інформацій про Україну, — то це завдання також поступово виконувано. Тут маємо на увазі не лише критичні огляди праць, які появляються в СССР і Західньому Світі і в яких у кривому дзеркалі представлено український історичний процес, але також безпосередні контакти з неукраїнськими науковими установами, які часами фірмували видання з тенденційними інформаціями про Україну. Правдива і удокументована та річева інформація УІТ у формі офіційних листів до американських наукових установ вже принесла конкретні висновки. Для прикладу можемо згадати про нашу переписку з АААСС в справі реєстрації українських історичних матеріялів у їхній бібліографії, в якій ці матеріяли подавалися в розділі російської історії. Тепер цієї аномалії вже немає. Таких прикладів можна б навести більше.

УІТ від самого початку своєї діяльности обстоювало концепцію гармонійної співпраці між українськими науковими установами. На жаль, не вдалося допровадити до злагіднення напружень між деякими науковими установами. Деякі з них замінили форми наукової праці публіцистичною, а це вплинуло на їх рівень наукової праці. Проте ми рівночасно рішили не витрачати енерґії на внутрішні конфлікти, які ні до чого позитивного не допровадять, а лише гальмують розвиток українського наукового життя. Проте ми віримо, що в короткому часі ми зможемо причинитися до гармонійної консолідації наших наукових сил. На увазі не маємо паперово-декляративної співпраці між деякими науковими установами, — але справжню ділову співпрацю.

Оце телеграфічним стилем ми подали деякі дані про працю УІТ протягом останніх десяти років. У загальному можна сказати, що це були роки загального росту і конкретних успіхів.

Тепер коротко зупинимося над майбутнім розвитком української історичної науки і запляновано діяльністю УІТ.

Якщо йдеться про стан історичної науки в совєтській Україні, а зокрема про друковані праці, — він погіршився і це накладає додаткові обов'язки на УІТ. Можливо, що найкращою ілюстрацією підневільного і загрозливого стану української історіографії в УРСР може служити стаття «завідуючого відділом науки і учбових закладів ЦК Компартії України Ф. М. Рудича, який у своїй програмовій статті пише:

«Немало досліджень (в Україні – Л В.) виконуються на невисокому ідейно-теоретичному рівні, низькою ще лишається їх ефективність. Поверхово і спрощено провадиться критика різного роду буржуазних і ревізоністських теорій. В окремих дослідженнях мали місце факти ідеалізації старини, відходу від класових, партійних критеріїв в оцінці суспільних явищ, неправильного трактування деяких подій історичного минулого. Автори окремих праць, підготовлених в Інститутах історії та археології АН УРСР, у Київському університеті, перебільшували роль деяких ліберальних і дрібнобуржуазних діячів, ідеалізували суспільний устрій Запорізької Січі, робили спроби представити український народ родоначальником слов'янства, допускали плутанину в тлумаченні суто національного питання і шляхів його розв'язання.

Як відомо, ЦК Компартії України рішуче засудив факти відходу від партійних критеріїв у наукових дослідженнях і вжив заходів для виправлення допущених помилок» (Ф. М. Рудич, «Деякі актуальні питання розитку історичної науки в республіці», *Український Історичний Журнал*, ч. 2. 1975, стор. 12).

Нам відомо, якими «засобами» користувалася ЦК компартія України, яка не може допустити до нормального історичного дослідження минулого України і залізним обручем переслідування українських дослідників розгромлює українську історичну науку. Ціла низка істориків була арештована або позбавлена праці. Чому перестали виходити такі видання, як «Історичні джерела та їх використання», «Середні віки на Україні» та інші? І хоч українські совєтські історики в основному держалися «партійної лінії», але тому що вони час від часу висловлювали свої думки про окремі періоди української історії, то це були вже «помилки на ідейно-теоретичному рівні». Примітиви типу Рудича накреслюють головну лінію історичних дослідів в Україні. Він і його соратники мають готову відповідь на всі питання історичної проблематики, мовляв, «на ці та інші питання світового значення наукові відповіді дає історія нашої Батьківщини, історія славної ленінської партії комуністів» (там же). Коментарі, мабуть, зайві. Проте можемо запитатися, що сталося із запроектованим тому десять років атлясом української історії або виданням основної ретроспективної бібліографії історії України? Ці питання обговорювалися на сторінках *УІЖ* протягом багатьох років і дотепер нічого не зреалізовано. Можливо, що дехто бажає вказати на видану *Радянську енциклопедію історії України* (1969—1972). Це видання може служити

класичним прикладом партійної історії, в якій немає місця на об'єктивні дані про історичні події і історичних діячів. Отже в Україні криза історичних дослідів поглиблюється і немає жадних даних на покращання стану української історичної науки.

Тепер декілька спостережень про стан українських історичних дослідів поза межами України. Ми вже раніше згадали про діяльність УІТ і ролю «Українського Історика». Треба підкреслити, що протягом останніх років Товариство втратило цілий ряд основників УІТ і близьких співробітників «Українського Історика». З них згадаємо заступника голови Товариства і члена Редакційної Колеґії У.І. проф. Наталію-Полонську, Голову Контрольної Комісії і члена-основоположника проф. Іллю Витановича, члена-основоположника і члена Редакційної Колеґії У.І. проф. Ярослава Пастернака, члена-основника і члена Ред. Кол. проф. Василя Дубровського. члена-основоположника проф. Петра Курінного. Цих видатних істориків і археологів не можна заступити. Вони — представники старшої ґенерації українських учених повністю зрозуміли вагу УІТ і УІ віддали свої творчі сили і енерґію на розбудову Товариства і журналу.

В загальному можна підкреслити, що українські дослідники головно присвячують свою увагу вивченню періоду козаччини, XIX І XX століття. Натомість античний і середньовічний період української історії досліджує лише декілька істориків із середньої і старшої ґенерації. Немає відповідного допливу молодих наукових сил в цих ділянках і це становить поважну проблему.

Поруч УІТ існували інші наукові українські установи, які мали свої історичні секції і проводили наукову працю. Найповажнішим досягненням українських вчених можна уважати видання *Енциклопедії Українознавства* за головною редакцією проф. Володимира Кубійовича, голови Европейського НТШ і директора Історично-Філософічної Секції НТШ та члена УІТ. Можна ствердити, що майже усі історичні гасла в УЕ опрацювали члени УІТ. Без огляду на деякі недомагання *Енциклопедія Українознавства* (гаслова, тематична і англомовна) залишиться фундаментальною працею для усіх ділянок українознавства і свідоцтвом зрілости українських учених. Крім ЕУ, НТШ видало цілу низку *Записок НТШ* та інших публікацій з історичною тематикою. Внутрішні конфлікти між різними відділами НТШ неґативно відбилися на науковій праці товариства в ЗДА і Канаді, зокрема в науково-видавничому секторі. Останніми часами з кругів Американського НТШ видвигнено ідею видання Історії України-Руси англійською мовою. Це питання обговорювано на форумі УІТ ще в 1966 році і по довгій надумі вирішено не реалізувати англомовного перекладу фундаментальної історії Грушевського. Перші томи праці М. Грушевського перестарілі і їх не можна перекладати для англомовного читача без відповідних коментарів і бібліографічних доповнень. Це, мабуть, ясно для усіх істориків, які базують свої праці на історичній схемі М. Грушевського. На нашу думку, лише історики-спеціялісти окремих історичних періодів історії України мог-

ли б такі потрібні доповнення виготовити. Треба жалувати, що Головна Управа НТШ і ініціятори перекладу не звернулися до тих істориків. Вони напевно дали б відповідну пораду відносно запляннованого перекладу. Справа занадто поважна, щоб її розглядати лише під кутом збирання відповідних матеріяльних засобів.

Українська Вільна Академія Наук в США під проводом проф. Олександра Оглоблина видає англомовні *Анали* Академії, які здобули позитивну оцінку на міжнародному науковому форумі. Проте останніми роками це поважне видання появляється за ред. проф. О. Пріцака з поважним опізненням і це позитивно не впливає на репутацію УВАН. Слід надіятися, що Анали знову ж будуть появлятися кожного року. УВАН також видає Наукові Збірники та інші видання, а крім того Академія улаштовує різні наукові конференції і цим сприяє розвиткові різних ділянок українознавства, а зокрема української історії.

У Канаді УВАН зосередило свою увагу на дослідженні історії української спільноти в Канаді, акрім того видає ряд серійних публікацій. Проф. Олександер Баран є президентом УВАН в Канаді, а заразом членом Управи УІТ і членом Редакційної Колеґії У.І. Треба сподіватися, що КУВАН поширить свою наукову працю також на інші ділянки української історії. УІТ тісно співпрацює з УВАН в США ії Канаді і треба сподіватися, що ця співпраця ще більше затісниться в наступних роках.

На европейському терені діє Український Вільний Університет, Український Католицький Університет і осередок отців Василіян в Римі. Треба сказати, що наші установи в Римі причинилися до видання понад 50 томів джерельних матеріялів до історії української Церкви. Також *Записки ЧСВВ* містять чимало вартісних історичних матеріялів, зокрема до історії української католицької Церкви. УВУ неперіодично видає наукові збірники з українознавчими матеріялами. Це саме можна сказати про УТГІ.

З неукраїнських установ, які мають безпосереднє відношення до історичних дослідів, а головно до підготови молодих істориків треба згадати українознавчий осередок при Гарвардському університеті. Протягом шести років ця установа видала декілька передруків і праць з українознавчою тематикою. Це доволі мало, якщо йдеться про значні фонди, що їх зложила українська громада на цей осередок.

Не є завданням нашої статті давати докладнішу аналізу і оцінку наукової діяльности вищезгаданих установ. Це зробимо в окремій статті. Тут лише хочемо підкреслити брак відповідної співпраці між поодинокими науковими установами, що неґативно впливає на дальший розвиток українознавчих наук. Немає сумніву, що при відповідній координації праці і розумній науковій політиці українських науковців можна б багато більше осягнути. Можливо, що створення Української Наукової Фундації за ініціятивою проф. Богдана Винара причиниться до появи цілої низки фундаментальних праць з різних ділянок українознавства, а зокрема історії України.

Які ж основні завдання стоять перед Українським Історичним Товариством, як головним репрезентантом української історичної науки? Немає сумніву, що одним із найважливіших завдань є дальша розбудова нашого історичного журналу, біля якого об'єдналися різні ґенерації українських учених. «Український Історик» охоплює усі періоди і ділянки української історії і допоміжних історичних наук. З певним успіхом ми притягнули до співпраці і неукраїнських дослідників, які цікавляться історією України. Це також сприяє тіснішій співпраці між українськими і неукраїнськими науковцями. Науково-видавнича діяльність стоїть на одному з перших місць в праці УІТ. Саме тому виготовлено доволі обширний видавничий плян, який у міру наших матеріяльних спроможностей, будемо реалізувати в наступних роках.

В першу чергу згадаємо про історичну довідкову літературу. Підготовляється і у відносно короткому часі буде здана до друку фундаментальна бібліографія історії України. Це видання виповнить поважну прогалину в історичній літературі. Праця начислює понад 500 сторінок друку і появиться англійською мовою. Рівночасно обговорюється питання видання однотомової енциклопедії або словника української історії при співпраці різних ґенерацій українських істориків. З інших публікацій слід згадати вже майже готового до друку першого українського історичного атлясу з кольоровими мапами і обширними коментарями. Атляс повинен появитися під кінець біжучого або з початком наступного року. Як бачимо у своєму пляні УІТ взяло до уваги фундаментальні довідкові історичні видання необхідні для українського і неукраїнського читача.

Якщо йдеться про монографічні історичні дослідження і загальні історичні нариси, — то наголос поставлено на центральні, а не марґінесові теми з української історії. В першу чергу обговорюється можливість видання нового академічного підручника історії України (збірна праця) пристосованого для вжитку в американських і канадських університетах. Перевидання англомовних історій М. Грушевського і Д. Дорошенка не можуть уже задоволити викладача і високошкільного студента. Кожний період української історії заслуговує на окреме опрацювання. Обговорюється видання окремого нарису Історії Української Козаччини, видання монографії *Україна в XIX ст.* Українська історична проблематика буде насвітлена на тлі загального історичного процесу. Члени УІТ опрацьовують окремі монографії, присвячені королеві Данилові Галицькому, М. Грушевському, Симонові Петлюрі та іншим провідним історичним постатям України. Рівночасно підготовляється фундаментальна Історія української економічної думки.

Окрему увагу звернено на збирання матеріялів і видання окремих історій української громади в Америці та на інших континентах. Вивчення життя, побуту і діяльности українців поза межами України у великій мірі занедбане. У 1976 році плянується видати збірну працю *Історія Українців у США*, а згодом інші праці, присвячені українській іміґрації.

УІТ також не занедбує справи видання джерельних матеріялів до Історії України. Саме вийшов англомовний переклад *Щоденника Еріха Ляссоти з 1594 року* — одне з основних джерел до вивчення ранньої козачини. Тепер обговорюється питання видання однотомника Джерела до Історії України (охоплює усі періоди української історії) і багатомовового видання *Україна XX століття у світлі історичних джерел*. Обов'язком українських істориків є саме збирати документи в архівах Західнього Світу і їх відповідно опрацьовувати та видавати. Всі ці матеріяли надзвичайно важливі для повного насвітлення ролі України в європейській і американській історіях, а також для повнішого схоплення зв'язків України з іншими державами.

Ми старалися в кількох реченнях накреслити науково-видавничий плян УІТ на майбутні роки. Перед читачем вирине засадниче питання, чи наше Товариство може цей плян зреалізувати? Немає сумніву, що у нас є відповідні сили для опрацювання запланованих праць. Деякі з них уже опрацьовуються. Одначе з прикрістю треба ствердити, що УІТ не розпоряджає задовільними фондами, щоб видати вище згадані праці. Фінансово ми виключно опираємося на членські вкладки і пожертви українського громадянства. Саме тому ми вирішили в 1975 і 1976 роках продовжити збірку на Видавничий Фонд з надією, що наші члени і прихильники, як також загал українського громадянства і українські установи допоможуть нам сповнити наші обов'язки. Ми розчислюємо на меценатів української історичної науки. При цій нагоді відзначення 10-и річчя УІТ хочемо подякувати всім громадянам і установам, які причинилися безпосередньо до розвитку «Українського Історика» і УІТ. Без їхньої допомоги ми не були б спроможні вести нашої праці.

Наприкінці цеї короткої статті хочемо підкреслити, що головним завданням українських істориків поза Україною, а зокрема Українського Історичного Товариства є гідно репрезентувати українську історичну науку на міжнародному науковому форумі, а рівночасно творити нові вартості, опрацьовувати необхідні історичні праці, видавати ще неопубліковані джерельні матеріяли. Ми знаємо, що мусимо працювати подвійно — за нас самих і за наших колеґ у підневільній Україні, які не мають змоги свобідно науково працювати. Це важка і відповідальна праця і їй віддаємо наш труд і життя. За останніх десять років зроблено багато, навіть більше, як ми сподівалися. І саме тому віримо, що в наступних роках зможемо ще більше зробити.

У 1976 або 1977 році УІТ заплянувало скликання першого з'їзду українських істориків і дослідників допоміжних історичних дисциплін. Основне завдання з'їзду буде зробити основні підсумки із здобутків українськоої історіографії і накреслити відповідний і конкретний плян співпраці між науковими установами у вільному світі, які мають безпосереднє відношення до науково-дослідної праці в царині української історії. Віримо, що до того часу вже зможемо деякі із запланованих проектів зреалізувати і тим самим засвідчити дальший творчий ріст Українського Історичного Товариства.

Юрій Бойко

ПРОФ. Д-Р О. П. ОГЛОБЛИН ЯК ІСТОРИК ДУХОВО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ*

Наше еміґраційне суспільство щойно відзначило 75-літній ювілей Олександра Петровича Оглоблина. Не виділялось це відзначення ані пишністю, ані реторичними похвалами на адресу ювілята, воно пройшло у нас у скромно-інтимному пляні, заторкаючи серця всіх тих, кому справді дорога українська культура.

Ювілей унаочнює перед нами заслуги нашого найбільшого серед живих і творчих історика України, духовий зір наш спиняється над тими скарбами науки, що ними Олександер Петрович обдарував українську спільноту протягом 55 років своєї діяльности.

Перше, що впадає в очі, коли звертаємося до праць Олександра Петровича — це запліднююча думкою глибина, ерудиція, різноманітність, численність праць. Завдяки цим чотирьом якостям ювілят належить до клясиків нашої історичної науки.

Було б наївністю пробувати відразу зглибити всю суму його наукових відкрить, вглянути в деталі дослідних метод, розібратися в тих перспективах, які прокладає Олександер Петрович для своїх наукових наступників. Вивчення всього цього буде цікавою сторінкою в розвитку української історичної науки, і до цього мають бути покликані наші молоді наукові кадри. Наше завдання, завдання його сучасників і колеґ — насвітлити бодай окремі сторони творчого доробку вченого.

Світоглядово-політичний і духовий розвиток українства був, очевидячки, в центрі уваги проф. Оглоблина, і ми беремо це за предмет нашого огляду в рамках Козаччини й козацької традиції.

Коли додержуватися історичної хронології, то на першому місці слід поставити статтю «Золотий спокій» («Арка», 1948, № 3—4), в якій зображено епоху 1638—1648 рр. Характеристичне для нашого дослідника в багатьох випадках пов'язання духового розвитку з економічним виступає виразно вже тут:

«Золотий спокій. Він справді був золотий. Бо українське життя — господарське, культурне, політичне — перед Хмельниччиною вщерть повнилося золотом — золотом багатства і золотом думки. Тоді, як країни Центральної Европи кривавилися безконечною, хоч і 30-літньою війною, . . . на Україні буяє творче життя — і в сфері матеріяльній, і в сфері духовій» («Арка», 1948, № 3—4, стор. 1).

---

* Доповідь, прочитана на Академії в честь проф. д-ра О. П. Оглоблина, що її улаштувало НТШ в Парижі, 14 грудня 1974 р.

Смілива і виправдана паралеля духового й матеріяльного! Навіть М. Грушевський у своїй «Історії України-Руси» не спромігся помітити бурхливости економічного розвитку останніх років перед Хмельниччиною, його завела метода сумаричного розгляду економічних явищ другої половини XVI—поч. XVII в., та й, видко, бракувало йому деяких документальних даних, щоб усебічно збагнути економічні процеси на порозі козацької національної революції. О. Оглоблин занурився у матеріяли про гути, про залізоздобування і відкрив нову якість тогочасних економічних процесів, а від них провів свою багатомовну паралелю з цариною культури. Мистецьким пензлем показав він нам вітальну силу організму нації напередодні Хмельниччини. Якщо раніше можна було думати, що вибух повстання був виявом відчаю визискуваних народніх мас, то тепер наша уява про всенародній здвиг поповнюється; не тільки відчай, а й економічна конечність, і формована національна свідомість, прозирання у можливе політичне майбутнє краю, були рушіями революційних подій. У всякім разі конечна революція, а ніяк не сліпий бунт!

Стаття «Золотий спокій» скидається на конспект більшої праці, написаної надхненим пером; за її конспективністю відчувається захованість значного матеріялу; компетентний читач знайде його. Церковна політика була не лише лихом, вона була й добром, загострюючи логіку дискусії, викликаючи світ поетичних образів, примушуючи напружено вчитися на Заході, входити в саму істоту життевої проблематики — так слід розуміти міркування О. Оглоблина щодо українського церковного життя першої половини XVII століття. Дуже слушним є й піднесення у статті двох постатей: митрополита Петра Могили і гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, попередників Хмельницького, без яких і Хмельниччина не могла б мати повноти духового змісту й тої організованости, які її позначили.

«Ідея відродження української держави в тій чи тій формі була поширена в першій половині XVII століття й на Україні, й поза межами її» — ця теза вперше без вагань з'являється у статті проф. Оглоблина — а від неї проекція на всі його дальші праці. Державно-політична свідомість уже перед 1648 р. має істотні атрибути зрілости, і дослідникові лишається стежити, як ця свідомість збагачувалася, ускладнялася, як вона шукала свого здійснення у важкій політичній практиці та як противилася каліченню під тиском політичних катастроф.

Проф. Оглоблин — репрезентант державницької школи української історіографії. Та він не посідає скрайніх позицій цього напрямку, і це дає йому змогу чуйно оцінити здобутки попередників, особливо М. Грушевського, про якого він часто згадує з пошаною. Це дає змогу Оглоблину продовжувати Грушевського, а власне поглиблювати автора «Історії України-Руси» у його найсильніших дослідчих прикметах. Це поглиблення, оперте на здобутки Липинського, відчуваємо саме стосовно Хмельниччини. Зрештою, як зазначає і сам Оглоблин («Хмельниччина і українська державність», стор. 12), для нього

точками опертя у дослідах над Хмельниччиною є і праці М. Костомарова, і І. Крип'якевича, і А. Яковлева, і М. Петровського, тобто вся та історіографічна спадщина, в якій накреслювався концепційний образ Хмельниччини. Бо О. Оглоблин, який в своїх історико-економічних студіях іде головно шляхом накопичування й аналізи фактичних матеріялів, у дослідах над Хмельниччиною перетворюється на дослідника динаміки процесів, упорядковувача фактів у рамах збагненої ним схеми державницького розвитку козацької України.

У нас ще належно не оцінили брошури Оглоблина «Хмельниччина і українська державність». Новум цієї праці в тому, що автор зосереджує свою увагу на тих конкретних візіях, «концепціях», як він каже, майбутньої української держави, що щойно виборювалася і шукала своєї форми самоздійснення. Першою концепцією була концепція яґелонського леґітимізму, автономного існування у складі Речі Посполитої; другою — Великого Князівства Руського на чолі з трансільванським князем Юрієм Ракочі; на третьому місці стоїть «досить слаба у своїх ідеологічних засадах і своїх практичних спроможностях концепція «москвофільська»; нарешті, найголовніша концепція, що й найбільше здійснювалася у вирі подій — це «концепція Козацької Речі Посполитої, держави Війська Запорозького на терені цілої України».

Ці візії існували не лише в головах людей, вони більше чи менше втілювалися у політичній практиці, і змагання між ними, в міру можливости, показує Олександер Оглоблин; той показ захоплює, полонить і примушує шукати дальших арґументів на його потвердження.

Змагання двох концепцій — «князівства Руського» і «козацької держави» — накреслене у Оглоблина досить широко і цілком переконливо. Тут сказане нашим істориком нове слово, що залишиться назавжди вкладом у нашу історичну науку. («Хмельниччина і українська державність», Нью-Йорк, 1954, «Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини й Переяславська угода 1654 р.», Мюнхен 1966).

Ніхто не показав так переконливо й так живо представника ідеї «Руського Князівства» Адама Киселя, як зробив це Оглоблин. Перед нами постать стародавнього українського шляхтича, збіднілого, але потім завдяки своїм здібностям збагатілого, активного діяча польсько-українського порозуміння, людини авторитетної у польських колах і не менше поважаної серед православного шляхетства та київського духівництва. Постать, що виступає з закостенілих портретних рамок і активно діє перед нашими очима, і коли придивляємося до всієї цієї дії, звиклий для нас політичний ляндшафт Хмельниччини помітно міняється, в ньому проступають нові, раніше недобачувані фарби. Зіставлення Богдана Хмельницького з Адамом Киселем не є цілком несподіване, воно випливає з думок Липинського, який особливо високо підносив політичну мудрість Киселя. Однак, новість поставлення імен двох визначних особистостей поруч примушує заду-

муватися і шукати арґументів для потвердження правомірности зіставлення. І це добре: проф. Оглоблин будить думку історика української духовости, змушує розважати над принципово новими оцінками.

Оглоблину належить відкриття того факту, що перші роки Хмельниччини на Україні були позначені двоєвладдям: з одного боку, це була влада гетьмана з козацькою старшиною, а з другого, київського митрополита з духівництвом та українською православною шляхтою. («Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини і Переяславська угода 1654 р.». Мюнхен—Нью-Йорк, 1966 р.)

Повний текст Зборівської угоди 1649 року опублікував Грушевський 1922 р., але він не проаналізував її докладно. Для Оглоблина, який більше від Грушевського вчувався в ідеологічно-політичний зміст діяльности українського духівництва перед національною революцією, було натуральною річчю простежити, як ідеологічно-політичні тези київського осередку конкретизувалися в державній практиці національної революції. І Олександер Петрович проаналізував Зборівську угоду, як промовистий акт державного двоєвладдя, кинувши зовсім нову ретроспективу на перші роки Хмельниччини. Під нововідкритим аспектом, мабуть, вдасться звернути увагу на ряд фактів, які могли досі видаватися малозначущими дрібницями, а тепер наберуть свого справжнього значення.

Двоєвладдя зазнало провалу, коли митрополит привітав польських переможців у Києві в 1651 році. Після цього Хмельницький закріплює владу саме за козацькою провідною верствою. Переяславська угода, між іншим, мала й той сенс, що вона юридично перекреслювала ідею українського двоєвладдя, але вона не в силі була знищити політичних претенсій митрополита Косова. І тут знову жмут нового світла на тодішні відносини: постава київського митрополита не була принципово антимосковською, вона була станово-суверенною. Переяславську угоду митрополит не приймав тому, що він не був її співтворцем. З ідейного світу київських інтелектуалів знімає, таким чином, наш історик серпанок надмірної ідеалізації, вони стають людьми, які не зазирають надто далеко в майбутнє.

Проф. Оглоблин кинув на папір свої міркування про те, як формувалася за Хмельниччини ідея гетьманської влади. У цій владі поволі, в міру її скріплення, натолошувався монархічний принцип та її божественне походження: момент необмежености влади гетьмана в уяві самого Хмельницького і його оточення виразно підкреслено («Думки про Хмельниччину», Нью-Йорк 1957, стор. 62—-78). Морально-юридичний аспект гетьманської влади, отже, натякає на західньоевропейський абсолютизм, зв'язок, який, власне кажучи, треба було б почати досліджувати.

Принцип виборности, як відомо, все таки залишився, як друга сторона державної свідомости козацтва. В якій мірі цей демократичний принцип був лише автоматичним відзеркаленням козацько-січової практики? Чи не було якихось спроб усвідомлення досвіду англій-

ської революції, що паралельно розгорталась у цілком відмінних умовах у далекому Альбіоні — на це питання мав би відповісти майбутній історик. Заслуга проф. Оглоблина та, що він увиразнив думки Липинського стосовно формування монархічного принципу влади на Україні.

Наш дослідник показує, що звитяжний гетьман, формуючи свою монархічну ідею, не спускав з ока й демократичної козацької традиції, використовуючи її для підпертя своїх монархічних плянів («прийшов він до козаків, поклонився в землю тричі» і т. д. «Думки про Хмельниччину», стор. 70).

Накреслюючи образ Б. Хмельницького, Оглоблин успішно змагається із Грушевським, який також майстерно нашкіцував перед нами постать козацького володаря. Думається нам, що кожний, хто хотів би пізнати особистість Хмельницького, як індивідуальність, мусів би читати обидві характеристики поруч — Грушевського (в його «Історії України-Руси») і Оглоблина в його «Думках про Хмельниччину». Зі сторінок праці Олександра Петровича постає перед нами духова сильветка цікавої багатогранної людини. І хоч ми бачимо в ній передусім гетьмана, конкретну фігуру, що істотно заважила на історичній долі України, вимальовується перед нами також духовий тип українця, одного з вибраних, що характеризують суспільну свідомість, світовідчування, духовий стиль людей середини українського XVII ст. Нам здається, що можна було б цю людину окреслити як барокову людину з її примхливою складністю, а разом з тим і світоглядовою глибиною.

Насвітлення Переяславської угоди у Оглоблина («Українсько-московська угода 1654», Нью-Йорк—Торонто 1954) відрізняється від насвітлення Яковлева й Грушевського. Для останнього саме в Переяславських пертрактаціях виявилася політична незрілість і станова обмеженість Хмельницького й козацької старшини (особливо ясно про це висловився Грушевський у своїй брошурі «Переяславська умова України з Москвою 1654 р.», Київ 1917). На таку думку не міг стати проф. Оглоблин: він бо показав у кількох своїх розвідках, як визрівала державницько-політична свідомість на Україні, свідомість, що її носієм, очевидно, передусім мав бути гетьман. Вагання української сторони в Переяславі Олександер Петрович підкреслює, надає він великого значення розмовам поміж Бутурліном і козацькою стороною безпосередньо після переяславської присяги. З українського боку тут, на думку Олександра Петровича, виявилася турбота за конкретний політичний зміст угоди, за забезпечення державного статусу України. З огляду на невиразність джерел, проф. Оглоблин не міг тут категорично висловитися про зрілість політичної концепції української сторони, і цю обережність дослідника треба особливо цінити. Час, можливо, покаже, що і як слід кореґувати у поставі двох визначних українських істориків, одначе, вже й сьогодні слід би цілковито поховати думку, що Хмельницький підходив до пертрактацій у Переяславі, як до справи проминущої й виявив тут велику полі-

тичну сліпоту, погляд, до якого можна б схилятися, читаючи Грушевського. Докладна аналіза формальної залежности українського проекту договору (23 статті) від турецької й польської договірної практики, імовірно, могла б пролити більше світла й на ступінь політичної зрілости домагань української сторони. Та тут слово мало б належати туркологам і полоністам.

Важливим моментом у характеристиці політичної зрілости українського уряду було те, що він, коли виявилися московські східньоевропейські імперіяльні заходи (1656), дбайливо уґрунтовує свій розрив з Москвою. Проф. Оглоблин звертає особливу увагу на старання українського уряду зформувати міжнародню опінію в напрямку осудження московської аґресії («Укр.-моск. угода . . .», стор. 66—67).

Проблематика Руїни в українській історіографії порівняно мало розроблена. Була це епоха надій і спроб, шукань і змагань. Образ психології провідних кіл того часу залишився для нас у значній мірі захований. Розвідки Оглоблина відслонюють перед нашими очима завісу й виводять наяв окремі характеристичні постаті діячів Руїни з їхніми думками, тривогами за майбутнє України, успіхами й поразками.

1928 року в «Записках Історико-Філологічного Відділу» (XVI), Олександер Петрович містить студію «До історії Руїни», яка починається словами: «Доба Руїни зовсім несправедливо занедбана в нашій історіографії. Блискучі малюнки Костомарова й досі заступають глибшу аналізу тогочасних процесів і подій. Інтерес до народніх рухів, що особливо визначив шляхи дослідів Костомарова, на жаль, мало не цілком усунув інші моменти, — не масового руху, а певних течій, хай вужчих, зате безперечно чіткіших . . . До того ще через специфічні властивості доби — аджеж і названо її Руїна — змішувано докупи різноманітні течії й настрої, різні угрупування, різні особи. У цьому історіографічному хаосі гинули надзвичайно важливі моменти. Особливо не пощастило державній думці . . . Щоб правдиво зрозуміти ту епоху, неодмінно треба зв'язати Руїну з одного боку — з революційними часами Хмельниччини, з другого боку — з добою Мазепинського ренесансу, господарчого та культурного, треба з того хаотичного матеріялу виділити окремі процеси; в тій невиразній купі «людей Руїни» треба роздивитися живі обличчя діячів тогочасної України, вивчити їхнє громадське і особисте життя на тлі великих подій того часу . . . Це безперечно стане нам у пригоді для розуміння розвитку української державної думки та й усього українського життя тогочасного.» (Зап. Іст.-Філ. Відд., 1928, XVI, стор. 200.)

В наведених словах і методологічна позиція автора і ціла програма діяльности. Розвідка «До історії Руїни» підносить із забуття фігуру Михайла (в чернецтві Мелетія) Вуяхевича-Височинського. Бурхлива біографія цього діяча, його піднесення й падіння, відбивають у собі трагічність епохи. Кар'єра Вуяхевича зв'язана з його світоглядовою позицією — представника самостійницької української думки, — позначена й вимушеним опортунізмом, диктованим українськи-

ми катастрофами. Характеристична його зв'язаність з церковними українськими колами. Замолоду писар Києво-Печерської Лаври — на старість її архимандрит, він більшу частину свого зрілого віку діє як генеральний старшина при гетьманах і уосіблює в своїй постаті тісний зв'язок старшинства з духовною гієрархією. В уряді Сомка, а згодом в уряді Дорошенка, Вуяхевич — співтворець і співреалізатор їхніх самостійницьких політичних плянів, за Самойловича і Мазепи — вимушений практик «малих діл», пристосовництва і лявірування, він до кінця залишається індивідуальністю, з якою доводилось рахуватися — і скільки ж у цьому змарнованої сили, борсань і особистої драми талановитої людини! Оглоблин пише про це суворими словами точного досліду, висловлює гіпотези, а з-поза всього цього все таки виступає і його внутрішня схвильованість долею визначної особистости. Самий текст цієї статті вкладається в 7 сторінок, але до цього значно більше сотні приміток, які дають змогу заглянути в різні деталі історичного процесу, в них розкривається й своєрідність наукової методи дослідника, яку прийнято називати «мікроаналізою».

Дослід «До питання про автора Літопису Самовидця» («Зап. Іст.-Філ. Від. 1926, VII—VIII) становить дальший зразок цієї «мікроаналізи», складної мозаїки дрібних і значніших історичних фактів, яка творить образ Романа Ониськовича Ракушки-Романовського, як автора «Літопису Самовидця». Саме Оглоблин вперше докладно обґрунтував погляд, що «Самовидцем» був Р. Ракушка, думки Олександра Петровича знайшли дальше розвинення у працях М. Покровського і М. Грушевського. Нинішній дослідник «Літопису Самовидця» Я. Дзира нічого істотного не спромігся додати до арґументації Оглоблина, але саме ім'я свого попередника, якому завдячує українська наука розшифрування авторства цінного літопису, Дзира промовчав. Більше того, сучасний советський дослідник не спромігся дати психологічної сильветки Ракушки-Романовського, яку так блискуче розгорнув проф. Оглоблин. У Оглоблина Ракушка є і політичний діяч козацької України, якому випало на долю міняти політичні орієнтації, людина з виразним індивідуальним обличчям, і разом з тим промовистий речник соціяльної неусталености суспільних відносин другої половини XVII ст. (спочатку козацький старшина, пізніше — духовна особа).

Ця портретність носіїв української політичної думки властива і дальшим працям Оглоблина, коли він виходить за границі доби Руїни. Ось перед нашими очима обережний стародубський полковник Михайло Миклашевський з його спробами року 1702 таємно підготувати польсько-литовсько-українську угоду в союзі зі Швецією («До історії української політичної думки на початку XVIII в.», «Зап. Іст.-Філ. Відд. 1928, XIX, стор. 231—239).

А ось (за часів гетьмана Апостола) спритний здобувач маєтків і несовісний «стяжатель» — Д. Дараганенко, що за свої нечисті комбінації зазнав «арматного в'язнення через цілий тиждень». Наскіль-

ки в тих часах популярною і живучою була державницько-соборницька ідея, свідчить те, що й Дараганенко для якихось своїх цілей вважав за потрібне на цій ідеї спекулювати, приплутував самого гетьмана до ідеї українського великодержавництва й тим завдав чимало клопоту Д. Апостолові у його листуванні з московськими урядовими чинниками.

Великою заслугою проф. Оглоблина було те, що він насвітлив усебічно діяльність «ханського гетьмана» Петрика, людини, яка традиційно у світлі давнішої історіографії носила наличку політичного авантурника, насправді ж, як виявилося в результаті чисельних розвідок проф. Оглоблина, людини непересічних здібностей, особистої відваги, людини, наділеної гостротою політичного думання. Групу дослідів про Петрика опублікував наш учений на сторінках наукових видань ВУАН у 20-их рр., видавши їх і окремою збіркою: «Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика), Київ, 1929 (вид. ВУАН); але й пізніше, в 1940 р. та й на еміґрації, він кілька разів наново звертався до цієї тематики. Дослідникові пощастило опублікувати цінний документальний матеріял.

Петрик зважився до монтування союзу України із Кримом, як речник старшинської опозиції, яка плекала антимосковські пляни, і це змушує Оглоблина дуже уважно простудіювати скоріше замисли, як дії, всіх потенціяльних спільників цієї антимосковської змови, в результаті бачимо таки значну групу козацької старшини, що рахувала на Петрика. Підносить наш дослідник і питання, чи не був і гетьман Мазепа останнім захованим спонукувачем сміливого почину Петрикового, питання, яка постає з наявних історичних матеріялів, але на яке немає змоги дати переконливої відповіді.

З аналізи Олександра Петровича бачимо, що Петрикова угода з Кримом з 1692 р. була виразом зрілости українських самостійницьких ідеалів, повним запереченням Переяслава, домовленістю з Кримом про військово-політичний союз на основі повної незалежности української держави.

Національно-ідейна окресленість тогочасного українства не супроводилася політичною рішучістю: занадто багато треба було ставити на карту ризику; коли Петрик не здобув поперття серед січової старшини, йому не лишалося нічого іншого, як апелювати до козацької голоти гаслами соціяльного радикалізму, а тим самим переставав він бути речником старшинських кіл гетьманщини, обертався в гетьмана «ханської України», не мав змоги спинити грабіжницьких заходів своїх союзників-татар та, таким чином, програвав свої шанси і серед посполиства України. Олександер Петрович дошукується всіх деталів дії Петрика, найменших подробиць біографії цього трагічного, хоч і блискучого діяча доби Мазепи. Цілість праць нашого дослідника тяжить до монографії, і тільки недоступність тепер архівів не дає змоги завершити, заокруглити задуманий цикль.

Затерта, примеркла ця сторінка нашого минулого, через наувагу й нерішучість попередніх істориків, виринає перед нами на світ Бо-

жий завдяки скрупулятній працьовитості проф. Оглоблина і фасцинує своєю яскравістю. Мудрість політичного досвіду і відчайність політичної ситуації, змови, рухи війська, заграви на шляхах татар, кров забитих і кров покараних — все це як сувора прелюдія, як рокованість на тому шляху, що ним піде І. Мазепа.

Книга понад 400 стор. «Гетьман Мазепа та його доба» є справжньою монографією, в якій автор має багато спільного з Б. Крупницьким, Д. Дорошенком та їхнім попередником Ф. Уманцем, очищаючи постать Мазепи від усіх тих очорнень, якими його обтяжила не тільки російська великодержавна історіографія, але й українська (Костомаров, Драгоманов та ін.).

Оглоблин приділяє багато уваги постаті самого Мазепи, його особистій і його політичній біографії, намагається показати його світогляд та зв'язок світогляду з політичною практикою гетьмана. Разом з тим знайдемо чимало думок щодо духового стану тодішньої української спільноти в її різних соціяльних прошарках, зрештою, й загальну характеристику стану української культури мазепинських часів.

Дуже складною натурою був цей гетьман, а ще складніший політичний шлях випав на його долю. Обережний і замкнений в собі, він залишив після себе багато загадок, які особливо трудні до розв'язання, бо українські тогочасні архіви загинули. Все таки образ Мазепи у Оглоблина вийшов змальований у цілому, хоч і не до кінця виразний з причини нестачі матеріялів. Маємо перед нашими очима людину, зіткану із суперечностей, ще більше внутрішньо суперечну, як Богдан Хмельницький, мабуть, не менше від нього геніяльну, одначе обставлену історичними умовами для своєї дії куди важчими, аніж їх мав Богдан.

Здобувши освіту в Західній Европі, бувши замолоду на службі у польського короля, він пізніше виявив себе, як наголошує Оглоблин, ревним прихильником православія. Плекаючи думку про державну незалежність України, мусів гетьман рівночасно культивувати дружбу із найбільшим ворогом цієї незалежности Петром І. Замикаючи свій внутрішній світ перед цікавим оком сучасників, умів він здаватися відвертим, бути привабливим, завойовувати собі прихильників і потрібних людей. У вчинках Мазепи, які серед його учасників часто знаходили моральний осуд, а в очах поверхового історика могли викликати закиди щонайменше непослідовности, була своя внутрішня логіка: на службі у Дорошенка він був вірний цьому твердому соборникові, ворогові Москви і Польщі. Але він відчув також і момент, коли треба було зректися Дорошенка. Він був дуже близькою людиною до Самойловича, поки Самойлович мав спромогу боронити інтереси України перед Москвою, але коли гетьман-попович зударився рівночасно із всесильним князем Голицином і з козацькою старшиною, Мазепа без усяких скрупулів використав державний переворот, щоб стати на чолі держави. В боротьбі за здійснення соборницького ідеалу Мазепа зважився усунути зі своєї дороги безпереч-

ного ідеаліста і лицаря Семена Палія. Чи не керувався все таки Мазепа особистим егоїстичним інтересом, монтуючи свої карколомні політичні заходи? Проф. Оглоблин не виключає цього, як, наприклад, у поступованні щодо Палія, однак показує, що коли б і міг бути цей особистий інтерес, то він щоразу збігався з державно-творчим інтересом, ніколи не переростаючи в егоцентризм.

Мазепа, без сумніву, мав і свою соціяльну програму. Йому присвічувала ідея станової правно-нормалізованої держави на чолі з гетьманом-монархом. Виплекуючи родову козацьку аристократію, Мазепа водночас змагав до певної суспільної рівноваги, стримуючи старшину від крайніх виявів захланництва, захищаючи посполитих від старшинського гніту, шукаючи соціяльної гармонії у станових відносинах. Тим часом козацька старшина, хоч і була в основному просякнена патріотичними ідеями, все таки у буденному житті часто не спроможна була стримати себе від соціяльної експансії та від охлократичних замірів. В тогочасному українському суспільстві зударялися дві соціяльні концепції: одна виявляла себе як старшинсько-аристократична, друга мала гасло — «без холопа і без пана», що жило з часів Хмельниччини серед селянства. Мазепа був свідомий внутрішньо-політичної небезпеки, але своєчасно відвернути її не мав спромоги, ідейного контакту з народніми низами не знайшов, під час союзу з Карлом XII залишився народові незрозумілий і не підтриманий.

Протимосковська постава на Україні була і в низах і на верхах української спільноти досить сильною потенціяльно. Але в масах ця потенція не реалізувалася почасти через несподіваність різкого повороту політики гетьмана в антимосковський бік, почасти через стратегічні несподіванки війни.

Тактичні помилки шведського війська привели навіть до народньої партизанки проти Карла XII і Мазепи. Політично-духовий розбрат, що намічався в українському суспільстві вже за Хмельницького, виявив себе широко в епоху шведсько-московського зудару і привів до політичної катастрофи, якої не в силі був відвернути й геній Мазепи.

Історію культурних осягів мазепинської України, як слушно зазначає Оглоблин, ще не написано. Та є вже багато причинків до неї. Наш історик не тільки підсумував спостереження Д. Чижевського, Штупперіха, Шевельова, Залозецького та інших, він додав ряд деталів від себе, характеризуючи ренесанс українського барокка того періоду. Для молодшого покоління дослідників залишив він широке поле для попису.

Багато років присвятив проф. Оглоблин дослідженню «Історії Русів», сконцентрувавшися переважно на питанні авторства цього твору. Що автором «Історії Русів» не був Георгій Кониський, стало ясним для вчених уже в другій половині XIX століття. Вчені висували різні гіпотези, припускаючи один раз, що автором був Григорій Полетика (помер 1784 р.), іншого разу вважаючи за автора Василя

Полетику (помер 1845 р.), далі кн. Ол. Безбородька (помер 1799 р.) та інших. Достатніх арґументів для уґрунтування своїх концепцій дослідники, одначе, не мали, питання залишається відкритим ось уже понад сто років. Мав свої припущення щодо авторства знаменного твору й Олександер Петрович, та, суворий у самоконтролі, прийшов він до висновку, що цього питання він не спроможний розв'язати у межах дотепер уживаних метод. Він вирішив іти обхідним шляхом, встановити, д е і к о л и була написана книга, а тоді вже, спираючися на ці дві підстави, шукати ймення автора. Складне завдання встановлення місця, в якому «Історію Русів» написано, проф. Оглоблин виконав блискуче, користаючися своєю методою мікроаналізи. Цим місцем був Новгород-Сіверський, або його околиці, на це вказує у творі місцева географічна номенклятура, місцеві ймення та дрібні оказії — все те, що докладно могло бути відоме тільки мешканцеві вужчої Новгород-Сіверщини. З цього Олександер Петрович зробив слушний висновок, що автор «Історії Русів» належав до Новгород-Сіверського гуртка українських патріотів. Відкриття це справді капітальне, і його значення збільшується тим, що воно стоїть у зв'язку з книгою Олександра Петровича «Люди старої України», яка променює на «Історію Русів», освітлює до певної міри той ідеологічний комплекс, яким насичена історіографічна пам'ятка XVIII стол.

Складнішою є справа встановлення дати. З цього приводу проф. Оглоблин пише: «Досліджуючи це питання на підставі аналізи цілого тексту «Історії Русів», ми прийшли до висновку, що вона була написана не раніше 1796 року, а найправдоподібніше — між 1802 і 1805 роками» (Передмова О. П. Оглоблина до українського видання «Історії Русів», Нью-Йорк 1956, стор. VIII). Поки Олександер Петрович не опублікував докладних доказів до цього твердження, які містяться в його праці «Студії над „Історією Русів"», можемо умовно прийняти його датування з уваги на його науковий авторитет. Дослідник вважає, що патріотична новгород-сіверська громада цього відтинку часу не досить знана. Однак, навряд чи він заперечить, що вона (громада) ідеологічно не могла б істотно відріжнятися від гуртка патріотів суміжних попередніх десятиліть, тож і світогляд отих Гудовичів, Миклашевських, Полетик (хоч як вони неоднорідні), відсвічує в «Історії Русів».

Олександер Петрович висловлює, між іншим, припущення, що «Історія Русів» писалася не одною особою (там же, стор. VIII). Цю думку слід би підтримати. За це промовляє наявність різких суперечностей у тексті книги. Так, напр., характеристика І. Мазепи починається словами: «Гетьман Мазепа був природний поляк з фамілій литовських. Казали, що втік він із Польщі з невідомих причин . . .» («Історія Русів», Нью-Йорк 1956, стор. 248). Зовсім інше говориться у наступних словах: «. . . Мазепа, як усім відомо, бувши християнином, глибокопобожним, що побудував своїм коштом багато манастирів і церков, уважав за смертний гріх проливати кров своїх земляків та одновірців і додержував того з рішучою твердістю, не схи-

ляючись на жадні переконування» (там же, стор. 290). Аналогічних прикладів можна б навести більше, не робимо цього лише з-за браку місця та щоб не надто відхилятися від нашої теми.

Хоча й імовірним є, що «Історія Русів» складається зі сполучення текстів кількох авторів, все таки має рацію наш дослідник, коли бачить її під аспектом ідеологічним як певну цілість.

«Історія Русів» — твір ідеологічний, історіософічний, більше того, є він виразом окресленого світогляду. І ніхто, здається, з наших істориків не схарактеризував цього ідейного комплексу книги так повно, як це зробив Олександер Петрович.

Згідно з тим, у творі виявилася тяглість історіографічної української традиції; просвітницьке раціоналістичне світоглядове насвітлення в дусі філософії XVIII ст. сполучилось з релігійністю; демократизм є головною прикметою твору; етичних принципів шукає «Історія Русів» у історичних діях українського та інших народів і ними міряє виправданість тих чи інших політичних вчинків.

Значною мірою леґендарна за своїм змістом, ця історія є документом гуманного патріотизму, що виводить державне право України з глибини правіків та осуджує загарбницьке варварство москалів, поляків, турків з погляду загальнолюдської моралі. Цей етичний підхід, сказати б, етичний патос, відзначає Олександер Петрович чітко, і тут, власне, світоглядова своєрідність «Історії Русів» в порівнянні до попередніх виявів української духовости.

Щодо демократизму авторів твору, то про нього слід говорити умовно. Це був демократизм аристократично-старшинський, в ньому, згідно з просвітницькими ідеалами, могли звучати й ноти співчуття до простолюддя, але сильно дала себе взнаки зневага до «гультяйства», до пастухів, тобто до найбільше знедоленої частини селянства.

«Історія Русів» у багатьох місцях палахкотить антимосковським патосом, вона насичена обороною споконвічних прав українського народу, і все таки в цій історії зійдено з того зеніту, на який піднеслася ся українська політична думка кінця XVII—початку XVIII віку: «Історія Русів» є висловом автономістичної ідеї, а соборницький ідеал тут уже виразно не присвічує. Тому деякі надто високі тони, взяті Олександром Петровичем у оцінці позитивів «Історії Русів», слід би розглядати як данину величезному емоціональному захопленню дослідника, зрозумілому, звичайно, коли взяти під увагу, що наш дослідник десятки років заглиблюється у твір і бачить в ньому багато прекрасних нюансів, які рядовому читачеві ще недоступні й не полонять його в площині естетичній.

Щоб належно розглядати книгу «Люди старої України» (Мюнхен, 1959), потрібна була б докладна рецензія. Обсяг праці статті дозволяє нам лише на поодинокі загальні міркування.

Люди старої України — це українські діячі другої половини 18 ст., ті, що купчились навколо гетьмана К. Розумовського та ті, що у 80-их і 90-их роках творили тісно пов'язаний гурт на Новгород-Сіверщині.

Українська історіографія XIX і поч. XX ст. в дуже примерклих тонах насвітлювала епоху гетьмана Розумовського. Крах його гетьманства клав понурий кольорит на все його гетьманування. Але так сталося в нашій історіографії, а не в історичній дійсності. Насправді ж епоха Розумовського, як показав проф. Оглоблин, була позначена національно-культурною зрілістю Лівобережної України та її аспіраціями на соборницьку великодержавність.

Іван Франко і Михайло Грушевський, як великі ерудити, інстинктом відчували, що Україна кінця XVIII ст. була сповнена духової напруги в шуканні українських політичних перспектив, та вони обидва лише натякали на це. Заслуга відкриття цілої духової панорами періоду 80—90-их рр. XVIII в. належить О. П. Оглоблину. Гурт українських державників навколо Новгород-Сіверського тих часів відкрив він. Він розшукав для цього невідомі до нього архівні матеріяли (Чернігівський і Київський архіви і дещо архівне з-поза них), використав дуже широко літературні джерела, які не раз у нас уже пішли в непам'ять, і своєю улюбленою методою мікроаналізи знов таки створив перед нами цілу ґалерію образів «луччих людей» Гетьманщини, які не раз виступають так рельєфно перед нашим духовим зором, немов бачимо їх на екрані. Близько 30 діячів, переважно з Новгород-Сіверського: Андрій Гудович, Андрій Леванідів, Опанас Лобисевич, Григорій Покас, Андрій Полетика, Архип Худорба та інші! ... Про деяких з них допитливий український читач і до появи книги Оглоблина міг знайти якісь скупі відомості, більшість же імен цих діячів він уперше розкрив тільки в цій дорогоцінній збірці статтей, які опрацьовувалися десятками років, публікувалися коли-неколи в різних періодиках і вперше були зібрані в окремий том щойно 1959 року.

Дуже цінним є те, що проф. Оглоблин поставив під знак сумніву підхід О. Лазаревського до минувшини, його «прокурорський тон» у «Людях старої Малоросії». Звісно, самих фактів старшинського соціяльного здирства і гноблення, що їх насвітлив Лазаревський, проф. Оглоблин не збирається заперечувати, але він рішуче відкидає узагальнення, які випливають у Лазаревського з його книги і які плямують старшинство, як антилюдяну еґоїстичну соціяльну верству. Матеріял дослідів особливо скомплікований, дуже часто фраґментарний, і його фраґментарність небезпечна для обох дослідників, так для Лазаревського, як і для О. Оглоблина. Добре, що Олександер Петрович у стосунку до цього матеріялу дуже обережний: він не робить генеральних висновків, він розглядає лише поодинокі постаті в їхньому українському державницькому наставленні, не ховаючи там, де це впадає в очі, й соціяльної обмежености палких державників (О. Дівовича, Г. Покаса). Надіймося, що досліди наших прийдешніх учених у сприятливіших обставинах майбутньої Самостійної України дадуть змогу знайти повною мірою співвідношення поміж соціяльним і національним у політиці українського старшинства, а тим часом маємо всі підстави радіти, що в особі проф. О. Оглоблина

з'явився солідний антагоніст О. Лазаревського. На нашу думку, Олександрові Петровичу вдалося слушно наголосити, що окремі представники українського старшинства репрезентували у своїй патріотичній поставі не лише свій станово-соціяльний інтерес, але й керувалися загальнонаціональними засадами, захищаючи українське селянство (В. В. Капніст), або рядове козацтво (Т. Калинський).

У відтворенні портретів «старої України» Олександер Петрович зробив дуже багато, ним реконструйовані образи державників, здебільшого, не можуть викликати сумнівів. Та неминуче, за наявних люк у матеріялах, мусів дослідник звертатися до припущень. Якщо вони не всі себе в майбутньому виправдають, то це річ у дослідах натуральна. Ми, зокрема, не можемо погодитися з думкою Олександра Петровича про те, що князь О. Безбородько щиро вважав себе за українського патріота (стор. 155). Кн. Безбородько, без сумніву, був патріотом Російської Імперії й забезпечував своєю діяльністю імперіяльні інтереси російського уряду й народу. Наслідки його загальновідомої діяльности промовисто свідчать за це. За це, зрештою, свідчать і деякі дані, дуже об'єктивно наведені в «Людях старої України» (стор. 11, 25, 88 та інші).

Серед численних вдалих нарисів книги особливо виділяється нарис про В. В. Капніста. Проф. Оглоблин піднявся труду дати наново біографію цього українського діяча й патріота, що водночас був і визначним російським поетом. Російське літературознавство вже створило свій шаблон біографії В. В. Капніста і цим способом штучно відмежувало поета від українського світу. Проф. Оглоблин сміливо заперечив твердження російських літературознавців. Він розглянув літературну творчість Капніста і встановив, що частина творів письменника носить на собі виразні познаки українськости їх автора. Зокрема, наш учений, використавши дослід німецького славіста Ґеорґа Закке про «Оду на рабство», доповнив і уґрунтував Заккові спостереження. Полум'яна ода Капніста, як виходить, мала дуже виразне державницьке демократичне наставлення, з відданістю козацьким свободолюбивим ідеалам Гетьманщини та з увагою до долі українського селянства. До спостережень проф. Оглоблина над українським струменем у творчості В. Капніста треба додати ще, принаймні, дві поезії: «Пленение Израиля» й «На разбитие египтян», що їх ми знаходимо вперше в «Полном собрании сочинений» поета, опублікованому 1849 року.

«Пленение Израиля» дає змогу Капністові в долі жидівських біблійних співців бачити долю українських поетів:

У вавилонских рек мы сели и рыдали:
Прискорбно там святой Сион воспоминали.
Средь нас на ветвиях, под деревом сухим,
Псалтыри наших струн лишенные висели,
Там ведшие во плен нам стражи повелели
Дабы воспели мы Сионски песни им.

*
**

Как песнь Господню петь в земли я чужой буду?
Божественный Сион! Коль я тебя забуду
Забвенною навек моя десница будь;
К гортани моему прильпи язык мой вечно.
Когда я о тебе не поскорблю сердечно;
Не восхощу тебя с весельем помянуть.

Ізраїль-Україну ворог руйнує дощенту, поет сприймає це як Господню кару, що впала на батьківщину, але він також благословляє й тих, хто помститься в майбутньому над імперією за цю страшну руїну.

Не менше ясний український світ почувань у переспіві 46 глави пророцтва Єремії «На разбитие Египтян». Єгиптяни втілюють у собі міць Російської Імперії. Але їм протиставлені «мавряни, лівіяни, лідяни». Настане рокований день, коли «Господь врагам своим отмстит», народи переможуть московську твердиню. І поет звертається до Росії:

Главу твою покроет струп;
Беснуясь длань свою изложешь,
А враны растерзают труп.

Капніст не взагалі переспівував біблійні тексти, а саме те, що з точки зору українського патріота могло звучати політичною актуальністю. Тут він був попередником «Давидових псалмів» Шевченка. Але аналогія між поетом-Шевченком і поетом-Капністом на цьому й кінчається. Бож під тиском невблаганного життя Капніст спускався й до одописного служіння інтересам Імперії. В поезії для Капніста характеристичний болючий комплекс роздвоєння душі, властивий пізніше М. Гоголю (та й не тільки йому!).

Але повернімся до наукових відкрить Олександра Петровича. Сам факт Берлінської місії Капніста відомий уже з кінця XIX ст. Одначе народницька історіографія не спроможна була усвідомити Капністові заходи як серйозний політичний крок. Навіть М. Грушевському здавалося, що В. Капніст виявив себе тут «гарячою головою». Вперше саме Олександер Петрович наочно довів, що Берлінська місія була значною мірою реалістичним кроком українських політиків. Наш дослідник показав той гурт українських державників, який був зв'язаний з Капністом і якого репрезентантом він міг бути в Берліні, розкрив наявність військової бази для реалізації задуму відокремлення України від Росії (невдоволення українських полків у зв'язку з перетворенням їх у російські військові з'єднання), схарактеризував східньоевропейську політичну кризу початку 90-их років, яка могла сприяти українським самостійницьким плянам. У світлі дослідів проф. Оглоблина Берлінська місія Капніста набрала того значення в історіографії, яке вона мала в самій історичній минувшині.

З великою втіхою ми прочитали статтю Олександра Петровича «Берлінська місія Капніста 1791 року» («Український історик», 1974, № 1—3), що є полемікою з американським професором Вільямом Ед-

жертоном, який слідом за советськими горе-дослідниками пустився на шлях фальсифікації постаті В. Капніста. Некомпетентність і тенденційність В. Еджертона проф. Оглоблин так блискуче представив, що нам тут немає чого додавати. Радісно було читати рядки статті проф. Оглоблина, такі струнко логічні, сповнені елеґанції і навіть іскорок гумору у відношенні до невдахи-противника; захоплює й те, що на прикладі полеміки ми бачимо, як наш ювілят залишається незмінно юним у духовому розумінні.

Книжку проф. Оглоблина «Опанас Лобисевич» (Мюнхен—Нью-Йорк 1966) кожний, хто любить українську давнину, читатиме як захоплюючий роман. Автор розсуває завісу минулого, що досі затуляла перед нами новгород-сіверський гурток кінця XVIII століття, ще повніше, ніж він це зробив у книзі «Люди старої України». Його численні ґрунтовні примітки в цьому невеличкому томику являють винятковий скарб для того, хто продумує втаємничені шляхи української політичної думки кінця XVIII віку. Шановний професор використав відай усе, що досі писалося про О. Лобисевича, він звертає увагу на плоди недбалости окремих учених, які перекрутили не тільки деякі відомості про автора «в малороссийский кобеняк переодетых» Вергілієвих пастухів, але й саме прізвище Лобисевича. Оглоблин визбирав все, що тільки можна знайти за нинішнього стану науки, про О. Лобисевича, дав стрункий скелет його біографії. Разом з тим висунув він сміливу гіпотезу: Лобисевич був не лише хронологічно попередником І. П. Котляревського, він став і його ідейним предтечею, наситивши свою переробку Вергілія актуальним для тодішніх українців духово-політичним змістом. За відсутности тексту «Пастухів», на жаль, цю тезу цілком переконливо довести немає змоги. Олександер Петрович відкидає думку М. І. Петрова, що «Пастухів» написано у 70-их рр. XVIII віку, час написання наш учений переносить на початок 1790-их років, «десь невдовзі перед 1794 роком». («О. Лобисевич», стор. 70). З цим, мабуть, слід погодитися. Але коли так, то постає капітальне питання: був Лобисевич попередником Котляревського чи першим його послідовником?

Відомо, що за Котляревським уже в 1789 році в семінарії закріпилася слава «віршопльота». Відомою є увага Котляревського до Вергілія вже на шкільній лавці. Перші три частини «Енеїди» не були написані одним заходом у 1793—94 рр., початки цієї роботи сягають 1789 року. 1790-ті роки — це час, коли Лобисевич жив на Новгород-Сіверщині. Виглядає дуже можливим, що полтавські семінаристи, закінчуючи семінарію або їдучи на ферії, деклямували перші звучні строфи перелицьованої «Енеїди» в усіх-усюдах, також і не в глухому тоді Новгород-Сіверську; те, що вражало в Котляревському його семінарійних колеґ, могло знаходити відгук і поза стінами семінарії. Це, звичайно, наше припущення, яке ми покищо достатньою мірою довести не маємо змоги.

Закінчуючи нашу статтю, хочемо ще і ще раз побажати нашому достойному ювілятові довгих років успішної творчої праці, яка дає йому найбільшу життєву радість.

Симон Наріжний

ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО НЕСТОРА ЛІТОПИСЦЯ В КИЇВІ

Найбільше відомостей про Історичне Товариство Нестора Літописця (далі ІТНЛ або просто Т-во) уміщено на сторінках його наукового органу — Чтенія. Там знаходимо дані про діяльність цього Т-ва, його засідання, видання, зміст докладів, списки членів, склад його органів, статут, реґуляміни й окремо деякі важніші постанови, а — найважніше — його річні звіти (деякі секретарські справоздання особливо докладні). Цей матеріял і послужив головною основою для цієї статті.

В XIII кн. Чтеній появилася праця М. П. Дашкевича п. з. «Общій очеркъ основанія и дѣятельности Истор. О-ва Нестора Лѣтеписца за истекшія 25 лѣтъ его существованія». До цього нарису додана історична записка про заснування й діяльність Т-ва, список його членів і органів, назва прочитаних докладів — всього 98 стор. Ця історична публікація появилася й окремо (Київ, 1899 р.) — вона досить докладно представляє історію Т-ва, його характер, завдання, діяльність і значіння за перше чвертьстоліття існування. Пізніше, як і перед тим, появлялися в різних органах менші статті й замітки про ІТНЛ, його діяльність і видання. З них для прикладу згадаємо Ів. Кревецького ЛНВ, 1904 р., кн. XI, стор. 65—72. Нарешті деякі відомості про ІТНЛ видрукувані в статтях, опублікованих в 32 кн. київської «України» за січень—лютий 1929 р., особливо Ігн. Житецького п. з. «Заходи коло організації історичного Товариства в Києві», де наведена й література. Про повоєнну діяльність ІТНЛ короткі відомості подані в звітах УАН та її Історично-Філологічного Відділу.

Для цієї статті, крім того всього, використані й рукописні спогади довголітнього члена Т-ва проф. М. В. Стороженка «З мого життя», в розділі 7-му яких є цікаві згадки про ІТНЛ.

Відомості про «Спроби організації наукової історичної праці в Києві у першій половині XIX ст.» подає Вол. Щербина в київській «Україні» за 1929 р., кн. 32. Спроби ці серед київських істориків та археологів почалися ще в 30-их рр. XIX ст. Про заснування наукового історичного товариства в Києві мріяли й справу цю обговорювали в своєму листуванні вже перші київські історики — М. Ф. Берлінський (1776—1848), митр. Євгеній (1767—1837) і М. О. Максимович (1804—1873). Названі діячі, які багато зробили для дослідження місцевої старини, разом з своїми співробітниками, фактично творили

таке товариство ще в 30-их рр. Пізніше в Києві були засновані два тимчасові товариства, в яких ці вчені брали участь. Але все це їх не вповні задовольняло і вони мріяли про заснування в Києві наукового історичного товариства, на зразок Московського або Одеського Товариства історії й старовини.

М. Ф. Берлінський спочатку працював у Києві сам. «На протязі 20 років Берлінський був єдиним дослідником старовини у Києві». Як свідчив гр. Н. Рум'янцев 1821 р., в Києві панувало «нерадѣніе къ древностямъ нашимъ. Никто ими не занятъ и всякій точно избѣгаетъ объ нихъ разговора».

Таке становище дещо змінилося з 1822 р., коли митрополичу катедру в Києві зайняв Євгеній Болховітінов, який «ретельно взявся за ознайомлення з місцевою історією та став приваблювати інших до такої праці». Як голова конференції Київської Духовної Академії він старався перетворити цю академічну конференцію на наукове товариство, що складалося б з членів почесних, дійсних і кореспондентів. Члени цієї конференції пробували відбувати й наукові засідання, але без успіху. Більші наслідки мало те, що конференція призначила теми праць з історії та археології на премії. Такі праці писали як студенти, так і професори Академії. Все це відбувалося енергією митрополита Євгенія, який сам багато працював над дослідом київської старовини, і все це значно сприяло розвитку історичних інтересів. Появилися нові дослідники старовини (між ними і археолог К. А. Лохвицький) й меценати історичних дослідів.

Особливе пожвавлення цієї праці настало з приїздом до Києва М. О. Максимовича. «Попередній гурток київських археологів збільшився вступом до нього професорів університету та обернувся р. 1836 в офіційну при шкільній окрузі, з грошовою допомогою від уряду, установу під назвою „Комитетъ для изысканія древностей въ Кіевѣ", До складу цього Комітету ввійшли: Максимович, кілька професорів університету та місцеві археологи Берлинський, Лохвицький, Анненков». У 1837 р. при Університеті св. Володимира був заснований «Музей Древностей».

Після заснування Університету св. Володимира серед київських вчених виникла думка про створення в Києві якоїсь наукової асоціяції, зокрема для співробітництва в галузі історичної науки. Дослідники вказують сліди цього в листуванні митроп. Євгенія Болховітінова з М. Мурзакевичем. Митроп. Євгеній і Максимович ніби бажали переселення Мурзакевича до Києва, де він мав стати редактором журналу й засновником місцевого історичного товариства.

Поширенню історичної та археологічної праці в Києві сприяв своєю протекцією й призначений в 1837 р. до Києва ген.-губернатор Д. Г. Бібіков, який сам був пристрасним археологом. «При Бибиковѣ — по словам Іконнікова — исторія и археологія поистинѣ были модными науками в Кіевѣ . . .»

Давніше заснований «Комитетъ для изысканія древностей» не виявив працездатности й був скасований. Натомість в 1843 р. постала «Временная Комиссія для разбора древнихъ актовъ», а в 1851 р. «Центральный архивъ древнихъ актовъ». До цих нових наукових установ, які виявили себе живучішими, з старих діячів увійшли лише М. Берлинський (як почесний член Комісії, не надовго, бо 1848 р. помер) та М. Максимович (як дійсний член Комісії, в якій він деякий час працював, але незабаром по хворобі залишив університет і виїхав з Києва на Михайлову гору).

З 1851 до 1864 р. при київському університеті існувала «Комісія для опису губерній київської учбової округи». До 1857 р. головою цієї Комісії був М. В. Юзефович, а керівні становища займали: М. Х. Бунге, Г. П. Галаган і В. Я. Шульгин. Комісія мала в своєму складі 166 членів, видрукувала 4 томи праць, переважно природничого й економічно-статистичного характеру, а також і деякі праці з етнографії. В 60-их рр. ця урядова Комісія фактично вже зовсім не працювала — вона «завмерла своєю природною смертю, передавши свої кошти до Комісії для розбору древніх актів» (Про неї у статті Ф. Савченка: Українське науково-культурне самовизначення 1850—1876 рр. Україна, 1929 р., кн. 32, ст. 17).

Після смерти Євгенія Болховітінова М. Максимович зблизився з ректором Академії Інокентієм Борисовим, з яким ще в 1841 р. мріяв про заснування в Києві наукового історичного товариства. Вони вдвох пробували тоді навіть реалізувати свої задуми, в чому їм сприяв тодішній куратор київської учбової округи кн. С. Давидов. Був навіть вироблений статут «Київського Т-ва історії й старовини словяно-руської» і через кн. Д. Г. Бібікова представлений до Петербурґу, але до заснування задуманого товариства тоді так і не дійшло. Причини цього невідомі, як не знати також — чому М. Максимович в пізніших десятиліттях не використав сприятливих моментів і не повернувся до здійснення цієї справи, хоч ніби думки про неї він і не полишив. За справу реорганізації в Києві наукового товариства М. Максимович взявся знову аж через 25 чи 30 літ. Як виходить з записки М. Максимовича до статуту 1872 р. ініціятива до заснування історичного товариства при Університеті св. Володимира була дана ще в 1867 р., але до здійснення цієї ініціятиви дійшло через кілька літ. В кінці 1870 р. М. Максимович мав уже проект заснування такого товариства; про це він листувався з археологом О. С. Уваровим. Максимович обстоював свої давніші проекти ще з 1841 р. (спільні з Інокентієм Борисовим) про урядово затверджене «Київське Товариство історії й старовини словяно-руської», а гр. Уваров радив заснувати окреме ні від кого незалежне «Археологічне Товариство» з виборним головою.

М. Максимович сподівався, що до заснування наукового товариства в Києві дійде в першій половині 1871 р. «в завершеніе юбилея» п'ятдесятлітньої наукової праці самого Максимовича. Одначе так не сталося. М. Максимович переговорював у цій справі з київ-

ськими впливовими чинниками (як М. В. Юзефович, куратор П. А. Антонович, ген.-губернатор А. М. Дундуков-Корсаков) та вченими і, «не посунувши справи, виїхав 9 жовтня до себе, на Михайлову гору, відклавши здійснення своєї «завѣтной мечти» — «образованіе Археологическаго общества» на квітень 1872 р.

Заснування наукового товариства в Києві стало актуальною справою і в зв'язку з другим археологічним з'їздом, що відбувався в грудні 1871 р. в Петербурзі. На цьому з'їзді було рішено скликати третій Археологічний з'їзд до Києва. В Києві почали проектувати заснування організації для охорони старовини. Духовна Академія проектувала заснування Комісії для збирання й охорони церковної старовини, М. В. Юзефович проектував заснування археологічного відділу при Комісії, а Н. М. Сементовський проектував заснування археологічного товариства в Києві. Та ні один з цих проектів не був здійснений. До заснування в Києві науково-історичного товариства дійшло в кінці 1872 р. заходами одного з наступників М. Максимовича на університетській катедрі доцента російської словесности Івана Петровича Хрущова. Останній ще в листопаді 1871 р. порозумівся з деякими професорами київського університету й Київської Духовної Академії, зацікавив київського ген.-губернатора, куратора учбової округи і його помічника М. Тулова, списався з П. Г. Лебединцевим, який у справі товариства листувався вже й з Максимовичем; потім Хрущов перевів справу з виробленням статуту історичного товариства Нестора Літописця, яке мало існувати окремо від університету. Членами-фундаторами цього товариства були крім І. П. Хрущова: П. О. Терновський, М. О. Тулов, В. С. Іконніков, І. І. Малишевський, В. Х. Півницький, М. І. Петров, П. О. Лашкарев, А. Х. Воронін, В. Б. Антонович та прот. Петро Лебединцев, якого Хрущов листовно приєднав до складу фундаторів. Це Товариство і було офіційно затверджене в 1872 і вже в грудні того року відбуло своє перше закрите засідання. Коли згодом до Петербурґу наспів проект М. Максимовича про заснування київського товариства історії й старовини при Університеті св. Володимира, то тодішній міністер народньої освіти гр. Д. А. Толстой відхилив його затвердження, як зайвого після затвердження Історичного Товариства Нестора Літописця. В наслідок цього членам того незатвердженого товариства (М. Максимовича) не лишилося нічого ліпшого, як приєднатися до затвердженого товариства (зорганізованого заходами І. Хрущова), яке вже розпочало свою діяльність й обрало М. Максимовича своїм почесним членом. Незабаром обидва товариства (і затверджене окремо по статуту І. Хрущова, і проектоване при університеті по статуту М. Максимовича) злилися в одно. яке в свою чергу приєдналося до Університету св. Володимира. Думку про це приєднання особливо обстоював В. Іконніков і ця справа була остаточно оформлена на початку 1874 р.

Організаційна акція доц. І. П. Хрущова біля заснування Історичного Товариства викликала значне незадоволення М. О. Максимовича, який виявив це в листуванні і в пресі. Максимович закидав Хру-

щову, що той скористав з його думки про заснування історичного товариства, а Хрущов твердив, що думка ця виникла «внезапно» без будь-якої участи Максимовича та без впливу його проектів.

Ігнат Житецький, який у своїй статті («Заходи коло організації історичного товариства в Київі», Україна. 1929 р. кн. 32) зупиняється на цій справі довше, займає проти Хрущова явно неприхильне становище. Він твердить прямо, що „цей «Ваничка Хлищов», як його дражнили в Києві ... прислухався до планів Максимовича і замислив використати їх". Пізніші пояснення Хрущова, що його задум і заходи є цілком незалежними від проєкту Максимовича, Ігн. Житецький називає лукавими і нещирими. Хрущов запевняв, що він у своїх приятельських бесідах з Максимовичем ніколи не розмовляв про наукове товариство. Сам Максимович це ніби підтверджує і висловлює претензію, чому Хрущов у вересні 1871 р. не говорив з ним про наукове товариство, коли він тоді вже задумував заснувати його. Максимович вказує, що в круту Хрущова були три чи чотири особи, які ще перед $1^1/_2$ роком порозумілися з Максимовичем в справі заснування товариства при Університеті св. Володимира.

Проєкти статутів Максимовича і Хрущова різнилися між собою не тільки на пункті відношення до Університету св. Володимира. Історичне Товариство в Києві по задуму Максимовича мало бути переважно місцевим, обласним, — працювати над історією «южнорусскаго края, входящаго въ предѣлы Кіевскаго учебнаго округа», а потім уже дбати про поширення в цьому краї «возможно вѣрнаго знанія о Россіи». Товариство ж Нестора Літописця по статуту Хрущова на перший плян ставило «разработку исторической науки во всей ея широтѣ». Воно також не ухилялося від досліду багатих даних для археології «південно-західнього краю», «Кіева и его окрестностей», але ці завдання в його діяльності мали служити лише виявом місцевого кольориту. На ці справді не маловажні різниці в статутах Максимовича і Хрущова зверталася особлива увага українськими істориками. Не знати, як би розвинулося історичне товариство в Києві за проєктом Максимовича, але про товариство Нестора Літописця можемо з певністю констатувати, що намічене йому Хрущовим широке завдання не перешкодило стати на ділі в першу чергу українським науково-історичним товариством: українським по своєму складу, своєю працею й своїм значінням.

Проєкт статуту для ІТНЛ складав І. Хрущов, який переводив і підготовчу працю по організації Т-ва. При складанні статуту мав вплив і Н. Д. Іванишев, який робив вказівки на статути деяких подібних організацій французьких і німецьких.

У 1876 р. § І статута Т-ва був доповнений словами: «Состоитъ при Императорскомъ Университетѣ св. Владиміра». Зв'язок Т-ва з університетом був підтверджений і пізніше, в статуті, затвердженому 1893 р. В §§ 9 і 10 цього статута було сказано, що Т-во є при Університеті св. Володимира й має право посилати кореспонденцію за посередництвом університету, відбувати свої засідання в помешканні

університету і в університеті мати приміщення для своєї бібліотеки і своїх колекцій. Згідно з § 32 статуту 1893 р. Т-во кожного року мало подавати свій звіт ректору університету. В разі закриття Т-ва все його майно мало перейти у власність університету (§ 46).

У 1882 р. спеціяльна комісія виробила проект Нового Статуту, який був схвалений на засіданні 23 травня і переданий на затвердження кураторові київської учбової округи.

22 грудня 1893 р. міністер народньої освіти гр. Делянов на основі університетського статуту 1884 р. затвердив статут ІТНЛ, яке було при Імператорському Університеті св. Володимира в Києві. Цей статут, видрукуваний в кн. VII Чтеній з 1894 р., має 46 §§. Він досить докладно визначає завдання Т-ва, його діяльність, склад органів, поділ членів, справу видань, засідань, приналежности до університету, ліквідації Т-ва і т. д. Згідно § 45 цього статуту, зміну статуту Т-ва можна було переводити лише через раду університету й куратора учбової округи в міністерстві народньої освіти.

Завдання Т-ва, як вони первісно проектувалися М. Максимовичем, різнилися від тих, що їх було затверджено в статуті 1872 р., зложеному І. Хрущовим. Та ці завдання Т-ва в другому його статуті були формульовані дещо відмінно. По статуті 1872 р. Т-во мало сприяти розвиткові «русской» історичної науки — історії політичної й церковної, історії літератури й права, археології, нумізматики й т. д. Одним з завдань Т-ва було встановити зв'язок і співробітництво між вченими м. Києва, які працювали в галузі названих наук. При чому малося на увазі об'єднати в Т-ві на невтральному ґрунті і вчених дослідників, які не належали до університетської корпорації. Т-во в своїй діяльності висувало на перший плян засідання з читанням і обговорюванням своїх рефератів. Воно не ставило своїм завданням видання праць і матеріялів не читаних і не обговорених в Т-ві.

В статуті 1893 р. завдання й організація Т-ва ще більше поширені. В § 2 цього статуту читаємо, що ближчою ціллю Т-ва є підтримувати зв'язки між ученими, які займаються історичною наукою, переважно в Києві, дати кожному з них можливість піддавати досліджувані ними питання обміркуванню в Т-ві для повнішого вияснення тих питань, і знайомити членів Т-ва з статтями, призначеними до публікації, з відкриттями й науковими висновками, а також сприяти своїми виданнями та публічними засіданнями поширенню точного історичного знання. Для досягнення цих завдань Т-во, згідно з § з того статуту, мало влаштовувати приватні й публічні засідання, впоряджати екскурсії, установляти зв'язки й співробітничати з іншими такими організаціями й установами, друкувати звіти про свої праці, видавати Чтенія і т. д. Згідно з § 6 Т-во могло засновувати свої наукові колекції, бібліотеку, музей, збірки рукописів і т. п.

Згідно з статутом 1893 р. ІТНЛ складалося з членів почесних, дійсних і кореспондентів (§ 11). Членів вибирали загальні збори на основі писемної заяви або на внесення. Те й друге мало бути рекомендоване 5 членами (Ухвала Ради 1885 р. вимагала лише 4 підписи, але

в заяві мали бути мотиви з зазначенням наукових праць і учбової діяльности кандидата). На загальні збори заява поступала з заключенням Ради Т-ва. Вибори переводилися закритим голосуванням, при чому для вибору треба було більшости не менше 2/3 присутніх на засіданні членів. Тільки членів-кореспондентів вибирали загальні збори простою більшістю голосів і на внесення тільки трьох дійсних або почесних членів. Внесення про вибори нових членів мали подавати на одно засідання перед балотуванням, а самі вибори мали стояти на повістці засідання (§ 15).

В почесні члени ІТНЛ вибирали здебільшого заслужених вчених, а також за заслуги для розвитку історичної науки в Росії через грошові пожертви або особисті впливи та за заслуги для розвитку самого Т-ва (§ 12). Почесні члени мали деякі привілеї — вони звільнялися від членських внесків (§ 17), які були встановлені для членів в розмірі 5 руб. річно (§ 18); крім того почесні члени діставали безплатно по 1 прим. Чтеній. Правда, те саме діставали і дійсні члени, але лише при умові, що вони заплатили справно членську вкладку. Інакше почесні члени користалися в Т-ві тими самими правами, що й дійсні.

Почесних членів Т-ва за перше 25-ліття було обрано 42. З них багато було видатних діячів Т-ва, що перед тим були його дійсними членами, але багатьох і відразу вибирали в почесні члени. В складі почесних членів ІТНЛ були такі наукові діячі, як М. Максимович, І. Срезневський, М. Костомаров, В. Антонович, Ол. Лазаревський, В. Іконніков, В. Владимірський-Буданов, І. Лучицький, М. Дашкевич, М. Сумцов, М. Петров, А. Петрушевич, В. Ламанський, Є. Голубинський, П. Лебединцев, М. Коялович, К. Бестужев-Рюмін, В. Веселовський, І. Яґіч, В. Юргевич, А. Уваров, П. Уварова, І. Забєлін, А. Майков, Ф. Фортинський, В. Серґєєвич, П. Знаменський, акад. з Загребу Франц Рачкій, ректор Н. Бунге і т. д. А також і такі діячі, як гр. Ол. Бобринський, петербурзький міністер народньої освіти гр. Ів. Делянов, ген.-губернатор кн. Ол. Дондуков-Корсаков, куратори київської учбової округи Пл. Антонович і Вл. Вельямін-Зернов, епископ чигиринський Порфирій і уманський Филарет (ректор КДАкадемії), голова київської археологічної комісії М. Юзефович та інші.

Дійсними членами ІТНЛ вибирали тих дослідників, своїх і закордонних, що самостійно працювали в наукових галузях Т-ва і заявили себе науковими публікаціями (§ 13). Дійсні члени мали повинність платити справно членські внески по 5 руб. річно, а хто не вносив цих внесків два роки підряд, то тим самим вибував з Т-ва; такого вибувшого члена могли знову прийняти на заяву до Ради, без голосування, але при умові, що він заплатить усі свої членські недоімки (§ 18). Всіх дійсних членів за перше 25-ліття було обрано 177. Між ними було багато дуже відомих і заслужених діячів української науки. З дійсних членів ІТНЛ назву таких, як Ф. Міщенко, П. Житецький, П. Єфименко, А. А. Андрієвський, Дм. Багалій, І. Лінниченко, А. і Н. Стороженки, Вас. і Вол. Ляскоронські, К. Михальчук, Ф. Ни-

колайчик, І. Теличенко, Н. Молчановський, В. Мякотин, М. Грушевський, М. Біляшівський, М. Василенко, Л. Падалка, В. Ейнгорн, Ол. Маркевич, Г. Павлуцький, В. Доманицький, М. Довнар-Запольський, Я. Шульгин, В. Перетц, Ів. Стешенко, акад. Ол. Шахматов, Ів. Павловський, В. Модзалевський, В. Данилевич, А. Лобода, М. Максимейко, І. Малиновський, Ів. Гливенко, Ф. Титов, о. Є. Сіцінський, Ф. Уманець, В. Вовк-Карачевський, Н. Полонська, В. Кордт, В. Завітневич, П. Голубовський, Ол. Грушевський, І. Каманін, Ф. Кнауер, Ор. Левицький, В. Науменко, В. Щербина, Л. Добровольський, М. Марковський, М. Ясинський, Ів. Шаровольський, М. і П. Іванови, В. Резанов і багато інших.

З цього далеко неповного переліку почесних і особливо дійсних членів Т-ва видно, що до його складу належали мало не всі наукові діячі, що працювали в галузі українознавства. По своєму складу, більшістю своїх членів, ІТНЛ було виразно українським. В складі членів були майже всі українські історики і філологи, незалежно від того, де вони перебували — в Києві, чи на провінції (Полтава, Харків, Ніжин, Житомир, Крем'янець, Одеса, Ромен, Конотоп, Кам'янець, Чернігів, Ставропіль, Катеринослав і т. д.). Серед дійсних членів ІТНЛ були професори майже всіх університетів тодішньої Росії й різних високих шкіл Петербурґу, Москви, Казані, Томська, Риґи, Саратова, Вільни, Варшави й інших міст.

У члени кореспонденти ІТНЛ вибирали осіб, які могли допомагати Т-ву в справі добування матеріялів і відомостей (§ 14). Кореспонденти мали право бути на всіх засіданнях Т-ва, але не мали права голосу при вирішуванні справ. Вони не платили членських внесків, але не діставали безплатно й видань Т-ва, крім тих, де друкувалися їхні праці або матеріяли (§ 21). Бували випадки, що чл.-кореспондентів вибирали в дійсні члени, як то було напр. з Єл. де-Вітте або В. Пічетою. Але загалом чл.-кореспондентів Т-во ніколи не мало багато. В 1910/11 р. їх було всього шість.

Загальна кількість членів Т-ва зростала поволі. В 1873—77 рр. Т-во мало всього 45 членів, в 1881 р. — 75 чл. (з них 12 почесних); через 10 літ, в 1891 р., ця кількість збільшилася до 124 (з того 20 почесних). Як довідуємося зі звіту за 1892 р., Т-во навіть вживало заходів для доповнення свого складу новими силами. В 1901 р. було всього 145 чл., а в 1911 — що був 39 роком існування Т-ва — 161 чл. (Це число є трохи меншим супроти 164 чл., що їх мало Т-во в 1897 році). Члени Т-ва були переважно з Києва. В 1880 р. всіх членів було 69, а з того перебували постійно в Києві 35; в 1909 р., з загальної кількости 155 чл., киян було 83. Таке ж приблизно відношення маємо і для інших років — кількість киян була трохи більша половини.

Закордонних членів Т-во мало порівнюючи мало. Серед них, крім згаданих уже львовянина А. Петрушевича, заґребського академіка Фр. Рачкого та віденського проф. Яґіча, були ще: пом. директора львівського архіву актів місцевої історії д-р А. Прохазка, проф. Оксфордського університету ісландець Gudbr. Vigfusson M. A., проф.

Софійського університету Ів. Д. Шишманов, обраний в дійсні члени 17. II. 1902 р.

По своєму складу ІТНЛ було досить різноманітним. Серед його членів було багато високошкільних професорів, академіків, відомих наукових діячів, але було не мало й початкуючих вчених. В складі Т-ва були й викладачі гімназій (як напр. інспектор 5-тої гімназії А. Музиченко, В. Пічета, В. Науменко, В. Щербина, В. Ляскоронський), професорські стипендіяти (В. Розов, Н. Гудзій, І. Огієнко), магістранти (напр. Ол. Грушевський), поручники (В. Модзалевський), члени Судової Палати (Д. Туткевич), присяжні повірені (напр. чл.-кор. Г. Баратц) і т. д.

Члени Т-ва творили кілька таборів, які змагалися між собою. Угрупування відбувалися на основі приналежности до Університету св. Володимира чи Духовної Академії, а також по принципу національно-ідеологічному. М. Стороженко в своїх спогадах висловлює жаль з приводу цього поділу і змагань. «На жаль, — каже він, — і в такому поважному науковому товаристві не вгамовувалася політична боротьба та особливо розігравалася під час виборів голови. На вибори мобілізувалися майже всі, що жили в Києві, члени; та й переможці опісля підтримували свого голову, а тоді їхні супротивники не приходили на засідання. Члени Товариства, — каже далі М. Стороженко, — ділилися на дві частини — університетську та академічну, що між ними був чогось якийсь непроходимий антагонізм. Проте треба признати, що члени університетської частини завжди брали щирішу участь у чергових засіданнях Товариства; з академічних завжди бували І. Малишевський, С. Голубев, В. Завітневич, Ф. Титов, П. Лашкарев, О. Криловський та як коли М. Петров . . . Крім того, — свідчить далі М. Стороженко, — обидві ці частини поділялися на українську із В. Антоновичем на чолі та російську, що не мала якогось особливого голови, проте як коли перемагала українську, то й вибирала головою Товариства, чи то В. Іконнікова, якось раз О. Лазаревського, а то був розвів інтриґу проти В. Антоновича І. В. Лучицький та змагався бути головою Товариства, одначе його не вибрано . . .»

Головне керівництво справами ІТНЛ і його науковою діяльністю належало Раді, яка згідно з § 23 статуту 1893 р. складалася з голови, його заступника (товариша), секретаря й скарбника та восьми членів, що їх вибирали на шість літ загальні збори з почесних та дійсних членів Т-ва. Кожне трьохліття з восьми членів ради вибувала половина по старшинству вибору, а на їх місце вибиралися нові з восьми кандидатів, запропонованих радою Т-ва. Вибори членів ради переводилися на загальних зборах. Бували випадки (дуже рідко!), що ці адміністративні засідання для вибору не відбувалися — так бувало в 1902 р., коли засідання не відбулося за відсутністю кворуму (прибуло 26 чл., а треба було 36); в 1905 р. не відбувалося виборче засідання з причини закриття університету.

Члени Президії (бюра) ради, а також бібліотекар і пом. секретаря, вибиралися на 3 роки. Посаду бібліотекаря можна було з'єднати з по-

садою пом. секретаря (§ 37). В 1902 р. піднімалося питання про відділення функцій комп. секретаря і бібліотекаря, але рішили залишити все по-старому.

Рада Т-ва не мала багато засідань, всього по кілька на рік. Так, в 1894/95 р. вона засідала тричі, в 1895/96 р. п'ять разів, в 1896/97 р. мала чотири засідання і т. п. Члени бюра ради мали деякі привілеї, — зокрема вони були звільнені (з 1902 р.) від плачення членських внесків.

До складу ради за перше десятиліття, крім членів фундаторів та функціонарів, входили ще такі члени Т-ва: А. Ф. Кистяківський, В. І. Модестов, А. Д. Воронов, Ів. В. Лучицький, Ор. І. Левицький, Т. Д. Флоринський, кн. Е. Н. Трубецький, В. З. Завітневич, В. П. Науменко, А. І. Степович, В. І. Щербина; пізніше в складі членів ради бачимо ще Г. Афанасієва і М. Довнар-Запольського. В складі ради за весь час існування Т-ва було дуже мало таких членів, які б не були фундаторами Т-ва або функціонарями в його раді, — всього з десяток.

Становище голови ІТНЛ за ввесь час його існування займало дев'ять осіб. Першим його головою недовгий час (в рр. 1873—1874) був пом. куратора київської учбової округи М. А. Тулов (1814—1882), вихованець київського університету, його маґістер, професор теорії поезії й історії літератури в ніженському ліцеї, письменник і педагогічний діяч. М. Тулов писав між іншим на тему «О малорусскомъ правописаніи» (Вороніж, 1880 р.). В «Основі» 1861 р. він почав друкувати під псевдонімом Динейкина напівбелетристичний нарис «Гимназическая переписка», закінчення якого з цензурних причин появилося аж через 20 літ у «Вѣстникѣ Европы».

М. Тулов уступив з головування 20 травня 1874 р. Його становище на трьохліття зайняв В. С. Іконніков, професор Університету св. Володимира, пізніше академік УАН, відомий історіограф і історик Росії. В це перше трьохліття свого головування В. Іконніков зорганізував працю й життя Т-ва, зв'язав останнє з університетом, заснував бібліотеку й підготовив видання Чтеній, хоч перша книга їх за його редакцією вийшла через брак коштів і пізніше (в 1879 р. за головування А. Котляревського). За головування В. Іконнікова засідання Т-ва стали реґулярними і приступними для публіки; особливо після того, як стали вони відбуватися в помешканні університету. За Іконнікова ж почали появлятися в Унив. Изв. і відомості про ІТНЛ та його реферати. Вдруге був обраний Іконніков головою Т-ва на трьохліття 1893—1895. Тоді саме Т-во почало діяльність по новому розширеному статуту, затвердженому 1893 р. З нагоди 40 ліття наукової праці Іконнікова (в 1905 р.) ІТНЛ присвятило йому XIX кн. своїх Чтеній, що вийшла під редакцією М. Дашкевича в 1906 і 1907 рр. з портретом Іконнікова.[1]

[1] Як науковий діяч В. Іконніков відзначався головно ерудицією й точністю. Головніші його наукові публікації такі: Маґістерська дисертація про Максима Грека в Унив. Изв. і окремо.

Третій з черги голова ІТНЛ проф. А. А. Котляревський (рр. 1877—1881) помер на цьому становищі. За головування А. Котляревського до Т-ва вступило багато авторитетних наукових сил. Завдяки його заходам значно збільшилася бібліотека й поліпшилися фінанси Т-ва. Як добрий промовець і цікавий докладчик, А. Котляревський притяг на засідання Т-ва багато відвідувачів. За його головування на засіданнях особливо часто подавалися бібліографічні огляди й критичні оцінки біжучої історичної літератури.[2]

Після смерти А. А. Котляревського головою Т-ва два дальші трьохліття (1881—1887) був проф. В. Антонович, який напочатку існування Т-ва, в рр. 1872—1873, виконував функції скарбника. В. Антонович, як голова, сприяв дальшому розвитку Т-ва, збільшив його наукові сили, розширив програму діяльности Т-ва, уділивши в його працях визначне місце т. зв. тоді південно-руській археології. За головування В. Антоновича Т-во пережило тяжкі часи в зв'язку з тодішніми подіями й закриттям університету в 1884 р., в наслідок чого й Т-во не відбувало своїх засідань протягом 8½ місяців. В 1887 р. В. Антонович зрікся від дальшого головування в Т-ві, але в 1896 р. його було обрано головою втретє. Цього разу Т-во під його головуванням багато попрацювало над організацією XI археологічного з'їзду.

В признання великих наукових заслуг В. Б. Антоновича ІТНЛ ухвалило відкрити з нагоди 35-ліття професорської й 45-ліття наукової діяльности В. Антоновича підписку на премію його імени при Т-ві за праці з південно-руської археології й історії, а також взяти участь у вшануванні ювилята. Ініціяторами цієї постанови були: М. Дашкевич, Г. Павлуцький, І. Каманін, С. Голубев, А. Лобода і М. Довнар-Запольський. Для дальшої розробки і здійснення цієї справи була обрана комісія з названих ініціяторів та ще — Ор. Левицького, М. Василенка і М. Грушевського.

Докторська дисертація про культурне значіння Візантії в Рус. історії — Унив. Изв. 1869 р. і окр. (відп. крит. в Унив. Изв. 1870 р., 1—5).

Скептична школа в російській історіографії і її противники — Унив. Изв. 1871 р., 9—11, і окр.

Засланці й заточенці в Соловецькому манастирі — Рус. Стар., 1888 р.

Губерніяльні Архівні Комісії 1884—1890, Унив. Изв. 1890.

Опит русской історіографії тт. І, II,/т. III в рукопису). В. Іконніков друкував дещо і в Кіев. Стар., як от про Київ у 1654—1655 рр., (К. Стар. 1904 р. і окр.). Редаґував В. Іконніков київські Унив. Изв., де видруковано найбільше його праць, Чтенія в ІТНЛ, де також умістив не мало своїх матеріялів, потім різні збірники університетські, покажчики і т. д., напр., Біографічний словар професорів і викладачів Університету св. Володимира; Історично-статистичну записку про вчені й учбово-допоміжні установи Імп. Університету св. Володимира 1839—1884; Покажчик до офіційної й неофіційної частин Унив. Изв. і т. д. Помер Іконніков 26. XI. 1923 р.

[2] Про А. А. Котляревського див. статтю М. Дашкевича у Унив. Изв. за 1881 р. ч. 10. а також додаток до III кн. Чтеній в ІТНЛ п. з. Поминка по А. А. Котляревському, що містить некролог, поминальні промови й бібліографію праць.

В XXI кн. Чтеній є частина Пам'яті чл.-фундатора ІТНЛ і засл. ордин. проф. В. Б. Антоновича (†. 8. III. 1908). Його пам'яті Т-во присвятило своє засідання 30 березня 1908 р., на якому тод. голова Юл. Кулаковський у вступному слові характеризував В. Антоновича як ученого «осторожнаго въ своихъ выводахъ и непритязательнаго въ своихъ сужденіяхъ». М. Довнар-Запольський говорив там про історичні погляди В. Антоновича, характеризуючи останнього як еклектика «нѣсколько склоннаго къ славянофильской догмѣ, но пролагающаго въ ней самостоятельные пути». В. Завітневич поділився тоді своїми цікавими спогадами про В. Антоновича як археолога; Ів. Каманін реферував про праці Антоновича з історії козаччини, В. Щербина подав свою згадку про покійного, а В. Данилевич говорив про В. Антоновича як професора. В цих промовах згадувалося почасти й про українську діяльність В. Антоновича, зокрема про його приватні курси та про їх публікацію у Львові й Чернівцях; при тому В. Данилевич підкреслював, що виклади В. Антоновича «дышали горячей любовью къ родному краю и народу», але в них «нельзя было найти ни одного штриха національной исключительности. ни малѣйшей черты шовинизма».

За головування М. Владимірського-Буданова (1887—1893) Т-во виробило новий статут і поліпшило своє матеріяльне становище. Завдяки державній субсидії постала можливість зорганізувати правильне видання Чтеній. Тоді ж була зорганізована Комісія під головуванням І. Малишевського (в складі — М. Дашкевича, Ор. Левицького і Т. Флоринського), яка виробила проєкт дальшого видання Чтеній. За головування Владимірського-Буданова Т-во налагодило й обмін своїми виданнями. М. Владимірського-Буданова хотіли в 1893 р. переобрати й на дальше трьохліття, але він на це не погодився. Т-во висловило йому тоді признання за його заслуги і подяку.

Недовгий час, всього один рік (1895—96), після Владимірського-Буданова, головою ради був Ол. М. Лазаревський, один з діяльних референтів Т-ва, що не мало попрацював також і на становищі заступ. голови та члена ради. За головування Ол. Лазаревського почалися публічні виклади Т-ва, збільшилися його кошти й бібліотека, до якої сам Ол. Лазаревський жертвував багато своїх книг.

Про участь Ол. Лазаревського в ІНТЛ є в статті М. П. Василенка: Памяти почетного члена Общества А. М. Лазаревскаго († 31 березня 1902 р.), в Чтеніях кн. XVII. До Т-ва Ол. Лазаревського став ближче в середині 1890-тих рр., — в Чтеніях він друкував свої праці, був короткий час головою й потім аж до смерти заступником голови. Але з Т-вом він був зв'язаний і давніше — до складу членів його обрали ще в 1880 р., а в 1893 р. з нагоди 40-ліття його науково-літературної діяльности Ол. Лазаревський був обраний почесним членом Т-ва. Але до 1890-х рр. Лазаревський не тільки що не приймав участи в працях Т-ва, він навіть не відвідував його засідань. Таку відчуженість Лазаревського супроти Т-ва М. Василенко пояснює «нѣкоторою зам-

кнутостью его натуры и трудностью, съ которою онъ сближался съ людьми». Ол. Лазаревський, поселившись в 1880 р. в Києві, стояв осторонь від кола університетських діячів; своєю науково-публіцистичною діяльністю він був зв'язаний з Києв. Стариною. В 1895 р. цілком випадково — в наслідок дочасного зречення В. Іконнікова — дійшло до вибору Ол. Лазаревського на голову Т-ва. З цього часу Лазаревський міцно зв'язався з ІТНЛ — читав у ньому реферати, друкував у Чтеніях свої праці й т. д. Через свою діяльність в Т-ві Лазаревський став ближче й до університету. До університетської бібліотеки він пожертвував свою колекцію книг і рукописів з історії України. Цю колекцію він збирав протягом майже 40 літ. Головою Т-ва Лазаревський був лише трохи більше року — доки продовжувався термін головування В. Іконнікова, який дочасно уступив. Надалі Ол. Лазаревського в голови не вибрали, бо в Т-ві одержала перевагу група членів, які настоювали на тому, щоб головою Т-ва був професор університету. Ол. Лазаревського в 1896 р. обрано заступником голови.

Завдяки заходам Ол. Лазаревського Т-во одержало від невідомої особи пожертву в сумі тисячі руб., які й послужили фондом для організації публічних викладів Т-ва. Невідомим жертводавцем був Н. А. Терещенко (Кієв. Старина. 1902 р., травень, стор. XVII). За головування Ол. Лазаревського. в березні 1896 р., в актовому залі університету відбулися виклади проф. П. Армашевського і проф. В. Антоновича з геології й історії Києва, що потім появилися й окремою книжкою п. з. Публичныя лекціи по геологіи и исторіи Кіева, читанныя профессорами П. Я. Армашевскимъ и В. Б. Антоновичемъ въ Историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца въ мартѣ 1896 г. съ двумя рисунками. Київ. 1897. стор. 87. В. Антонович довів тоді свої виклади лише до «удѣльно — вѣчевого» періоду й далі продовжувати їх відмовився. хоч як настоював на цьому Ол. Лазаревський.

Після Ол. Лазаревського на чоло лекційної комісії Т-ва став І. Лучицький. При останньому лекції набули характеру викладів не по самій тільки південно-руській історії, як було за Лазаревського, а по історично-філологічним предметам взагалі. Ці лекції мали бути підготовчою стадією для вищих жіночих курсів, що їх мали відновлювати в Києві; коли ж виявилося, що це відновлення не надійне, то ослабла енергія і до викладів в Т-ві і ці виклади незабаром завмерли зовсім.

В Чтеніях Т-ва Ол. Лазаревський опублікував: Акти до історії землеволодіння в Малоросії 1630—1690, Акти до історії манастирського землеволодіння, Переписні книги 1666 р., Цехові акти Лівобережжя, Нарис про Полтавську Лубенщину і ін.

В 1899 р. головою ІТНЛ був обраний М. П. Дашкевич, який на цьому становищі й залишався з перервою в 1904/05 р. майже до своєї смерти († 20 січня 1908). В 1907 р. він через хворобу уступив з головування. М. Дашкевич став дійсним членом Т-ва ще в 1874 р., а з 1878 р. до 1891 р. був незмінним секретарем Т-ва. Визначився він як ду-

же діяльний член Т-ва, — був «по истинѣ душею, живымъ нервомъ его». Протягом 30 літ він виступав у Т-ві з рефератами, під його редакцією вийшло 14 книг Чтеній, брав він участь в комісіях і т. д.

З лютого 1908 р. відбулося засідання Т-ва, присвячене памяті покійного М. П. Дашкевича — почесного члена, заслуженого професора й академіка. На цьому засіданні були присутні члени Т-ва, учні покійного й багато публіки. Промовляли: голова Ю. Кулаковський, Т. Флоринський, А. Лобода, І. Шаровольський, М. Довнар-Запольський і Ів. Каманін. Їхні промови опубліковані в XX кн. Чтеній. Вони загалом не дуже ґрунтовні, все ж дають відомості про М. Дашкевича і кидають деяке світло на відносини в самому Т-ві.

Микола Павлович Дашкевич народився 4 серпня 1852 р. в Бежеві на Волині в родині священика. Учився він в житомирській гімназії і в київському університеті на історично-філологічному факультеті, де захоплювався південно-руською історією й руською літературою. Учителями його тут були головно — А. А. Котляревський і В. Б. Антонович. Під кермою останнього він займався дослідом Болоховців і деяких інших проблем з української історії. Будучи студентом, він написав і медальну працю про Данила Галицького. В 1873 р. М. Дашкевич був залишений при університеті для підготовки до професури з історії західно-европейських літератур. Маґістерська праця його з історії середньовічного романтизму «Сказаніе о св. Граалі». Здобувши титул маґістра, М. Дашкевич розпочав виклади в університеті. Після виходу в світ його праці «Романтика круглого столу в літературах і житті Заходу» (Київ, 1890), Університет св. Володимира дав йому титул доктора h. c. західно-европейських літератур. Крім університету, М. Дашкевич викладав також на жіночих курсах. Він займався науковою працею, але дбав пильно і про свої університетські курси. Брав він участь в обох київських археологічних з'їздах 1873 і 1899 рр., був головою бібліотечної комісії університету, тричі їздив для наукових занять закордон (Німеччина, Франція, Англія й Італія). Петербурзька Академія Наук обрала його ординарним академіком по відділу руського «языка і словесности». В 1906 р. на його честь був виданий збірник Eranos. Опубліковано біля 70 праць М. Дашкевича, але багато лишилося недрукованих, між ними і велика праця з історії Південної Руси. Особливої згадки заслуговує рецензія М. Дашкевича на працю М. Петрова з історії української літератури XIX ст.

Т. Флоринський характеризував М. Дашкевича як людину, що не любила зібрань, не шукала зв'язків, ухилялася від розваг й дорожила часом для наукової праці. М. Дашкевич любив книгу й мав багату бібліотеку з книгами до історії західньо-европейських літератур, народної поезії й південно-руської історії. Сам він відзначався поетичністю, любив природу, був романтиком, ідеалістом і релігійним християнином. Підкреслюючи, що М. Дашкевич був знавцем малоруської народної поезії і високо ставив ідею народности, Т. Флоринський зауважує, що М. Дашкевич не поділяв «тѣхъ новѣйшихъ узко-

націоналистическихъ доктринъ, которыми стараются вырыть глубокую пропасть между двумя русскими народностями, и не сочувствовалъ стремленіямъ представителей этихъ доктринъ разрушить созданное вѣками единеніе великорусовъ и малорусовъ въ одномъ общемъ научномъ языкѣ». Ніби в доповнення до цієї тиради Т. Флоринського, А. Лобода в своєму рефераті про М. Дашкевича як історика літератури руської і малоруської нагадав, що М. Дашкевич спочатку вживав термін українська література, а з 1898 р. став уживати замість того терміна малоруська і південно-руська.

Історик по своїй університетській підготовці й симпатіям, М. Дашкевич зберіг історичні інтереси назавжди. Характеризуючи М. Дашкевича як ученого і преподавателя, І. Шаровольський підкреслив, що М. Дашкевич мав знання бібліографічні; Ю. Кулаковський у вступній промові ствердив, що М. Дашкевич у своїх рефератах з історії й історії літератури був однаково авторитетний і красномовний, — він мав великі знання, багату ерудицію й блискучий дар комбінації. Своєю працею в ІТНЛ він впливав так, що Т-во було не тільки історичним, а й історично-літературним. М. Дашкевич від початку мріяв про видання періодичного органу Т-ва, але здійснення цього стало можливе аж пізніше, завдяки підтримці міністерства народньої освіти. Саме з ініціятиви М. Дашкевича Чтенія стали виходити випусками як квартальник. В Чтеніях М. Дашкевич друкував свої праці, він же редаґував їх і багато кореґував. При його участи був вироблений і новий статут Т-ва. М. Дашкевич має значні заслуги і в справі організації публічних викладів Т-ва, в яких він брав участь і як лектор, при чому його виклади збирали численну авдиторію.

В 1907 р. М. Дашкевич через хворобу уступив з головування. Головою Т-ва на дальші трьохліття став Ю. Кулаковський, який і перед тим уже був головою Т-ва в 1903 і 1904 рр.

На становищі заступника голови Т-ва найдовше був професор Київської Духовної Академії І. І. Малишевський (беззмінно в рр. 1873—1896). Після нього заступниками голови були: Ол. Лазаревський, Ор. І. Левицький, А. А. Дмитрієвський, А. Стороженко і Г. Г. Павлуцький.

На секретарському становищі в Т-ві найдовше пробули: І. П. Хрущов, М. П. Дашкевич, М. Н. Ясинський і А. Лобода. І. Хрущов був секретарем Т-ва за головування М. Тулова, В. Іконнікова і А. Котляревського. В 1878 р. секретарем став М. Дашкевич, який і виконував ці функції майже 15 літ. В 1890 р. на час поїздки М. Дашкевича закордон секретарські функції в Т-ві виконував Т. Флоринський. При відступленні М. Дашкевича з секретарства Т-во висловило йому признання його великих заслуг як секретаря і обрало його в почесні члени. В 1892/93 р. секретарем був П. В. Голубовський, який відступив по хворобі. На його місце був обраний П. В. Владиміров (1893—95), а після нього В. З. Завітневич (1895—96), якого в 1896 р. заступив на два трьохліття М. Ясинський, а на дальше трьохліття А. Лобода.

Скарбниками Т-ва були: В. Б. Антонович (1872—73), Г. В. Малеванський (1873—74), П. Терновський (1874—75), А. В. Розов (до 1878

р.), С. Голубев (1878—89, потім в 1898), Ф. Фортинський (1889 . . . 1902), Г. Павлуцький (1903 . . . 1910) і В. Щербина (з 1911 р.).

Функції пом. секретаря та бібліотекаря найдовше виконував Ів. Каманін (від 1890 до 1910 р.). При уступленні його в 1910 р. (по хворобі) Т-во висловило йому гарячу подяку за його працю для Т-ва. Перед Каманіним пом. секретаря був П. Терновський (1872—1884), а після нього (з 1911 р.) В. А. Абрамович. Бібліотекарем Т-ва перед І. Каманіним були: П. Терновський (1872—84) і Ф. Фортинський (1885—90). Обидва вони виявили себе діяльними й заслуженими членами Т-ва.

Пилип Терновський від заснування Т-ва аж до своєї смерти († 23 травня 1884 р.) виконував функції бібліотекаря й пом. секретаря. Це саме він заложив основу бібліотеки Т-ва. З ініціятиви Терновського при Т-ві була заснована й комісія для видання словника термінів до давньої руської літератури (до 1700 р.). Він сам і виконав багато тієї словникової праці, хоч її й не докінчив — матеріял був зданий в архів Т-ва. Про життя й наукову діяльність П. Терновського цікаві відомості подають І. Каманін і М. Істомін в ,Чтеніях, кн. XXII.

Федір Фортинський брав участь в працях Т-ва від початку. Був він бібліотекарем, скарбником, членом ради й учасником публічних викладів. Ф. Фортинський багато помагав Т-ву як професор і ректор університету св. Володимира. Походив він з Рязанської губернії (* 1846 р.), учився в духовній школі й семінарії, потім петербурзькому університеті. Магістерська дисертація його про Титмара Мерзебурзького, а докторська про приморські Вендські міста і їх вплив на утворення Ганзейського Союзу до 1370 р. З 1872 р. Ф. Фортинський став доцентом загальної історії в київському університеті, потім професором. В 1877—87 рр. був він секретарем Історично-Філологічного факультету, в 1887 р. обраний деканом, а з 1890 р. став ректором. Катедру загальної історії в університеті св. Володимира Ф. Фортинський займав протягом 30 літ. Читав він лекції з історії середніх віків і спеціяльні курси з історії Італії, Англії й Франції. Крім двох великих дисертацій, Ф. Фортинський написав біля 30 менших, переважно бібліографічних, праць. (Список їх в ,Чтеніях, кн. XVII, при статті М. Ясинського).

(Далі буде)

Лев Шанковський

НАРИС УКРАЇНСЬКОЇ ВОЄННОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

III. Українська воєнно-історична наука в періоді між війнами (1921—1939)

XV

Окрему групу матеріялів «Літопису Червоної Калини» й «Календарів-Альманахів Червоної Калини» творять статті з історії княжих часів і козаччини. Авторами цих статтей були відомі українські історики: Микола Андрусяк, Михайло Антонович, Микола Голубець, Теофіль Коструба, Іван Крип'якевич, Ігор Лоський, Володимир Січинський та інші.

Микола Андрусяк (нар. 1902), автор численних праць з історії Галичини й Козаччини, крім названих уже статтей на тему визвольної війни 1917—1920 років, є автором доброї статті про «галицьке народне військо» в 1848—1849 рр. і статтей про гетьманів Івана Мазепу й Івана Скоропадського та про українських полководців.[1]

Михайло Антонович, автор розвідки про козацьке військо в московській війні, є автором документальної статті про повстання Остряниці.[2]

Микола Голубець (1892—1942), співавтор із І. Крип'якевичем «Історії України» вид. Івана Тиктора (1-ше вид. Львів 1935, друге вид. Вінніпеґ, 1948), є автором статті про іконографію гетьмана Івана Мазепи.[3]

Теофіль Коструба (1907—1943), відомий історик-василіянин, перекладач «Голицько-Волинського Літопису», є автором низки статтей на теми галицької й козацької історії.[4]

---

1 *Д-р Микола Андрусяк*, «Проби організування галицько-українського народнього війська в 1848—1949 рр.», ЛЧК 1932, 3, 9—14; його ж «Іван Мазепа й Іван Скоропадський», ЛЧК 1933, 1, 9—10; його ж (М. А.) «Українські полководці», ЛЧК 1934, 2, 17—19.

2 *Михайло Антонович*, «Козацьке військо в московській війні, Варшава 1932; його ж, «Новий документ до історії повстання Остряниці», ЛЧК 1936, 7—8, 35—38.

3 *Микола Голубець*, «Іконографія І. Мазепи», ЛЧК 1932, 7—8, 5—8.

4 *Теофіль Коструба*, «Петро Конашевич-Сагайдачний», ЛЧК 1932, 7—8, 26—30; його ж, «Один із хмельничан», ЛЧК 1933, 11, 13—16; його ж, «Іван Богун, полковник винницький», ЛЧК 1934, 1, 5—7; його ж, «Гетьман Данило Апостол (1727—1734)», ЛЧК 1934, 7—8, 17—18; його ж, «Король Іван Собєський про козаків», ЛЧК 1935, 3, 17—18; його ж, «Станислав Мрозо-

Іван Крип'якевич (1886—1967), найвизначніший західньо-український історик у добі між війнами, співавтор «Історії України» й «Історії українського війська» вид. І. Тиктора (1-ше вид. Львів 1936, 2-ге вид. Вінніпеґ 1953), був теж визначним українським воєнним істориком. Перший систематичний огляд української воєнної історії, написав І. Крип'якевич у 1916 році.[5] Чимало воєнно-історичного матеріялу є в його монографії «Студії над державою Богдана Хмельницького» (ЗНТШ, 1920—1931), в «Історії України», а теж в інших його працях. В «Історії українського війська», І. Крип'якевич опрацював першу частину: «Військо княжих часів» і другу частину: «Запорозьке військо». У *ЛКЧ* і *КЧК* маємо теж низку статтей І. Крип'якевича на військово-історичні теми.[6]

Ігор Лоський (1900—1936), історик-емігрант з Наддніпрянської України, учасник бою під Крутами, був автором двох важливих причинків до воєнної історії Козаччини.[7]

Володимир Січинський (1894—1962), відомий історик українського мистецтва, написав для *ЛЧК* і *КЧК* чотири статті з ділянки своїх досліджень, які зачіпають теж ділянку воєнної історії.[8]

На воєнно-історичні теми писали ще в *ЛЧК* і *КЧК* такі автори: мґр Степан Білецький, Богдан Гошовський, пполк. Варфоломій Євтимович, Корнило Заклинський, д-р М. Р., ген.-хор. адм. Володимир Савченко-Більський, Гриць Смольський, ос. Сергій Федоров. Цікава

вицький-Морозенко», ЛЧК 1935, 7—8, 2—6; його ж, «Іван Халдеєвич, воєвода князя Володимирка», ЛЧК 1935, 9, 13—14; його ж, «Князь Святополк Окаянний», ЛЧК 1936, 7—8, 19—21; його ж, «Початки української козаччини», ЛЧК 1937, 2, 12—14; його ж, «Політика короля Данила Романовича (1245—1264), КЧК 1937, 36—40.

5 *Іван Крип'якевич*, Українське військо. Короткий історичний нарис, З малюнками. Львів 1916, накладом Союзу визволення України (СВУ), 154 стор. Також його ж, «Історія українського війська в нарисі», Пам'яткова книжка Союза Визволення України і календар на 1917 рік. Відень 1917, стор. 224—243.

6 У Літописі Червоної Калини є такі статті проф. *д-ра І. Крип'якевича* (криптонім «І. К.»: «Битва під Зборовом 1649», 1930, 10, 7—12; «З історії української фльоти XVI—XVII ст.», 1931, 12, 8—11; «Початки артилерії в Україні», 1932, 1, 5—8; «З історії козацької артилерії», 1932, 2, 17—18; «Українська артилерія за часів Богдана Хмельницького», 1932, 4, 18—19; «Трехтемирів — запорізький воєнний шпиталь», 1932, 7—8, 10—11; «Українське військо в княжі часи», 1932, 9, 11—13, 10, 14—16, 11, 16—18, 12, 13—14. В Календарі Чорвоної Калини є статті *І. Горишівського*, про які ми думаємо, що це статті І. Крип'якевича: «Рейд полк. Ждановича», 1936, 42—48; «Конспірація Богдана Хмельницького», 1937, 101—103.

7 *Ігор Лоський*, «Військова освіта в старій Гетьманщині», ЛНВ 1933, 5, 9—10; «Богун під Винницею», КЧК 1936, 37—42.

8 *Володимир Січинський*, «Перший український пароплав», ЛЧК 1937, 12, 14—15; «Столпи княжої України. Пам'ятки військово-оборонного будівництва XI—XII ст.», КЧК 1937, 20—28; «Данський посол про козацьку Україну і Московщину», ЛКЧ 1936, 7—8, 7—10, 9, 9—13, «Український знак і прапор», КЧК 1938, 9—14.

є стаття Євтимовича про підпільну організацію «Оборона України» в 1904—1907 рр., до якої належала низка активних офіцерів-українців російської армії, а теж стаття д-ра М. Р. (Михайла Рудницького?) про похід полк. Ждановича (1656—1657). Ген. хор. адм. В. Савченко-Більський написав огляд історії української фльоти, а ос. С. Федоров статті з історії козацьких військ у Російській імперії.[9]

На цьому можна вичерпати статейний матеріял *ЛЧК* і *КЧК*. Треба підкреслити, що оба ці видання мали популярний, а не науковий характер. Відповідно до цього рецензійний відділ у *ЛЧК* був слабий, а в *КЧК* взагалі рецензій не було. Це саме стосується також бібліографічних списків, які були тільки в *ЛЧК*, а в *КЧК*, якщо не рахувати списків видань «Червоної Калини», їх не було. Про рецензії й бібліографії в *ЛЧК* була вже згадка в XIV розділі нашої праці.[10] Бібліографічні списки Івана Шендрика, еміґранта з Наддніпрянської України, в *ЛЧК*, а теж в інших виданнях «Червоної Калини» (напр., «Золоті Ворота») мають ще сьогодні велику вартість і без них не зможе обійтись ніякий український воєнний історик.

Крім «Літопису Червоної Калини» під редакцією Лева Лепкого й Василя Софронева-Левицького та «Календарів-Альманахів Червоної Калини» під редакцією Лева Лепкого й Осипа Навроцького, видавниче Товариство «Червоної Калини» видавало теж книжки з воєнно-історичною тематикою. За 18 років діяльности «Червоної Калини» видано понад 40 різних назв книжок. Загально, всі ці книжкові видання «Червоної Калини» можна поділити на три різні групи: белетристику, мемуаристику й альбоми та монографії. Окремо появився теж «Великий Співанник Червоної Калини» під редакцією Зиновія Лиська, в якому на 341 сторінок друку поміщено 229 стрілецьких пісень. «Великий Співанник» мав дуже гарну обгортку, рисунку Миколи Бутовича, визначного українського графіка.

Б е л е т р и с т и к а, в ніякому разі, не належить до огляду воєнно-історичної літератури, але коли ми, в цьому місці, даємо її короткий огляд, то робимо це тому, що, по-перше, вона (воєнна белетристика) була дуже популярна, прочитувалась українською молоддю, причи-

---

9 *Мґр. Степан Білецький,* «Ярослав Осьмомисл, князь галицький», ЛКЧ 1937, 10, 6—8; *Богдан Гошовський,* «Княжі Голі Гори і Рожне поле», ЛКЧ 1938, 7—8, 29—31; *пполк. Варфоломій Єфтимович,* «Революційно-мілітарна акція «Оборони України» в 1904—1907 рр.», КЧК 1938, 91—99; *Корнило Заклинський,* «Мазепинщина в освітленні турецької історії», ЛКЧ 1938, 7—8, 29—31; *д-р, М. Р.,* «Останній козацький похід за гетьманування Б. Хмельницького (1656—1657), ЛКЧ 1934, 9, 14—19, 10, 21—23, 12, 12—14; *ген. хор. адм. В. Савченко-Більський,* «Короткий історичний нарис розвитку фльоти», ЛКЧ 1932, 4, 11—15, 5, 21—24; *Гриць Смольський,* «Зброя українців від найдавніших часів», КЧК 1924, 112—128; *Ос. С. Федоров,* «Козаки по статуту ґенуезьких колоній», ЛКЧ 1933, 9, 15—17, 10, 21—22; його ж, «Як розкозачували бузьке військо», ЛКЧ 1935, 9, 13—14; «Азів», ЛКЧ 1938, 6, 7—10 (в нотатці 90 попереднього розділу (VI 1974, 1—3, стор. 64) подано помилково ім'я Юрій, хоч має бути «Сергій», як є, зрештою, в тексті.

10 Пор. «Український Історик», 1974, 1—3 (41—43), стор. 56, 57.

нялась тим до поширення «культу» української зброї чи українського війська, а, тим самим, стимулювала теж военно-історичні студії, а, по-друге, тому, що вона добре ілюструє настрої, серед яких дані военно-історичні події відбувалися, побут вояцтва і, взагалі, тло военно-історичних подій. Вряди-годи, в цій літературі подавались теж военно-історичні факти, насвітлені авторами як учасниками подій, отже подавались першоджерельні матеріяли, що їх годі военному історикові оминути.

Коли з цього погляду дивитися на белетристику «Червоної Калини», то годі не назвати окремих письменників та їх твори, що їх надрукувала «Червона Калина». Подаємо прізвища письменників і їх твори: Олесь Бабій («Гуцульський курінь», 1927, «Перші стежі», 1931), сотн. Максим Бриличський («Хресний вогонь», 1929), Федір Дудко (трилогія «В Заграві», 1928—1929, «Великий Гетьман», 1936, «Дівчата очайдушних днів», 1937), Роман Купчинський (трилогія «Заметіль», 1929, 1933), Богдан Лепкий («Вадим», 1930), Василь Софронів-Левицький («Грішник», 1927), Володимир Лопушанський («Перемога», 2 томи, 1929), Микола Матіїв-Мельник («На чорній дорозі», 1930), Степан Шухевич («Видиш брате мій», 1930) і Юра Шкрумеляк («Чета крилатих», 1929). Окремо слід назвати романізовані біографії Ілька Борщака: «Мазепа» (з Рене Мартелем, теж у французькій мові), видана «Червоною Калиною» в 1931 році, «Григор Орлик» (1932, 2-ге вид. Ню Йорк 1972, Восьмий курінь Пласту ім. Орлика, також в англійській мові, Торонто, 1956) і «Наполеон і Україна», 1937. Слід згадати ще, що професор Державної школи східніх мов у Парижі, Ілько Борщак (1892—1959) дав також цінні причинки до історії української дипломатії й української армії в французькій мові.[11]

Другу групу книжкових видань «Червоної Калини» творить м е м у а р и с т и к а. Видавництво видало спомини таких авторів: о. Остапа Гайдукевича, Миколи Галагана, Мирона Дольницького — Ярослава Кузьмова — Степана Божика (три автори в одній книзі), Дмитра Дорошенка, Ілька Калічака, д-ра Ганса Коха, ген. Антона Кравса, Антона Крезуба (Осипа Думіна) д-ра Костя Левицького, Володимира Леонтовича («Хроніка родини Гречок», 1933), проз. Т. Ґ. Масарика («Світова революція», 1930), д-ра Івана Максимчука, ген. Всеволода Петрова, Омеляна Поповича («Відродження Буковини», 1933), Віктора Приходька («Під сонцем Поділля», 1931), Олени Степанів («На передодні великих подій», 1930), д-ра Андрія Чайковського, Євгена Чикаленка («Щоденник», 1930), д-ра Степана Шухевича й Віталія Юрченка («Шляхами на Соловки», 1931). В дужках подано назви мемуарів, які не мають відношення до военної історії; всі інші таке відношення мають і будуть обговорені в цьому місці. Найважливіші для военного історика української армії є мемуари Миколи Галагана, ген.

---

[11] *Elie Borschak,* L'armee ukrainienne. Une histoire de trois ans. Paris 1920. *Idem,* „L'Ukraine a la conference de la paix", Le Monde slave, Paris 1937, III, 451—473; VI, 397—418; VII, 52—85; XI, 216—242; XII, 381—411; 1938, I, 102—119. Також окремою відбиткою: Париж 1938.

Антона Кравса, ген. Всеволода Петрова й отамана д-ра Степана Шухевича.

Микола Галаган (1882—1945?), український політичний діяч і дипломат, старшина Богданівського полку, у чотиротомнику своїх споминів порушив теж військові справи: перебування в російській армії на фронті, участь в II Військовому з'їзді, службу в Богданівському полку й Запасній Київській бриґаді (II частина), III Військовий з'їзд (III частина, стор. 1—15), українські військові формування в Києві: Богданівці, сердюки, військова фронда (III частина, стор. 42—50), законопроєкт про утворення української армії на основі міліційної системи (стор. 132—134) і першу війну проти большевицької Москви (стор. 138—169). В IV частині описується стан Румунського фронту кол. російської армії (стор. 18—45) і повстання проти Гетьмана (стор. 70—95). Галаган описав теж свою участь в делеґації на Кубанщину (III частина) і свою дипломатичну місію на Угорщині, де він, за допомогою угорських большевиків намагався довести до порозуміння з большевицькою Москвою.[12]

Генерал-четар Галицької Армії, Антін Кравс (1871—1945) у своїх споминах описав дії III Галицького корпусу на Наддніпрянській Україні в липні-серпні 1919 року. В цьому часі, ген. Кравс командував Центральною групою українських армій (I і III Галицькі корпуси, Запорізький корпус), що наступала на Київ і здобула його в дні 30 серпня.[13]

Генерального штабу генерал-хорунжий Всеволод Петрів (1883—1948), командир полку кінних гайдамаків ім. Кошового Отамана Костя Гордієнка, що його сам він зорганізував на фронті з вояків-українців 7-ої стрілецької туркестанської дивізії, начальник Спільної Юнацької Школи, командувач Волинської групи Армії УНР, військовий міністер в кабінеті Ісаака Мазепи, інспектор піхоти і вкінці начальник Генштабу, був автором численних статтей на воєнно-історичні теми у журналах: «Табор», «За Державність», «Гуртуймося», «Літопис Червоної Калини», «Літературно-науковий вістник», «Нація в поході». Був співробітником Української Загальної Енциклопедії (УЗЕ) для опрацювання військових і воєнно-історичних гасел. Чотиритомник його споминів, виданий «Червоною Калиною» є першоджерельним описом його військової служби в українській армії, що, під кожним оглядом, була видатною.[14]

---

12 *Микола Галаган*, З моїх споминів. Частина I: 80-ті роки до світової війни, 203 стор. Частина II: Світова війна — розвал царату — українська революція, 196 стор. Частина III: Третій військовий з'їзд — делеґація на Кубань — большевицька навала — прихід німців, 176 стор. Частина IV: Дипломатична місія на Мадярщині, 296 стор. Всі частини видані у Львові, 1930 року.

13 *Ген. Антін Кравс*, За українську справу. Спомини про III корпус УГА після переходу Збруча. Львів 1937, 93 стор.

14 *Ген. Всеволод Петрів*, Спомини з часів української революції. Частина I: До Берестейського миру, Львів 1927, 180 стор. Частина II: До зайнят-

Отаман д-р Степан Шухевич (1877—1941) був у Галицькій армії комендантом залізничної станції в Підволочиськах, комендантом 4-ої Золочівської бригади на польському фронті і персональним референтом Начальної Команди (НКГА). Історик Галицької армії не може обійтись без п'ятитомника його споминів, написаного на підставі щоденника, безпосередньо після подій визвольної війни. Як фронтовий старшина, а потім персональний референт НКГА, от. Шухевич був у центрі подій, які потрапив написати у принадній літературній формі.[15] Дуже цікаву й фахову рецензію на ці спомини написав ген. Павло Шандрук.[16]

Із більших розміром споминів, виданих «Червоною Калиною», на увагу воєнного історика заслуговують спомини Дмитра Дорошенка й д-ра Костя Левицького.

Дмитро Дорошенко (1882—1951), визначний український історик, публіцист, громадський і державний діяч, залишив спомини про давне-минуле (1901—1914) і спомини про «недавнє-минуле» (1914—1920), які в чотирьох частинах видала «Червона Калина». У цих споминах, як теж у його «Історії України 1917—1923» є чимало матеріялів про організацію української армії й фльоти за часів Центральної Ради й гетьманату.[17]

Д-р Кость Левицький (1859—1941), найвизначніший політичний діяч Галичини, перший голова уряду ЗУНР, є автором праць на історично-політичні теми, виданих власним накладом, а теж видавництвом «Червона Калина». У працях тих описується також мілітарні зусилля галицьких українців.[18]

Низка дрібніших споминів, виданих «Червоною Калиною», є важливими причинками до історії Галицької Армії. Польовий священик, о. Остап Гайдукевич залишив свій записник. Книга: «Між молотом і ковалом» трьох авторів висвітлює стан УГА перед договором з Добр-

---

тя Киева. Львів 1928, 184 стор. Частина III: Кримський похід. Львів 1930, 164 стор. Частина IV: Доба Гетьманщини, Львів 1931, 117 стор.

15 *Д-р Степан Шухевич*, бувш. отаман УГА, Спомини. Частина I: Від листопада 1918 до квітня 1919, 176 стор. Частина II: Від квітня 1919 до липня 1919, 176 стор. Частина III: Від липня 1919 до січня 1920, 162 стор. Частина IV: Від січня 1920 до квітня 1920, 147 стор. Частина V: Від квітня 1920 до серпня 1920, 164 стор. Всі 5 частин видано у Львові в 1929 році.

16 *Р. С.*, «Рефлексії на „Спомини" д-ра С. Шухевича», ЛКЧ 1930, 1, 20—22; 2, 19—22.

17 *Дмитро Дорошенко*, Мої спомини про недавнє-минуле (1914—1920). В чотирьох частинах: І. Галицька руїна, II. Доба Центральної Ради (Львів 1923), III. Доба Гетьманщини, IV. Доба Директорії (Львів 1924). Перевидано «Українським Видавництвом у Мюнхені в 1969 році, 543 стор.

18 *Кость Левицький*, Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914, власним накладом, Львів 1926, X + 736 стор. *Його ж*, Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914—1918, власним накладом. Частина I, Львів 1928, III + 285 стор. Частина II, Львів 1929, стор. 289—496; Частина III, Львів 1930, 496—776 стор. *Його ж*, Великий зрив, Львів 1931, вид. Червоної Калини, 150 стор.

армією ген. Денікіна (Мирон Дольницький), перехід 2-ої Коломийської бриґади до війська Петлюри (Ярослав Кузьмів) й останні дні УГА (Степан Божик). Четар Ілько Калічак описує події на Хирівському фронті й наступ переважних сил польської армії в дні 15 травня 1919 року. Д-р Ганс Кох, сотник генерального штабу в НКГА, пізніше визначний німецький історик і теолог, є автором важливого причинку до історії договору НКГА з Добрармією ген. Денікіна.[19]

Інші спогади: двотомник Антона Крезуба (Осипа Думіна) про партизанів на Україні, польового судді УГА, д-ра Івана Максимчука про Кожухів, большевицький концентраційний табор під Москвою, в якому перетримувано старшин УГА (217 із них загинуло на всіх 250) і письменника д-ра Андрія Чайковського, який був повітовим комісарем ЗУНР у Самборі, подають теж низку важливих подробиць до історії Галицької армії й українського повстанського руху на Україні в роки визвольної війни й після неї.[20]

На цьому ми вичерпали мемуаристику, видану «Червоною Калиною». Для обговорення повної діяльности цієї видавничої кооперативи, залишаються ще видані нею альбоми й монографії.

Відомості про них подаємо в формі зведення. У ньому подаємо хронологічний порядок видань поруч їх докладного опису.

Видавництво «Червона Калина» підготовляло декілька років видання *Альбому УГА* на зразок *Альбому УСС* і до нього зібрано було дуже багато ілюстраційних матеріялів. Статті були вже написані й *Альбом УГА* мав появитися в другій половині 1939 року, але в цьому перешкодив вибух війни й окупація Галичини большевицькою Москвою. На цьому дошкульно потерпіла українська воєнно-історична історіографія, бо зібрані матеріяли й світлини, як теж архів «Червоної Калини» з безцінними джерельними матеріялами, пропали мабуть безповоротно. Після втрати Музею Визвольної Боротьби України в Празі, Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі, архіву Українського Воєнно-історичного товариства у Варшаві, втрата архіву «Червоної Калини» у Львові, — це ще одно звено в довгому ланцюгу втрат, що їх зазнала українська воєнно-історична наука в роки минулої війни.

---

19 *О. Остап Гайдукевич,* Було колись. Із записника польового духовника УГА. Львів 1937, 110 стор. Між молотом і ковалом. Причинки до історії української армії: *Мирон Дольницький,* «Над пропастю», *Ярослав Кузьмів,* «Кінець кривавої епопеї», *Степан Божик,* «З останніх днів УГА», Львів 1923, 79 стор. *Ілько Калічак,* Записки четаря. Спомини з Хирівського фронту 1918—1919 рр., Львів 1931, 100 стор. *Сотн. д-р Ганс Кох,* Договір з Денікіном. Причинки до трагедії УГА на Великій Україні. Від 1. XI. 1919 до 17. XI. 1919. Львів 1930, 55 стор.

20 *Антін Крезуб,* Партизани. Спомини. Том I, стор. 186, том, II, стор. 172. Оба томи видані у Львові, 1930 року; *д-р Іван Максимчук,* Кожухів. Трагічна доля рештків УГА. Львів 1930, 100 стор. *Д-р Антін Чайковський,* Чорні рядки. Спомини за час від 1. XI. 1918 до 13. V. 1919. Львів 1930, I + 119 стор.

Таблиця 4

АЛЬБОМИ Й МОНОГРАФІЇ ВИДАННЯ «ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ»

Рік видання	Назва й опис	Примітки
1928	*Берестейський мир* Редактор: Іван Кедрин-Рудницький Статті: М. Голубець, д-р М. Залізняк, Ол. Севрюк, В. Винниченко; переклади з творів графа О. Черніна, ген. Гофмана, ген. Людендорфа, Коліна Роса.	320 с т. 16 ст. ілюстрацій
1930	Микола Голубець, *Історія Львова від найдавніших часів.*	179 ст.
1931	Олекса Кузьма, *Листопадові дні 1918 р.*	448 ст.[21]
1933	Антін Крезуб, *Нарис історії українсько-польської війни.*	170 ст.[22]
1935	Володимир Ласовський, *Генерал Тарнавський.* Репортаж.	192 ст.
1935	Альбом: *Українські Січові Стрільці 1914—1920.* Редактори. д-р Богдан Гнатевич при співпраці Льва Лепкого і д-ра Івана Німчука. Матеріяли до Альбому зібрали: д-р Іван Іванець і Василь Софронів Левицький. Автори статтей: д-р Никифор Гірняк, М. Горбовий, д-р Б. Гнатевич, Г. Гладкий, д-р І. Іванець і В. Софронів-Левицький.	159 ст.[23]
1936	Осип Думін, *Історія Легіону УСС 1914—1918.* Історія визвольної боротьби України в монографіях, том. I.	XI + 375 ст.[24] 99 світлин 23 схеми
1937	*Золоті ворота.* Історія Січових Стрільців 1917—1919. Історія визвольної боротьби України в монографіях, том. II. Обгортка та ілюстраційна частина д- І. Іванець. Кольорова обгортка: Павло Ковжун. Редактор: Іван Кедрин-Рудницький. Автори статтей: І. Кедрин, Василь Кучабський, ген. Марко Безручко, полк. Євген Коновалець сконфісковані польською цензурою: «Причинки до історії української революції», стор. 262—320), Іван Шендрик (бібліографія).	XV + 375 ст.[25] 198 світлин 11 схем
1938	Альбом: *Пам'яті Вождя.* (Присвячений ген. Миронові Тарнавському, Начальному Вождеві УГА. Знимки з величавого похорону у Львові. Автори статтей: І. Дурбак, Р. Купчинський, Л. Лепкий, Д. Паліїв, д-р В. Старосольський).	70 ст.

21 Перевидано в Ню Йорку: *Сотн. Олекса Кузьма,* Листопадові дні 1918 р. Ню Йорк 1960, «Червона Калина», 443 стор. і 13 шкіців.

22 Перевидано в Ню Йорку: *Антін Крезуб,* Нарис історії українсько-польської війни 1918—1919, Ню Йорк, «Говерля», 179 стор.

23 Другий наклад, Львів 1936, з альбомом додаткових знимок, надісланих до видавництва після першого видання. Третій наклад в Монтреалі, Канада: Українські Січові Стрільці 1914—1920, Монтреаль 1955, Видавництво Ігора Федіва, 1 + 208 стор. Нові матеріяли до третього видання зібрав

XVI

Поза видавництвом «Червона Калина», ціла низка інших видавництв у Львові та в Галичині видавали воєнно-історичну літературу. Появлялися окремі книжки, а теж статті й розвідки на воєнно-історичні теми в газетах, журналах, календарях-альманахах. На жаль, вся ця література є тепер недоступна або важко доступна українському дослідникові. Можливо тільки, що деякі видання можна знайти в бібліотеці Закладу Оссолінських у Вроцлаві, яку перевезено зі Львова, в Національній Бібліотеці у Празі й Національній Бібліотеці у Відні, в бібліотеці Світової господарки (Вельтвіртшавтліхес Інститут) у Кілі, Німеччина й, очевидно, в бібліотеці НТШ у Сарселі. До речі, річники таких щоденників, як «Діло», «Новий час», «Українські вісті», журналів таких, як «Літературно-науковий вістник» і «Вістник», «Дзвони», «Поступ», календарів-альманахів таких, як «Просвіта», «Дніпро», «Неділя», «Золотий колос», «Бистриця», «Український інвалід», «Загальний ілюстрований календар» (Перемишль) повинні бути десь зібрані й упорядковані, щоб дослідники мали до них доступ. Без такого зібрання й упорядкування важко буде українському дослідникові писати найновішу українську історію західньо-українських земель.

З огляду на недоступність чи важку доступність названих матеріялів, в їх огляді подаємо тільки найважливіші позиції. Варто згадати, що початок воєнно-історичній літературі в Галичині дала розвідка Л. Долинського (за цим псевдонімом скрився визначний публіцист, член редакції газети «Діло» — Федь Федорців), яка появилася в трьох частинах.[26] Статті ці зібрано й видано книжковим виданням

д-р Ігор Федів. Нові автори: Ігор Федів, Роман Купчинський, Андрій Кігічак. Нові світлини окремих УСС-ів і груп.

[24] У цій книзі був поміщений поіменний список 1 300 поляглих і ранених Українських Січових Стрільців. Його передруковано в третьому виданні альбому УСС, виданому в Монтреалі (див. попередня нотка).

[25] Перевидано в Чікаґо: *Василь Кучабський,* Корпус Січових Стрільців. Воєнно історичний нарис. Ювілейне видання. Чікаґо 1969, 633 стор. Нові автори й матеріяли: *Пполк. А. Гончаренко,* «Бій під Крутами» (стор. 255—266). *Богдан Гнатевич,* «Вишкіл СС у Білій Церкві» (стор. 267—274), *пполк. В. Зарицький,* «Бій під Житомиром» (стор. 395—398), *сотн. д-р Т. Мамчур,* «Правда про обставини виїзду Головного Отамана Петлюри за кордон 5—6. XII. 1919» (стор. 447—460), *Олесь Бабій,* «Січові стрільці» (стор. 461—464), *пполк. В. Зарицький,* «Сильветка полк. Є. Коновальця» (стор. 465—472), додатки *Д. Герчанівського* до бібліографії І. Шендрика (стор. 528—533), показники, документи. Очевидно, в цьому виданні, поміщено розвідку *полк. Є. Коновальця,* «Причинки до історії української революції» (стор. 399—446), яка була сконфіскована польською цензурою в «Золотих воротах».

[26] *Д. Долинський,* «Крик життя. Боротьба українського народу за волю і незалежність. Огляд подій за рр. 1918 і 1919», Ілюстрований календар Просвіти на 1920 рік. Львів 1919, стор. 190—295. *Його ж,* «Боротьба українського народу за волю і незалежність (Огляд подій за час від жовтня 1919 до кінця вересня 1920 р.». На ріках вавилонських. Літературний збірник, Львів 1920, вид. Т-ва Просвіта, стор. 153—193.

у Вінніпезі.[27] У цьому самому часі, проф. д-р Микола Чубатий написав основну розвідку про «Державний лад» ЗОУНР, в якому є теж розділ про військо.[28]

В 1921 році, появився був у Львові перший воєнно-науковий збірник, під назвою «До Зброї». Крім воєнно-теоретичних статтей Семена Маґаляса, ген. В.Ситарева й сотн. Р. Шобера, в ньому надруковано теж дуже цінний спогад М. Падалки про виступ Полуботківського полку в липні 1917 року.[29] Цей першоджерельний матеріял дає повний опис й аналізу цієї визначної події. Стаття М. Падалки появилася була теж окремою відбиткою, але «До Зброї», на першому збірнику припинило свою появу.

У львівських щоденниках «Діло», «Новий час» й «Українські вісті», в роках між війнами, було надруковано чимало воєнно-історичних матеріялів. І так, у «Ділі». наприклад, друкувались в 1923 році (чч. 191—212) цікаві спогади Н. В. Герасименка про «батька» Махна в перекладі В. Дорошенка. Герасименко, — російський білоґвардієць помістив був свої спогади в берлінському журналі «Историк и современник».[30]

«Діло», «Новий час», а потім ще «Українські вісті», як також львівські тижневики: «Свобода», «Неділя», «Нова зоря» та інші жваво відзначували річниці Листопадового зриву (1928), Чортківської офензиви (1929), Походу на Київ (1929), а теж щорічне «Свято зброї» (31. VIII). У газетах були теж поміщувані цікаві характеристики полк. Василя Вишиваного (Петро Карманський, от. Никифор Гірняк), полк. Дмитра Вітовського (Мирон Заклинський), ген. Мирона Тарнавського й інших. У «Новому часі» (1938, ч. 184 й дальші) була поміщена серія статтей І. Лемківського про летунство УГА. Увагу воєнного історика звертають на себе дві статті, в яких автори: пор. Гриць Микетей («Діло» 1936, ч. 31) і сотн. Михайло Ліщинський («Новий час», 1936, чч. 68 і 69) пробують пояснити, як дійшло до Чортківської офензиви. В 1938 році, в «Українських вістях» (ч. 5) була надрукована стаття Осипа Думіна про «Український рух в російській армії в 1917 році». Це є бібліографічна стаття, яка інформує про українську та совєтську літературу до цієї теми. Знов же, в тижневику «Неділя» за 1928 рік (ч. 15), визначний політичний діяч і дипломат Микола Залізняк (1888—1950 в большевицькій тюрмі) відкрив деякі куліси ми-

---

27 *Д. Долинський,* Борьба (так!) українського народу за волю і незалежність. Точний опис воєнних і політичних подій на українських землях за роки 1918, 1919 і 1920. Вінніпеґ 1920, 160 стор.

28 *Д-р Микола Чубатий,* «Державний лад на Західній Області Української Народньої Республіки», На ріках вавилонських. Літературний збірник. Львів 1920, стор. 96—133.

29 *М. Падалка,* «Виступ Полуботківського полку 4—6 липня (ст. ст.) 1917 р. в м. Києві на фоні політичної ситуації того часу», До зброї, Львів 1921, збірник I, стор. 58—74. Також окремою відбиткою: Львів 1921, 16 стор.

30 *Н. В. Герасименко,* «Махно», Историк и современник, Берлін, 1922, 3, 151—201. Опубліковано також у СССР: *Н. В. Герасименко,* Батько Махно. Мемуары белогвардейца. Москва—Ленінград 1928, 110 стор.

нулої війни в статті «Українська Армія і ген. граф Станислав Шептицький».

Із львівських журналів, найбільше воєнно-історичних матеріялів надруковано в «Літературно-науковому віснику» (1922—1932, далі *ЛНВ*) і «Віснику» (1933—1939, далі *В*), що появлялися під редакцією д-ра Дмитра Донцова. Оба журнали мали добре поставлений рецензійний відділ, в якому обговорювалися теж нові появи з ділянки воєнно-історичної літератури. Відділ цей провадив д-р Лука Луців, що теж користувався псевдонімом «Л. Граничка».

Воєнно-історичні матеріяли в *ЛНВ* і *В* поміщували такі автори: Микола Андрусяк (також під псевдонімом Н. Немирон), сотн. Ілько Гаврилюк, сотн. Осип Думін (також під псевдонімом «Антін Крезуб»), сотн. Володимир Зарицький, полк. В. Кедровський, Модест Левицький, Л. Л., Юрій Магалевський, Євген Маланюк (також під криптонімом «Є. М.»), ген. М. Омелянович-Павленко, генштабу полк. Юрій Отмарштайн, генштабу ген. В. Петрів, Нікон Со-оцький (криптонім о. Ізидора Сохоцького), ген. Юрко Тютюнник (під псевдонімом Г. Юртик), «Характерник» і Петро Чулий.[31] Автори ці залишили спогади

---

31 Воєнно-історичні матеріяли, що появилися були в ЛНВ та В: *Микола Андрусяк (Никон Немирон)*, «Як зловлено Ю. Тютюнника?», В. 1938, 3, 228—230; *І. Гаврилюк*, «Четвертий універсал (Спогади)», ЛНВ 1928, 1, 16—24; *Сотн. Осип Думін*, «Партизани (Збірка спомнів з партизанки на Наддніпрянській Україні)», ЛНВ 1925, 7—8, 246—281, 9, 10—24, 10, 11—125; *його ж*, «Повстання от. Зеленого проти Директорії в січні 1919 р.», ЛНВ 1927, 5, 26—41; *його ж*, «Як згинув от. Зелений?», ЛНВ 1927, 10, 109—113; *його ж*, «Облога Києва »,ЛНВ 1928, 1, 25—40, 3, 242—251, 4, 309—324; *його ж*, «Перша умова Директорії УНР з німцями з дня 17. XI. 1918», ЛНВ 1929, 5, 458—464; *його ж (під псевдонімом Антін Крезуб)*, «В визволеному Києві (Спогади з грудня 1918 — січня 1919)», ЛНВ 1932, 2, 138—147, 3, 218—226, 4, 334—337, 6, 525—530; *його ж*, «Початки Українських Січових Стрільців», ЛНВ 1934, 7—8, 554—562; *його ж*, «До початків організації наддніпрянських Січових Стрільців. Спогад», В. 1938, 7—8, 557—562; *Володимир Зарицький*, «З-під Києва до Львова», ЛНВ 1928, 12, 334—342; *Володимир Кедровський* (також під криптонімо *В. К.*), «Всеукраїнський Військовий Генеральний Комітет і Тимчасове Правительство», ЛНВ 1923, 5, 34—41; «Всеросійська демократична нарада в Петербурзі (14—23 вересня 1917)», ЛНВ 1923, 7, 221—229; «З Другого Всеукраїнського військового з'їзду», ЛНВ 1923, 10, 142—148; «Приїзд московських міністрів до Києва (в кінці червня ст. ст.) і військова справа», ЛНВ 1923, 12, 333—338; «Повалення большевиками російського тимчасового уряду і перехід влади на Україні до Центральної Ради», ЛНВ 1925, 1, 29—45; «Перші дні большевицького панування», ЛНВ 1926, 10, 142—148; «Повстання проти Гетьмана. Уривок зі спогадів», ЛНВ 1928, 5, 36—39, 6, 126—132; «З часів розвалу», ЛНВ 1929, 7—8, 616—624; «Мотовилівський бій (Памяти Федора Черника та Миколи Загаєвича)», ЛНВ 1928, 12, 321—324; «Погроми на Україні», В. 1933, 535—546; *Модест Левицький*, «Ґльорія Віктіс! (з недавньої минувшини)», ЛНВ 1925, 4, 306—317, 5, 2—11; *Л. Л.*, «Спогади про події під Крутами», ЛНВ 1926, 4, 309—313; *Євген Маланюк*, «В річницю Чупринкову», ЛНВ 1930, 11, 970—974; *ген. М. Омелянович-Павленко*, «Спомини», ЛНВ 1929, 10, 888—897, 11, 963—974, 12, 1068—1077, 1930, 1 (?), 2 (?), 4, 321—330, 6, 504—510. Відбитка: Львів—Тернопіль 1930, 64 стор.; *полк.*

великої воєнно-історичної вартости, як, напр., спогади «Характерника», що вийшли теж окремою відбиткою, а які є дуже важливі для пізнання українського руху в російській армії 1917 року, а теж передісторії й історії виступу Полуботківського полку в липні 1917 року.

Друкуючи спогади таких визначних українських військових діячів, як полк. Володимир Кедровський (1888—1970), що був заступником Голови Всеукраїнського Генерального військового комітету (ВГВК) і заступником Генерального секретаря військових справ (С. В. Петлюри), потім державним інспектором Армії УНР і послом УНР у Ризі, як генштабу полк. Юрій Отмарштайн (1890—1922), що був визначним генштабістом української армії і начальником штабу в II Зимовому поході (1921), як командарм УГА й Армії УНР, ген. полк. М. Омелянович-Павленко, як генштабу ген. В. Петрів чи ген. Юрко Тютюнник, *ЛНВ* і *В* дуже причинилися до поширення джерельної бази української воєнної історіографії.

Інші львівські журнали, під цим оглядом, не можуть конкурувати із *ЛНВ* і *В*. Католицькі «Дзвони» (1931—1939, ред. Петро Ісаїв), крім статтей на тему української дипломатичної історії д-ра Василя Кучабського, про які вже була мова,[32] надрукували тільки цінну й до цього часу єдину біографію генштабу ген. полк. Миколи Л. Юнакова, шефа Штабу Головного Отамана (ШГО), поміщену з нагоди його передчасної смерти в 1931 році.[33] Крім його некрологу в паризькому журналі «Тризуб», повну біографію ген. Юнакова, як воєнного історика та визначного українського генерала генерального штабу, написав у Торонто ген. Михайло Садовський, але не міг знайти мецената для видання своєї праці. Машинопис цієї воєнно-історичної студії напевно зберігається в архіві очолюваного М. Садовським Воєнно-історичного інституту, який передано до ВУАН у Канаді і тепер переховується в Манітобському університеті у Вінніпезі.

Юрій Отмарштайн, «Матеріяли до воєнної історії» (Рецензія на кн. М. Капустянського, Похід на Київ—Одесу, ч. 1—2), ЛНВ 1922, 1, 81—84; *ген. Вс. Петрів,* «Декілька слів про Запорозький ім. Кошового Отамана Костя Гордієнка полк кінних гайдамаків», ЛНВ 1928, 4, 306—308; *його ж,* «До історії формування війська на Україні під час революції», ЛНВ 1930, 11, 981—987; *Нікон Сохоцький,* «Матеріяли до воєнної історії» (Рецензія на книгу М. Капустянського, Похід на Київ—Одесу, част. III), ЛНВ 1923, 7, 279—285; *ген. Юрко Тютюнник* (під псевдонімом *Г. Юртик*), «Звенигородський кіш Вільного козацтва. Спомини», ЛНВ 1922, 2, 125—134; «Стихія (Зі споминів)», ЛНВ 1922, 3, 223—238; «Перший Симферопольський полк ім. гетьмана Петра Дорошенка», ЛНВ 1923, 1, 31—46; «Другий Всеукраїнський військовий з'їзд», ЛНВ 1923, 3, 228—250, 4, 306—320; «Творимо», ЛНВ 1926, 6, стор. (?); *Характерник,* «Згадки з минулого», ЛНВ 1924, 7—9, 285—298; 1925, 2, 134—142; 6, 127—132, 7, 219—229, 9, стор. ?, 10, стор. ?, 11, стор. ?, 1926, 1, 33—43, 3, 207—215, 6, 503—510. Окрема відбитка: Львів 1926, 96 стор. *Петро Чулий,* «Москалі на Україні», ЛНВ 1922, 4, 172—178.

32 Пор. Український історик, 1972, 3—4 (35—36), стор. 70.

33 «Юнаків Микола Леонтієвич», Дзвони, Львів 1931, 6, 407—409. Пор. Український історик, 1971, 1—2 (29—30), стор. 68.

Католицький журнал з гетьманськими симпатіями «Поступ» (1921—1931 — ред. Ол. Мох, д-р Григор Лужницький та І. Гладилович) містив радо статті Бориса Монкевича, історіографа Запорізького корпусу, про які ми вже згадували.[34] Дуже цінний воєнно-історичний матеріял помістив був журнал «Студентський шлях» (1931—1934 — ред. Микола Дужий і Володимир Янів), а саме бібліографію джерел до Крутянського бою, зладжену Атанасом Фіґолем.[35] Ця анотована бібліографія, що нараховує 90 позицій, є безцінна власне з огляду на свої анотації, зміст яких тепер часто може заступити втрачене джерело. Власне такої праці потрібно було більше зробити на базі МВБУ в Празі, Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі, чи теж Музею й Бібліотеки НТШ у Львові, але її, на жаль, не зроблено, за вийнятком зазначених праць П. Зленка чи І. Шендрика.

Із багатьох календарів-альманахів, що появлялися у Львові та в інших містах Галичини в роках між війнами, першенство в поміщуванні воєнно-історичних матеріялів посідає календар-альманах «Дніпро», видання Українського товариства для допомоги еміґрантам (з Наддніпрянської України), що його довголітнім головою був Юрій Магалевський (1876—1935), маляр-академіст, учень Іллі Репіна, але й учасник визвольної війни, про яку залишив цікаві спогади в «Дніпрі» та в журналі *ЛНВ*. Календар-альманах «Дніпро» появлявся в 1924—1938 роках у Львові, а його редакторами були Леонід Білецький, Віктор Завадський та Володимир Дорошенко.

«Дніпро» є справжньою копальнею воєнно-історичних матріялів. З воєнно-історичними спогадами виступили в ньому такі автори: Василь Бень, Л. Горбачева, полк. О. Доценко, Любов Дудко, Федів Дудко, Галина Журба, В. Завадський, Микола Залізняк, сотн. Петро Зілинський, А. І-лько, полк. В. Кедровський, Володимир Куровський, генштабу ген. В. Кущ, Іван Липа, Юрій Магалевський, Євген Маланюк, пполк. А. Марущенко-Богданівський, ген. М. Омелянович-Павленко, полк. Гнат Порохівський, генштабу полк. В. Савченко, пор. О. Сім'янців, Степан Сірополко, Федір Стешко, Панас Феденко.[36] Зви-

---

[34] Пор. Український історик, 1974, 1—3 (41—43), стор. 62.

[35] *Атанас Фіґоль*, «Бібліографія джерел до історії бою під Крутами», Студентський шлях, Львів, 1933, 1, 7—11, 1934, 1—2, 15—23.

[36] Воєнно-історичні матеріяли, надруковані в календарі-альманаху Дніпро, Львів: *Василь Бень*, «Втеча С. Петлюри з Києва. Спомини», 1933, 99—100; *Л. Горбачева*, «В Україні ревіли гармати», 1937, 107—116; *С. Гребінник*, «Розвідка», 1931, 73—78; *полк. О. Доценко*, «Заповіт Головного Отамана Симона Петлюри», 1936, 29—34; *Любов Дудко*, «Пішки з Києва на Поділля (Спомин з 1919 року)», 1929, 97—106; *Федір Дудко*, «Над Дніпром», 1933, 4—14; *Галина Журба*, «Міхновський на І-му Українському Військовому з'їзді. Дрібка з моїх споминів», 1937, 120—121; *В. Завадський*, «Знадібки до історії 1-го українського полку ім. Богдана Хмельницького», 1928, 113—116; *Микола Залізняк*, «У Києві. Уривок зі споминів», 1930, 110—112; *сотн. Петро Зілинський*, «Останніми з Києва. Із споминів старшини», 1933, 99—100; *А. І-лько*, «На чорному морі. Спомини моряка», 1933, 21—32; *полк. В. Кедровський*, «Деякі психологічні підклади при творенні Армії УНР»,

чайно, заголовки спогадів подають, про що йдеться в згаданому спогаді; для спогаду П. Феденка даємо пояснення. Автор описує катастрофу Армії УНР у «чотирокутнику смерти», пізньої осені 1919 року. Тоді волосна управа в с. Пашківцях на Волині схвалила постанову, що ніякі «війська» не можуть проходити через територію Пашковецької волости, яка оголосила себе «незалежною» республікою. П. Феденко був делеґований до «проводу» цієї Пашковецької «республіки» на переговори. У своєму спогаді, П. Феденко описує свою «місію» на загальному тлі тодішньої політичної й мілітарної ситуації. Спогад цей є дуже важливий для военного історика.

Спогади, надруковані в «Дніпрі» вражають своєю фаховістю, а, передусім, об'єктивністю, яку часами важко знайти в особистих мемуарах, що власне, з природи речей, бувають суб'єктивні. І так, наприклад, полк. Гнат Порохівський згадує в «Дніпрі» про І Український Корпус під командою майбутнього гетьмана, ген. Павла Скоропадського. Корпус мав тоді (пізна осінь 1917 року) до вибору: або послухати наказу Ставки (головного командування) і йти на фронт, або послухати наказу Петлюри і йти на Київ, щоб його оборонити від фронтових російських військ. Ген. Скоропадський вибрав те друге й рушив свій корпус на Київ, розбиваючи по дорозі збольшевичені частини II ґвардійського російського корпусу під командою Євгенії Бош, визначної комуністичної діячки. Полк. Порохівський, який командував полком у І українському корпусі, є переконаним республіканцем і противником гетьманату, але його свідчення про ген. Скоропадського в його спогадах є дуже позитивні. Він свою довшу характеристику ген. Скоропадського закінчує так: «Пишу це в повній свідомості, щоб засвідчити, що ген. Скоропадський хотів за всяку ціну, навіть ціною свого життя, показати слухняність наказам Військового секретаріяту. Теперішні мої почування до ген. Скоропадського, колишнього Гетьмана України, не можуть затерти в моїй пам'яті тих

1929, 27—39; *В. Куровський,* «На окупованих німецьких землях Холмщини й Полісся», 1931, 81—86; *гш ген. В. Кущ,* «Сторінка боротьби. Переправа 21. XI. 1920», 1929, 39—45; *Іван Липа,* «Михайло Білінський (сильвета)», 1924, 135—137; *Юрій Магалевський,* «В Олександрівську на Запоріжжі. (Спомини про боротьбу з червоною Москвою в 1917 р.)», 1929, 106—121; «Батько Махно», 1930, 60—70; «Олександрівськ—Київ. (Спомин)», 1934, 59—76; «Оборона Києва в січні 1918 р. (Спомини)», 1934, 59—76; *Є(вген) М(аланюк),* «Пам'яти Василя Тютюнника», 1931, 97—112; *його ж,* «Слово в десятиліття», 1937, 63—74; *пполк. А. Марущенко-Богданівський,* «Ген. Ол. Алмазов», 1938, 125—127; *ген. М. Омелянович-Павленко,* «На чолі Запоріжців в 1919 році у боях з Денікіном», 1930, 46—60; *його ж,* «Державна інспектура», 1933, 33—34; *полк. Гнат Порохівський,* «Спогади про І український корпус», 1934, 77—94; *його ж,* «Перша українська дивізія», 1936, 50—67; *гш полк. В. Савченко,* «Спомини військовика», 1938, 60—74; *пор. О. Сім'янців,* «Багринівці. Фраґмент із спогадів учасника», 1934, 95—98; *Степан Сірополко,* «До характеристики С. В. Петлюри. Сторінки зі спогадів», 1936, 34—37; *Ф. Стешко,* «Український гурток у Київській військовій школі (1899—1901)», 1936, 121—125; *П. Феденко,* «Катастрофа», 1929, 121—126.

почувань, що я мав до нього тоді, як до свого начальника та доброго українця». Це є зразок об'єктивности, яку треба вирізнити.

У Львові та в Галичині появлялися ще інші календарі-альманахи, як «Батьківщина», «Бистриця» (Станиславів), «Громада», «Загальний ілюстрований календар» (Перемишль), «Золотий колос», «Неділя», «Просвіта», «Український інвалід» тощо. Зокрема останній мав дуже багато цікавого воєнно-історичного матеріялу.[37] На жаль, зробити тепер бібліографічний огляд цих матеріялів не можливо. Приходиться тільки повторити, що воєнно-історична тематика була дуже популярна в Західній Україні і її охоче використовували різні видавництва. Звідтіль вони теж часто переходили до заокеанських календарів у ЗСА й Канаді. Деякі приклади подаємо.[38]

Приходимо тепер до книжкових видань з воєнно-історичною тематикою. Ці книжкові видання тепер також недоступні або важко доступні, а шкода, бо в деяких з них автори подали дуже цінні воєнно-історичні матеріяли. Тут, насамперед, мусимо згадати групу книжкових видань «Українського прапору» у Відні, які появилися в 1920—21 роках і широко розповсюднювалися в Галичині разом з книжковими виданнями «Червоної Калини». Належать тут спогади сотн. Евгена Зиблікевича, сотн. Осипа Левицького, Луки Мишуги, д-ра Осипа Назарука й от. Ілька Цьокана.[39] На особливу увагу в цій серії заслуговують спогади сотн. Осипа Левицького (1886—1973), референта й старшини для особливих доручень НКГА, учасника делеґації для переговорів НКГА з командуванням Добрармії ген. Денікіна про пе-

---

[37] Наприклад: *Дмитро Кренжаловський,* «Перший летунський полк УГА», Календар Українського Інваліда на 1937 рік, стор. 20—22; «Генерал Мирон Тарнавський, начальний вождь УГА, 29. VIII. 1869 — 29. VI. 1938», там таки на 1939 рік, стор. 24—28.

[38] Із канадських календарів-альманахів, де появлялися воєнно-історичні матеріяли, слід назвати: Ілюстрований Календар Канадійського Українця, Ілюстрований Календар Канадійського Фармера, календарі-альманахи Нового шляху та Українського голосу. В ЗСА: Ілюстрований календар Сирітського Дому в Філядельфії. У них траплялися цінні матеріяли: *М. Дніпровенко,* стрілець пробойового куреня ім. полк. Богуна: «Спомин з польсько-української війни», ККФ 1930, стор. 65—69; *чет. УСС Мирослав Талпаш,* «Мої спомини з часів першої їзди на панцирці «Січовий», ККУ 1922, 105—117; статті *сотн. д-ра Володимира Ґалана* в Іл. Календарі Сирітського Дому тощо. У ЗСА появлялися ще альманахи УНС-у й «Провидіння». Розшуків за воєнно-історичними матеріялами в американських та канадських календарях-альманахах, а теж у пресі, ніхто ще не робив і ледве, чи такий розшук і можна перевести з огляду на розкинення матеріялів по різних бібліотеках.

[39] Книжкові видання вид. «Український прапор» у Відні: *Евген Зиблікевич,* Зі споминів січовика (1914—1919), Відень 1920, 16 стор. *Сотн. Осип Левицький,* Галицька Армія на Великій Україні. Спомини з часів від липня до грудня 1919 р., Відень 1921, 190 стор.; *Лука Мишуга,* Похід українських військ на Київ, Відень 1920, 27 стор.; *д-р Осип Назарук,* Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції. Відень 1920, 344 стор.; *д-р Ілько Цьокан,* Від Денікіна до большевиків. Відень 1921, 20 стор.

ремир'я. Ці спогади є незаміненним джерелом для вивчення історії УГА на Наддніпрянській Україні від липня до грудня 1919 року. Тут треба також додати, що Український Соціологічний Інститут у Відні подав, як п'яту книгу своїх розвідок і матеріялів, книгу д-ра Михайла Лозинського (1880—1937 на засланні), що є найповнішою політичною історією ЗОУНР в 1918—1920 роках, але має теж неоціненні матеріяли для военного історика, напр., історію місії полк. Бертельмі у Львові (лютий 1919), а теж історію інших переговорів про перемир'я з польською армією в Галичині. Книгу цю, що стала була білим круком, щасливо перевидала кооператива «Червона Калина» в Ню Йорку.[40]

Інші книжкові видання з военно-історичною тематикою, що появилися були в Галичині в 1920—1938 роках, подаємо в формі таблиці.

Таблиця 5

КНИЖКИ Й БРОШУРИ ВОЄННО-ІСТОРИЧНОГО ЗМІСТУ

Рік видання	Автор, назва твору, опис	Місце видання Сторінок
1920	Петро Певний, *За волю та державність*. Похід української армії в запілля ворога з 5 грудня 1919 по 5 травня 1920. Коротка історія I Зимового походу.	Станиславів 60 ст.
1921	Евген Бородиєвич, *В чотирокутнику смерти*. Причинки то трагедії УГА на Великій Україні. УГА на Наддніпрянській Україні.	Київ—Львів 86 ст.
1922	Клим Поліщук, *Червоне марево*. Нариси й оповідання з часів революції.	Львів 171 ст.
1925	Клим Поліщук, *Отаман Зелений*. 2 частини.	
1925/26	Клим Поліщук, *Гуляйпільський батько*. 2 частини. Літературні твори письменника, що повернувся на Україну й був знищений большевицькими окупантами, є важливими военно-історичними причинками для вивчення українського повстанства.	Коломия
1923	*Жалібна книга*. Поіменний спис поляглих членів УГА у визвольній війні. Два випуски. Подає список 536 старшин і 798 стрільців.	Львів[41] 1 вип. 48 ст. 2 вип. 32 ст.
1923	Юрій Тютюнник, *Зимовий похід 1919—1920 рр.* Частина I: Політичний огляд. Документи в тексті й додатках. Опис видатного учасника I Зимового походу.	Коломия—Київ[42] 99 ст.

---

40 *Д-р Михайло Лозинський,* Галичина в роках 1918—1920. Ню Йорк 1970, «Червона Калина». XII + 228 стор.

41 Передруковано в Українська Галицька Армія. Матеріяли до історії. Вид. Дм. Микитюка, том IV, стор. 103—122, 165—231.

42 Передруковано в Ню Йорку: *Юрко Тютюнник,* Зимовий похід 1919—1920. Частина I. Політичний огляд. Ню Йорк 1968, вид. Чарторийських, 99 стор.

Рік видання	Автор, назва твору, опис	Місце видання Сторінок
1929	Евген Яворівський, *Денікіяда УГА.* Перехід УГА до Добрармії ген. Денікіна.	Яворів
1929	Дмитро Паліїв, *Листопадова революція.* З моїх споминів.	Львів 44 ст.
1932	Богдан Романенчук, *Бій під Крутами.* В чотирнадцяті роковини геройського безумства.	Львів 16 ст.
1934	Микола Голубець, *Рік грози і надій. 1914.* Формування УСС.	Львів
1934	Юрій Горліс-Горський, *Отаман Хмара.* З таємниць ГПУ.	Львів 75 ст.
1935	Юрій Горліс-Горський, *Спогади.*	Львів 156 ст.
1937	Юрій Горліс-Горський, *Холодний яр.* 2 частини. Твори Ю. Горліс-Горського, це дуже важливі причинки до історії повстанської організації в районі Холодного Яру на Чигиринщині.	Львів[43]
1936	Василь Бояринич. *Кривавий шлях.* Спомини з УГА.	Львів
1936	Мирон Заклинський: *А ми тую стрілецьку славу збережемо.* Спомини з визвольної війни 2 частини. Воєнні спогади автора.	Львів I част. 142 ст. II част. 111 ст.
1936	Мирослав Заклинський, *Дмитро Вітовський.* Спроба життєпису й характеристики.	Львів 32 ст.
1936	Володимир Калина, *Курінь смерти УСС.* У книжці стаття М. Голубця: «Відродження української військовости», стор. 7—32. Історія 1-го куреня УСС.	Львів 128 ст.
1936	Евген Круківський, *Голос крови.* На марґінесі мого записника. Спомини сотника А УНР зі служби в російській та українській арміях.	Львів 128 ст.
1936	Сергій Рубан, *Базар.* В 14-і роковини геройської смерти 359 лицарів під Базаром.	Львів 32 ст.
1936	Р. Ярий. *Бої за Маківку.*	Львів 32 ст.
1936	Микола Ковалевський, *Україна під червоним ярмом.* Документи й факти.	Варшава—Львів 204 ст.
1936	Андрій Жук, ред. *Симон Петлюра в молодості.* Збірка споминів. Автори: Іван Рудичів, Андрій Жук, Микола Порш, Лев Ганкевич, Володимир Левинський. Збірка важлива для вивчення біографії Головного Отамана.	Львів VII + 105 ст.

---

[43] Перевидан в Лондоні: *Юрій Горліс-Горський,* Холодний яр. Четверте видання Лондон 1967. Видав М. Мироненко, 434 стор. + мапа. На стор. 408—434 поміщено «Слово від видавця» (М. Мироненка), яке цілком фальшиво (й лайливо), з позицій якогось махнівського анархізму, насвітлює події визвольної війни 1917—1920, а тех український повстанський рух в Україні в роки визвольної війни й після неї.

КНИЖКИ Й БРОШУРИ ВОЄННО-ІСТОРИЧНОГО ЗМІСТУ
(Продовження)

Рік видання	Автор, назва твору, опис	Місце видання Сторінок
1937	Роман Брут, *Січові Стрільці.*	Львів 32 ст.
1937	Н. Іванина. *Залізні роки.* Спомини 1914—1922. Передмова Евгена Яворовського.	Львів 132 ст.
1937	Микола Голубець, *Ой видно село.* УСС.	Львів
1938	Варфоломій Євтимович. *Військо. Війна.*	Коломия
1938	Евген Яворівський. *Вождь 100,000-ної Армії.* Важливий причинок до біографії ген. Мирона Тарнавського й історії УГА, в якому використано важливий документ: *Щоденник НКГА.*	Львів[44] 128 ст.
1938	Микола Пасіка, ред. *За велич нації.* Збірник. Стаття: О. Думіна: «Гетьман П. Скоропадський, командант I Українського корпуса й Наказний Отаман Вільного Козацтва», стор. 46—52.	Львів[45] 186 ст.

У повищій таблиці, ми назвали мемуари, літературні й публіцистичні твори, які можуть бути використані воєнним істориком визвольної війни в 1917—1920 роках. Окремо тепер називаємо твори воєнних істориків (Зенона Стефанова, Юрія Тиса-Крохмалюка), що появилися поза видавництвом «Червона Калина», а теж воєнно-історичні статті в Українській Загальній Енциклопедії (УЗЕ) та *Історію українського війська.*

Зенон Стефанів, молоденький підхорунжий УГА, спомини якого були друковані в *ЛЧК*, а потім двічі появилися окремою відбиткою (1933 і 1935) з передмовою д-ра Андрія Чайковського, відомого письменника,[46] використовував весь свій вільний час на студії історії українського війська й на складення *Української Військової Енциклопедії.* Для *Історії українського війська,* З. Стефанів опрацював розділ: «Військові сили часів Центральної Ради» і був співавтором розділу «Доба гетьманщини». Незалежно від того, появилися друком дві його праці з історії українського війська, кожна в трьох частинах.[47] На жаль, матеріяли, зібрані ним і вже в значній мірі опрацьо-

---

44 Перевидано у Вінніпезі: *Евген Яворівський,* Вождь 100,000-ної Армії. З приводу 20-річчя смерти. Вінніпеґ 1958, вид. І. Тиктор. 136 стор.

45 Перевидано в Ню Йорку: *Микола Пасіка, ред.,* За велич нації. Збірник. Ню Йорк 1955, вид. «Булава», 189 стор.

46 *Зенон Стефанів,* Від Славянська до Тухолі. Спомини підхорунжого. З передмовою д-ра Андрія Чайківського, Коломия 1933, вид. «Бувальщина», 4 + 60 стор.

47 *Зенон Стефанів,* Українські збройні сили в 1917—1921 рр. Воєнно-історичний нарис. Частина I, Коломия 1935, 3 + 123 стор. Частина II, Ко-

вані для *Української Військової Енциклопедії*, пропали у вирі II Світової війни. Деякі воєнно-історичні гасла опрацював З. Стефанів для *Енциклопедії українознавства*, видання НТШ під редакцією проф. д-ра Володимира Кубійовича.

Юрій Крохмалюк-Тис, відомий тепер письменник і воєнний історик, розпочав свої воєнно-історичні досліди ще перед II Світовою війною. Дві його воєнно-історичні праці, що були друковані в журналі «Перемога» (1937), появилися були окремими відбитками в 1939 році,[48] й отримали схвальну оцінку полк. Варфоломія Євтимовича.[49] У цьому ж часі, Ю. Крохмалюк-Тис написав був теж студію «Бої Хмельницького». Коли цей рукопис пропав у друкарні НТШ під час большевицького наїзду, автор зладив другу версію цієї праці й передав її до Українського видавництва в Кракові. З Відня, де були архіви цього Видавництва, машинопис праці та інші матеріяли забрав, в останній хвилині, мґр Богдан Гошовський (викинувши для цього з наплечника консерви) й переніс на Захід. Таким чином «Бої Хмельницького» могли появитися друком в 1954 році. Після війни, інж. Юрій Крохмалюк-Тис здобув своє ім'я в українській воєнній історіографії своїми працями з воєнної історії Козаччини, УНА й УПА в українській, еспанській та англійських мовах. До цих праць ми ще повернемося в наступній частині нашої праці, в якій обговорюватимемо українську воєнну історіографію в післявоєнних роках.

XVII

В роках 1930—1935 появлялися зшитки *Української Загальної Енциклопедії — Книги Знання*, що їх остаточно об'єднано в три томи. Ця трьитомова енциклопедія під головною редакцією проф. д-ра Івана Раковського і при найближчій редакційній участі проф. д-ра Василя Сімовича, Володимира Дорошенка й д-ра Михайла Рудницького вперше помістила теж воєнно-історичні матеріяли. І так в *УЗЕ*, в гасловій частині (I—II томи) є воєнно-історичні гасла, а в III томі, про Україну, статті на воєнно-історичні теми. Статті такі написали для *УЗЕ* проф. д-р Іван Крип'якевич (воєнна історія княжої й козацької доби), полк. О. Доценко, сотн. О. Думін, генштабу полк. В. Колосовський і генштабу ген. В. Петрів (воєнна історія визвольної війни)[50]

ломия 1936, 124 стор. Частина III, Коломия 1937, 128 стор. В 1947 році, в Німеччині перевидано першу частину цієї праці. *Його ж*, Коротка історія українського війська (від княжих часів до 1921 р.), Видання Самоосвіти. I частина, Львів 1937, 40 стор. II частина, Львів 1938, 40 стор. III частина, Львів 1938, 32 стор.

48 *Юрій Тис-Крохмалюк*, Воєнний шлях Сагайдачного на Москву, Львів 1939; *його ж*, Жовті води, Львів 1939. Відбитка з журналу «Перемога».

49 *В(арфоломій) Є(втимови)ч*, «Дві історіографічні студії», ЛКЧ 1937, 5, 10— 12.

50 Воєнно-історичні статті в Українській Загальній Енциклопедії — Книзі Знання (III том, Коломия 1935): *ген. В. Петрів*, Армія УНР 1917—

УЗЕ була першою українською модерною енциклопедією і, як перша праця такого типу й розміру, вона не була без недоліків. Статті на воєнно-історичні теми були мабуть скорочені й тому доволі недокладні. Найбільше помилок зауважили ми чомусь у статті генштабу ген. В. Петрова, який в інших своїх статтях був, звичайно, дуже акуратний. Все ж таки, статті ці були певним кроком вперед у ділянці української воєнної історіографії і чимало причинялись до вивчення української воєнної історії своїми посиланнями на джерела, архівні збірки (напр., так званий «український історичний кабінет» з важливими документами в міністерстві закордонних справ Чехо-Словаччини) або документальними інформаціями про стан Армії УНР чи УГА в різні часи. Полк. Ол. Доценко подав, наприклад, у своїх статтях, що Армія УНР в дні 1 січня 1919 року нараховувала 118 931 вояків, 5 181 старшин, 287 військових урядовців, 48 лікарів, 1 462 коней, 64 013 рушниць (багнетів?), 197 гармат, 962 кулемети, 12 літаків і 9 панцерних поїздів.[51] Для УГА, подано такі стани: 15 000 (кінець 1918 року), 70—75 000 (червень 1919), 60—65 000 (перейшло Збруч), 18 000 (1920 рік).[52] Це є цифри, що їх згадував автор, сотн. О. Думін. Насправді при кінці 1918 року було вже 30 000, в березні 1919 року — 120 000, в червні 1919 року — не більше 65 000 і р. Збруч перейшло не більше 50 000. Докладні цифри знатимемо, коли буде проголошений *Щоденник НКГА*, важливий документ, що його вже друкує нюйоркська «Червона Калина».

Завершенням воєнно-історичних праць в Галичині було написання й видання монументальної *Історії українського війська* в 1936 році. Перше видання цієї книги появилося в накладі 12 000 примірників за редакцією проф. д-ра Івана Крип'якевича й сотн. д-ра Богдана Гнатевича. Видало цю книгу тоді найрухливіше в Галичині видавництво (і пресовий концерн), що були власністю четаря УСС — Івана Тиктора.[53] Друге, поширене й доповнене видання *Історії українського війська* появилося накладом Клюбу приятелів української книжки (під проводом Івана Тиктора) у Вінніпезі, в 1953 році, за редакцією Мирона Левицького.[54] Це друге видання *Історії українського війська* обіймає чотири частини. Перші три частини (I—III), це перше львівське видання, яке залишилося без редакційних і коректорських змін, а частину IV творять доповнення й матеріяли, в яких подано історію Карпатської Січі (1938—1939), 1-ої УД УНА (1943—

1921. Організація, УЗЕ, том III, 762— 767; *полк. В. Колосовський*, Армія УНР, 1917—1921, Провід. УЗЕ, том III, 767—769; *полк. О. Доценко*, Визвольні змагання 1917—1923, УЗЕ, том III, 692—703; *О. Думін*, Армія ЗОУНР (УГА), УЗЕ, том III, 708—722.

[51] УЗЕ, том III, 695.

[52] УЗЕ, том III, 772.

[53] *Крип'якевич І.* і *Б. Гнатевич, ред.*, Історія українського війська, Львів 1936, Видавництво І. Тиктора, 576 стор.

[54] *Мирон Левицький, ред.*, Історія українського війська, 2-ге видання. Вінніпеґ 1953, Клюб приятелів української книжки. Видавець І. Тиктор, V + 832 стор.

1945) й УПА (1942—1953). Доповнення написано до І—ІІІ частин львівського видання.

Історія українського війська була найзамітнішим воєнно-історичним виданням, що появилося в роки між війнами. Як праця, під кожним оглядом, піонірська, вона не була позбавлена недоліків, але ці недоліки можна легко усунути в наступних виданнях цієї праці, або теж нових працях, побудованих на її схемі. Найбільшим недоліком уважаємо факт, що вона досить однобічно репрезентує т. зв. «львівську школу» української воєнної історіографії. Школа ця перебільшувала все галицьке, а недоцінювала все наддніпрянське. Відповідно до цього, *Історія українського війська* перебільшено потрактувала історію УСС, СС, чи УГА, а применшила військові здобутки гетьманату (військові частини й кадри гетьманської армії, як Запоріжці, Сірі, Сердюки (що влилися до Січових Стрільців, створюючи в них дисципліновані й бойові піші та гарматні частини), Чорноморці чи Низові Запоріжці, а теж кадри 8 гетьманських корпусів, що перейшли на бік Директорії УНР (перейшли всі!), створили основу Армії УНР, бо протигетьманські повстанці розбіглися, або перейшли до ворога (Григор'єв, Хименко, Зелений, Ангел та інші). *Історія українського війська* знецінює також вклад Армії УНР у визвольну боротьбу, що, наприклад, показує факт, що історії цієї Армії в 1920 році зовсім не висвітлюється. І так з *Історії українського війська* випали зовсім події з кінця 1919 й 1920 року, в тому героїчний І Зимовий похід, а потім боротьба Армії УНР в союзі з польською армією, в тому успішна оборона Замостя перед полчищами Кінної Армії Будьонного, офензива на Україну, останній бій з Червоною Армією тощо. Це був справді значний недолік *Історії українського війська* і можна жалувати, що цього недоліку не виправлено в другому виданні цієї книги.

Іншим недоліком *Історії українського війська* вважаємо факт, що вона була задумана й видана як популярне видання для широких мас. Справді, учасники визвольної війни й молодь зачитувалися *Історією українського війська* й вона значно причинилася до «воєнізації» західньоукраїнського населення і до прищеплення в молоді «культу» зброї й війська. Але, в зв'язку з тим, що *Історія* була популярним, а не науковим виданням, то з нього мало має потіхи воєнний історик чи кандидат на воєнного історика. Посилання на джерела в *Історії* є дуже рідкі, а бібліографічних списків немає зовсім, якщо не рахувати історії УПА в другому виданні книги, яка має й одне й друге: посилання на джерела відомостей й докладну бібліографію, до якої включено теж статейний матеріял. Але це є вийняток.

На нашу думку, популярність *Історії* не була б менша, якщо б її було потрактовано як наукове видання з відповідними посиланнями на джерела й бібліографічними списками.. В такому разі, був би в постаті *Історії* залишився науковий твір, що служив би майбутнім історикам й дослідникам української воєнної історії. Цього не сталося й все, що написано в *Історії*, майбутній дослідник мусить сприймати за добру монету. Тим часом, не все, що написано в *Історії*, від-

повідає фактам. Провірити, що є фактом, а що ним не є, користуючись самою *Історією*, немає можливости.

Але, не зважаючи на вказані нами недоліки, *Історія українського війська* ще довго залишиться необхідним джерелом воєнно-історичних знань з ділянки української воєнної історії. В *Історії* насвітлено низку проблем досвідченими істориками, про що вказує наступна таблиця: (Дивись стор. 67).

Погляд на повищу табличку показує нам, що авторами I—III частин першого львівського видання *Історії українського війська* в 1936 році були проф. д-р Іван Крип'якевич, д-р Богдан Гнатевич, Зенон Стефанів, Осип Думін і капт. лейт. Святослав Шрамченко. У цьому місці бажаємо подати ще інформацію про сотн. д-ра Богдана Гнатевича (1892—1969), який для *Історії* дав найбільше матеріялів з новітньої української воєнної історії. Сотн. Гнатевич. старшина УСС та СС, пізніше начальник оперативного відділу штабу I Галицького корпусу, був одним із найактивніших учасників семінаря української воєнної історії при УТУ у Львові, ініціятором численних воєнно-історичних досліджень і сам редактором та автором воєнно-історичних праць. На жаль, численні започатковані ним дослідні праці не були закінчені в наслідок II Світової війни. Як член УВО й ОУН, сотн. Б. Гнатевич заініціював був воєнно-історичні дослідження в УВО й ОУН, і виховав декілька молодих воєнних істориків, як, напр., Михайла Колодзінського, що як підполковник Карпатської Січі загинув у боях проти мадярських агресорів в 1939 році. В особі сотн. д-ра Б. Гнатевича, українська воєнно-історична наука мала дійсно відданого й інтеліґентного ентузіяста.

На *Історії українського війська* ми закінчуємо огляд діяльности львівського центру воєнно-історичної науки. На цьому теж закінчуємо наш III розділ, який присвячено висвітленню розвитку української воєнно-історичної науки в періоді між війнами (1921—1939). Літератури, яка, в цьому періоді, появилася була теж в УРСР та в СРСР українською й російською мовами, в цьому місці не розглядаємо, бо не вважаємо її приналежною до української воєнної історіографії. До неї повернемося в останньому розділі нашої праці, де буде мова про воєнно-історичні праці про визвольну війну 1917—1920 рр., про дії УНА й УПА в чужих мовах: російській, польській та інших. У цьому місці бажаємо закінчити III розділ нашої праці деякими зауваженнями про воєнно-історичну літературу, що в роках між війнами появилась була на Буковині та за океаном (в ЗСА та Канаді).

На Буковині, в таких періодичних органах як «Рідний край» чи «Самостійна думка» (від 1931 року) появлялися були воєнно-історичні матеріяли, що їх теж видавано окремими відбитками. Так появилася добра праця сотн. Ілька Гаврилюка про Головного Отамана Симона Петлюру, яка раніше була надрукована в газеті «Рідний край».[55]

[55] *Ілько Гаврилюк,* Велетень духа. Пам'яти Симона Петлюри. Чернівці 1928. В 1931 році, в Каліші вийшли спогади цього автора: *І. Гаврилюк,* З часів боротьби, Каліш 1931, 40 стор.

Таблиця 6

ЗМІСТ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА
(2-ге видання 1953)

Частина Розділ	Автор, зміст	Сторінки
I	д-р Іван Крип'якевич, *Військо княжих часів.*	3—132
1—10	Слов'яни та варяги. Дружина й вої. Зброя і бойові формації. Приготова до війни. Військо в бою. Укріплення. Фльота й морські походи. Війна за княжих часів. Степові походи. Характеристика княжих часів.	
II	д-р Іван Крип'якевич, *Запорозьке військо.*	133—292
1—12	Під Литвою та Польщею. Нова зброя та укріплення. В боротьбі з татарами. Початки козацького війська. В мирі та у війні з Польщею. Повстання Богдана Хмельницького. Війни Хмельницького. Гетьманщина. Занепад козацького війська. Організація козацького війська. Зброя і формації. Військо в бою.	
III	*Збройні сили сучасної доби*	293—568
1—4	д-р Богдан Гнатевич, *Українські Січові Стрільці.* Початки УСС і перші походи. Офензива 1915 р. Бої над Золотою Липою. Організація УСС.	293—356
5—8	Хор. Зенон Стефанів, *Часи Центральної Ради.* Початки українського військового руху. Озброєні сили Української Народньої Республіки. Напередодні війни з Московщиною. Перша війна з большевицькою Москвою.	357—420
9—11	*Доба Гетьманщини*	421—461
	Хор. Зенон Стефанів, *Збройні сили Гетьманщини.*	421—432
	Кпт. Святослав Шрамченко, *Українська воєнна фльота.*	433—445
	д-р Богдан Гнатевич, *УСС в Україні. Упадок Гетьманату.*	446—461
12—15	д-р Богдан Гнатевич і сотн. Осип Думін, *Українська Галицька Армія.*	462—535
	Бої за Львів та Перемишль. Українсько-польська війна. Чортківська офензива. Організація УГА.	
16—17	д-р Богдан Гнатевич, *Об'єднані українські армії.* Похід проти большевиків. Офензива на Київ—Одесу.	536—568
1—3	*Доповнення*	569—587
	ген. Микола Капустянський, *Козачі війни. Визвольні змагання.*	569—584
	кпт. Святослав Шрамченко, *Українська воєнна фльота.*	585—587
IV	д-р Степан Росоха, *Карпатська Січ 1938—1939.*	593—603
	ген. М. Капустянський, *Перше українська дивізія УНА.*	603—628
	Мирон Левицький, *Бій під Бродами.*	629—634
	Лев Шанковський, *Українська Повстанча Армія.* До джерел УПА. Проти гітлерівської Німеччини. Проти большевицької Москви та її сателітів. Бібліографія.	635—832

Для военного історика будуть цікаві теж праці, що стосуються таємної загибелі полк. Юрія Отмарштайна. Тут належать праці полк. Романа Сушка й Гриця Рогозного.[56] Останній є теж автором розвідки про II Зимовий похід, що закінчився трагедією під Базаром.[57]

За океаном, у ЗСА й Канаді, крім матеріялів у календарях-альманахах, про які вже була мова, появилися були деякі цінні военно-історичні праці, про які слід згадати в цьому місці. Тут, насамперед, треба згадати про цінні мемуари полк. В. Кедровського: *1917 рік, 1918 рік, 1919 рік*, що появлялися фейлетонами у джерзиситській «Свободі» в 1928 і 1929 роках. Із цієї високовартісної трилогії тільки перший том появився після війни.[58]

Цінна монографія полк. Олександра Шаповала, командира Богданівського полку, пізніше міністра військових справ УНР, про український військовий рух у російській армії 1917 року й події напередодні проголошення гетьманату, друковано в низці чисел чікаґської «Січі».[59]

Полковники: В. Кедровський і О. Шаповал померли в ЗСА. За собою залишили вони безцінні архіви, в яких збережено, дослівно, гори матеріялів, що стосуються найновішої української военної історії. Якось не доводилося чути, що ці архіви закуплено й перебрано відповідальними науковими установами для удоступлення їх майбутнім дослідникам української історії. Думаємо, що зробити це вже остання пора.

У Канаді, в роки між війнами, проживав ген. Володимир Сікевич, колишній командир полку в українізованому XXI корпусі на Північному фронті, командир 3-го Слобідського гайдамацького полку в 1918 році, на чолі якого звільнив Донбас від ворожої окупації і майбутній український дипломат. В 1937 році, ген. В. Сікевич святкував ювілей 50-ліття своєї військової служби й 20-ліття служби Україні. З цього приводу видано «Ювілейну пам'ятку». В 1942—1951 роках, вийшло 7 випусків його «Записної книжки».[60]

---

56 Ще в 1933 вийшла книжечка *полк. Романа Сушка:* Хто вбив полк. Отмарштайна? (Прага 1933, 74 стор.). Потім у Чернівцях появилися ще: *полк. Роман Сушко,* Хто мав причину вбити полк. Ю. В. Отмарштайна?, Чернівці 1934, 40 стор. (вібитка з журналу «Самостійна думка») та *Гриць Рогозний,* До тайни вбивства полк. Отмарштайна. Чернівці 1934, 68 стор.

57 *Гриць Рогозний,* Базар, Чернівці 1934, 84 стор.

58 *Володимир Кедровський,* 1917 рік. Спогади члена УВГК і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради. Том I. Вінніпеґ 1967, Вид. Тризуб, 526 стор.

59 *Полк. Олександер Шаповал,* «На порозі відновлення гетьманської державности на Україні. Короткий перегляд важніших подій 1917 року на Великій Україні». Січ, Чікаґо 1929, 15, 1—4, 16, 2—4, 17, 3—5, 18, 3—4, 19, 2—4, 29, стор. ?, стор. ?, 22, стор. ?, 23, стор. 5—7, 24, 5—6.

60 Ювілейна пам'ятка 1887—1937. З нагоди 50-ої річниці військової служби та 20-ліття праці для української державности ген. хор. Володимира Сімкевича. Вінніпеґ 1938, 102 стор. *Володимир Сімкевич, ген. хор.* Сторінки із записної книжки. Томи I—VII, Саскатун, Вінніпеґ, Едмонтон 1942—1951.

З інших видань, слід назвати ювілейний збірник Української Стрілецької Громади в Канаді з 1938 року. В ньому надруковано цінні спогади ген. В. Сікевича, пполк. Т. Омельченка (про сині дивізії), А. Соколюка (про бій під Романовим хутором), А. Господина (про повстанський рух), І. Ґуляя, М. Шарика, Н. Слюзара тощо.[61]

В Канаді, між 1922 і 1929 роком жив колишній старшина УСС Андрій Баб'юк (1896—1937), який писав літературні твори під псевдонімом «Мирослав Ірчан». В 1929 році, М. Ірчан переїхав був з Канади на Україну, але був зліквідований комуністами за часів «єжовщини», як «ворог народу». Після 1956 року, М. Ірчана реабілітували, але не реабілітували всієї його творчости. Перебуваючи в Канаді, М. Ірчан написав спогади з визвольної війни, очевидно в комуністичному насвітленні. Вони були передруковані також в УРСР.[62]

В Канаді, в 1936 році, появився був під редакцією ген. Миколи Капустянського й майбутнього полк. УПА — Олекси Гасина (Лицаря) «Підручник молодого українського старшини», в якому була теж коротка історія української армії. Вартою уваги є теж книга О. Лугового про повстанку Віру Бабенко. Заслуговують на увагу теж книги Осипа Меґаса.[63]

На цьому закінчуємо наш огляд воєнно-історичних праць, що появилися в ЗСА й Канаді. Вертаємося знову до Европи, щоб зазначити, що в Данціґу (Ґданьську) в 1940 році появилися були спогади ген. полк. Віктора Зелінського про «синьожупанників». Ген. полк. Віктор Зелінський (1867—1940), організатор й командир Синіх дивізій, що постали були в німецьких таборах для російських воєннополонених, був пізніше головою Української Військової Місії у Варшаві. До своєї смерти проживав у Цопотах на території Вільного Міста Данціґу.[64]

На цьому закінчуємо наш огляд української воєнної історіографії в періоді між двома війнами (1921—1939).

---

61 Українська Стрілецька Громада в Канаді (1928—1938, Саскатун 1938. Статті: *ген. В. Сікевич*, «Сторінка з записної книжки» (стор. 114—116); *пполк. Тиміш Омельченко*, «З історії Синіх дивізій» (стор. 121—123); *А. Господин*, «З повстанчої боротьби» (стор. 146—147), І. Ґуляй, «Останній бій» (с. 129—130), *М. Шарик*, «Перша бойова летунська сотня УГА» (стор. 134—135), Н. Слюзар, «На переломі» (стор. 147—148) та б. інш.

62 *Мирослав Ірчан*, В бурянах. Спогади з громадянської війни на Україні. Вінніпеґ—Ню Йорк, 1923. Друге видання: Харків 1928.

63 *О. Луговий*, За волю України (Віра Бабенко). Історична повість з часів революції і повстанчої війни у Східній Україні. 2 частини. Вінніпеґ 1939. На увагу заслуговує теж книжка *О. Меґаса*, Геройська Україна. Ілюстровані спомини з України, 1914—1920, Вінніпеґ 1920. Інша його книжка: Трагедія Галицької Армії. Матеріяли за криваві роки, Вінніпеґ 1920 (256 стор.) заслуговує теж на увагу.

64 *Ген. Віктор Зелінський*, Синьожупанники. Данціґ 1940, 76 стор. Перед тим теж Берлін 1938, видання УНО.

Alexander Baran

THE KIEVAN MOHYLA-MAZEPA ACADEMY AND THE ZAPOROZHIAN COSSACKS

It would be difficult to think of two, more contradictory concepts — Cossacks and an Academy. As soldiers, brigands and vagabonds the Cossacks could scarcely be imagined to have any relationship to higher education. And, indeed, they didn't — everywhere, that is, except in Ukraine. The strange fact is that in 17th and 18th century Ukraine the Zaporozhian Cossacks were among the foremost patrons and defenders of the greatest institution of higher learning in Eastern Europe at the time — the Kievan Mohyla College, later the Kievan Mohyla-Mazepa Academy. This remarkable phenomenon surely deserves some examination.

The rebirth of Kiev as a cultural and educational center dates back to the foundation of the local "brotherhood" (bratstvo) in 1615 at the Epiphany Church. In addition to the clergy, enrolled in the brotherhood were Ukrainian burghers and the majority of the Ukrainian nobility. But, most significantly for us, the Kiev brotherhood was soon joined by the Cossack hetman, Petro Konashevych Sahaidachnyi with the entire Zaporozhian Army.[1] He thus became its first Cossack patron, beginning the tradition of Cossack support for the revival of culture and education in 17th century Ukraine.

The main task of the "bratstvo" was the defense of the Orthodox faith against Catholic encroachment, and cultural-educational work in the Ukrainian community of Kiev. With this aim the Brotherhood established a school at the Epiphany monastery under the rectorship of Iov Boretskyi, later Metropolitan of the renewed Orthodox hierarchy. Under his direction the school assumed a Slavonic-Greek character, continuing the tradition of other Brotherhood schools in Ukraine and Belorussia at that time.[2]

In 1627, the Kievan Pechersk Monastery received a new archimandrite — Petro Mohyla. Educated in the spiritual and cultural traditions of the Ukrainian nobility in his native Moldavia, Mohyla was deeply aware that for the defense of the recently revived Orthodox Metropolitanate of Kiev the support of the local brotherhood was insufficient. It required more — a highly-educated clergy and a cultured lay elite. He consequently attempted to set up a college of the West-European type which could become a new educational center for the entire Orthodox elite.

However, on the request of the Kievan nobility not to engender competition for the Brotherhood school, Mohyla in 1632 transferred his college to the Epiph-

---

1 Hrushevsky M., *Istoria Ukrainy-Rusi,* New York/Knyhospilka 1965, vol. VII, pp. 412—413.

2 Ibid., pp. 414—415.

any monastery and united it with the existing Brotherhood school. This move met with universal approval in the Kievan community, and the Brotherhood — which had previously viewed the creation of a new educational institution with some suspicion — gave the archimandrite a free hand in the organization of this new center.[3]

In this connection, the single act of the utmost importance was the attitude of the Zaporozhian Host as expressed in its charter (hramota). "The hetman, *osauls,* colonels and all the Zaporozhian Host," considering this to be "a holy endeavor, very necessary and beneficial for the entire Orthodox Church," as members of the Brotherhood gave their approval for Mohyla to become the "life-long overseer, protector and defender" of the Brotherhood, and instructed the Kievan otaman and all the Cossacks to provide him with every aid and protection.[4] Furthermore, the Zaporozhians assured the populace of Kiev that they would support and defend Petro Mohyla's new educational establishment. They said in their letter:

"The Zaporozhian Host, which always even in ancestral times, strove to do something good and beneficial for the Holy Church, all the more now sees the sign of the Holy Spirit's will and the unanimous action of this Rus'ian people, clerical and lay, the nobility and the entire community, that learning and education in the Holy Scriptures for the support of our religion at the Brotherhood Church of the Epiphany be renewed through the endeavors, cost and supervision of the reverend Petro Mohyla; thus, seeing this truly wortwhile and beneficial endeavor for the Holy Church, we join in this, assent and pledge to support this Brotherhood Church and school, and to defend it with our heads."[5]

There can be no doubt that this posture of the Cossacks was of great significance for the establishment and maintenance of the Kievan College which thus developed with the unequivocal support and protection of the Zaporozhians. Their support proved beneficial not only for the Church, but also for the Cossacks themselves, since the College provided education not just for the sons of nobility and burghers, but to a great extent for Cossack sons — and especially the *starshyna.* At its inception the College had some 200 students; by the death in 1647 of Petro Mohyla (since 1632, Metropolitan), the enrollment increased to over 800. A significant proportion of these were sons of Cossacks. In the eighteenth century we have some detailed statistics on the composition of the student body. Thus, in the rhetoric and grammar classes in 1736 there were:

sons of Cossacks: 16
sons of burghers: 15
sons of priests (Diaks): 15
sons of peasants: 5[6]

[3] *Pamiatniki Izdannye Kievskoi Komissiei dla Razbora Drevnykh Aktov,* Kiev 1898 (ed. II), vol. I, pp. 415—417.

[4] Ibid., pp. 418—421.

[5] Ibid., pp. 421—422.

[6] Khyzhniak Z. I., *Kievo-Mohylanska Akademia,* Kyiv/Vyd. Kyiv. Universytetu, 1970, pp. 111; Vyshnevskyi D., *Kievskaia Akademia v pervoi polovine XVIII st.,* Kiev/ Tip. Gorbunova, 1903, pp. 356—362.

Unfortunately, similar statistics are lacking for the 17th century, but the number of Cossack students was undoubtedly high, as evidenced by the visibility and influence of the Academy's alumni in the turbulent years of Khmelnytsky's uprising, continuing ever more strongly to the high-water mark in the hetmanate of Mazepa.

***

The uprising under Bohdan Khmelnytsky, which erupted in 1648, radically altered the socio-political situation in Ukrainian lands, culminating in the creation of a new Cossack state — the Hetmanate. The old ruling elite of nobles and magnates was eliminated — partly in battle, partly through flight, and those who remained lost their former influence. Their dominant role was now assumed by the Cossack estate which took over the state administration. The new military state order needed an educated elite — and the only source for such an elite could be the Kiev-Mohyla College. Thus the institution assumed importance for the newly-emerging state, from which it began to receive aid. In 1651 Khmelnytsky granted to the war-damaged college the estates of the abandoned Dominican Church in Kiev with the village of Mostyshche,[7] and in 1656 added to these the properties of some banished Polish Jesuits.[8] It is of great significance to note that at this time Khmelnytsky's closest collaborators numbered several alumni of the Mohyla College, including the later hetmans Ivan Vyhovs'ky and Pavlo Teteria, and Khmelnytsky's own son, Yuri.

The growing importance of higher education as represented by the Kiev-Mohyla College in the eyes of the new Hetmanate order is best typified in the Hadiach Treaty negotiated between Khmelnytsky's successor Vyhovs'kyi and the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1658. In accordance with this treaty, which envisioned the reorganization of the Commonwealth as a triple confederation with the Ukrainian lands forming a Grand Duchy of Rus', the Kiev College ceased to be a private establishment and became part of the state structure. The aim was to provide the cultural and educational support for the Hetman State. The relevant points were expressed in the very first article of the treaty, and deserve to be quoted in full:

"His Majesty the King and the Estates of the Crown allow to found in Kiev an Academy, which is to enjoy all such prerogatives and freedoms as the Cracow Academy, with the sole condition that at this Academy there be no professors, masters or students belonging to any sect — Arian, Calvinist or Lutheran. And — so that there be no occasion for fights among students and pupils — His Majesty the King shall order all other schools, which existed in Kiev previously, to be transferred elsewhere.

His Majesty the King, the Estates of the Crown and the Grand Duchy of Lithuania, allow the foundation of a second such Academy [in a city] where a suitable place will be found. It will enjoy the same rights and freedoms as the Kievan [Academy], but will be founded on the same condition as the Kievan —

---

7 Krypiakevych I. — Butych I., *Dokumenty Bohdana Khmelnyckoho*, Kyiv/Akad. Nauk, 1961, pp. 209—210.

8 Ibid., pp. 467—468.

that it not allow professors, masters or students of the Arian, Calvinist or Lutheran sects. And where this Academy shall be founded, other schools are not to be created there for all time."[9]

The fact that the Kiev Academy was to be on the same level as the Cracow Academy, then one of the best in Europe, testifies to the importance attached to higher education in the eyes of the Cossack ruling circles.

Unfortunately, the terms of the Hadiach Treaty were never brought into life. In the turbulent decades that followed, the period called "Ruina" during which Ukraine was divided between Poland and Muscovy the Kiev College shared in the unhappy fate of the country. In 1660 it was devastated and for a period of five years was closed entirely. Moscow was reluctant to see the renewal of the Ukrainian cultural center. In 1666 Tsar Alexei Mikhailovich wrote that "it would be better not to establish schools in Kiev," and it took much effort to prevail on the Tsar to allow the resumption of studies in Kiev, but only to his subjects, and not to students from Right-Bank Ukraine who remained under Poland.[10]

In 1668 Petro Doroshenko, hetman of the Right Bank, briefly reunited both sides of the Dnieper. His envoys to the Polish sejm again demanded the elevation of the College to the status of an Academy,[11] but it proved too late. Poland lost for always its hegemony over Kiev. The gate of the College henceforth was tied to the hetmanate on the Left-Bank and shared its fate.

**
*

In one of his last articles Mykhailo Hrushevs'kyi expressed the view that "the academic circles [in Hetman Ukraine] did not demonstrate an adequate sensitivity to the moods of the Cossack intelligentsia and were incapable or unwilling to serve its needs, particularly in providing the historical foundations for its social and political aspirations."[12] The apathy of Kievan scholarly circles toward the Cossack *starshyna*, he believes, is reflected in the famous *Sinopsis* and the statement of Theofan Prokopovych *(Ars Rhetorica)* that "so many glorious events of our fatherland are completely forgotten, and that, which it has accomplished, has hardly been passed on to the memory of posterity."[13]

This, however, is only one side of the coin. For in fact it is in the last quarter of the 17th century and up to 1709 that we see the highest point in the interaction between the Kiev College and the Cossack-Hetmanate. This is exemplifid, for instance, in the composition of numerous verses and panegyrics in honor of notable national heroes. In 1687 we see the first known panegyric to a hetman — Ivan Samoilovych (an. 1672), himself an alumnus of the College

---

9 Hrushevsky M., op. cit., vol. X, p. 336.

10 Akty, Otnosiashchiesia k istorii Yuzhnoi i Zapadnoi Rossii (Sobrannye i izdannye Arkheograficheskoi Komissiei), S. Peterburg 1869, vol. VI, p. 93.

11 Ibid., vol. IX, pp. 302—303.

12 Hrusevs'kyj M., Some Reflections on Ukrainian Historiography of the XVIII Century (Translated by Zenon Kohut), in: *The Eyewitness Chronicle,* Part I, Harvard Series in Ukrainian Studies, München 1972, p. 11.

13 Ibid.

and its patron? *Trybut i. w. i. m. Panowi Janowi Samuytowiczowi... Panu Protektorowi, Patronowi, etc.*[14] And, further, among the alumni of the College were such men as Samiilo Velychko and Hryhorii Hrabianka (and perhaps the anonymous Samovydets) whose "Cossack chronicles" became the main historical and literary monuments of the Cossack era. Their recounting of the Cossack exploits and vicissitudes created the image of Cossack Ukraine which left an indelible mark on subsequent generations.

But the culmination of this process was reached under the hetmanate of Ivan Mazepa (1687—1709). Combining in his person Cossack traditions with a high education on the Western model (probably at the Kiev College), Mazepa became the most conspicuous patron of culture and education in Ukrainian history. In his attempt to elevate the Kiev College to the status of Academy, Mazepa was instrumental in expanding the curriculum to include full courses in philosophy and theology. For this he procured in 1694 a charter from Tsars Ivan and Peter, which also gave academic immunity to the institution. This was followed up by the decree of 7 October 1701 by Tsar Peter I which officially recognized the school as an academy, with all its privileges and prerogatives.

The institution had more reason to be grateful to its patron. In 1695 Mazepa erected a new church, and in 1704 a new school building for the Academy, and bestowed on it a large library and rare manuscripts. To expand its material basis Mazepa several times endowed the Academy with large estates — in 1692, 1694, 1702, 1703, and 1707. And from the Cossack military treasury Mazepa granted 200 rubles annually for the upkeep of the Academy.

After such material and moral support the Kievan Metropolitan Varlaam Iasyns'kyi had every reason to style Mazepa "a special renovator, provider and benefactor of the Brotherhood Monastery and the Kievan Academy. In 1704 the Academy, in gratitude to its patron, assumed the name: Kiev Mohyla-Mazepa Academy. Every occasion and event in Mazepa's hetmanate found praise in specially composed panegyrics or pamphletes — in Latin, Polish or Ukrainian. The following two examples serve to illustrate:

1) "Echo głosu wołającego na puszczy... przy solennym powienszowaniu doroczney festu patronskiego rewolucyey... P. P. Janowi Mazepie... brzmjące głośną życzliwego affectu resonancyą, Najniższego sługi Symeona Jaworskiego Artium Liberalium et Philosophiae Magistri consummati Theologi, Roku... 1689."[15]

2) "Capitolium perennis gloriae praenobili, crucis gentilitiae trophaeo insigne, accensis, avitorum syderum pyris, illustre, nativâ generis, virtutu(m), meritorum honoru(m)-q(ue) magnitudine sublime:

Ad auspicatissimum ac desideratissimum ingressum,
In celeberrimum Vrbium Metropolim Kiioviam,
Illustrissimo ac Magnificentissimo Domino
P: Ioanni Mazepa
Duci Exercituum Zaporoviensium Strenuissimo, de caesis hostium, de suppedaneis Civium Capitibus,

[14] Quoted after Pritsak O. "Mazepynska Bibliografia" (unpublished).
[15] Ibid.

Erectum
Atque solenni salutationis plausu, ab alumno suo
Collegio Kiiovo Mihileano Reseratum
Anno quo Caelestis ille, de terno hoste Triumphator, Empireum ingressus Capitolium 1690."[16]

Perhaps the best summary of the contemporary attitude, and its link to historical continuity, is given in Theofan Prokopovych's title to his historical play, *Vladimir* (translation from Ukrainian):

"Vladimir, prince and ruler of all Slavonic-Rus'ian lands, [who was] brought by the Holy Spirit from the darkness of unbelief into the great light of the Gospel in the year 988 from the birth of Christ; shown today in the famed Kievan Mohyla-Mazepa Academy — which salutes the noble Hetman of His Tsarist Glorious Majesty's Zaporozhian Host and of the two sides of the Dnieper, and Cavalier of the grand Order of St. Andrew the Apostle, Ivan Mazepa, its great benefactor — for the view of the Rus'ian people by honorable Rus'ian sons here well-educated, in a play, which poets call a tragicomedy, on the 3rd day of July in the year of Our Lord 1705."[17]

After the Battle of Poltava (1709) the situation changed. The Academy came under increasing pressure from the Russian center. But to the end of the Hetmanate, the close links between the Academy and the Cossack estate remained. For the Cossacks saw — in the words of Hetman Danylo Apostol (1729) that the Kievan school "is indispensable for our Fatherland, where sons of Ukraine and others learn the liberal sciences and subsequently give proper support to the Orthodox Church and the Fatherland."[18]

In conclusion, it may be worthwhile to conduct a simple intellectual experiment which will underscore the purport of this paper. If we were to imagine a hypothetical situation in which another Cossack group — the Don Cossacks or Ural Cossacks — were to have an organic link to an institution similar to the Mohyla-Mazepa Academy, we would find such an attempt ludicrous. If we tried to imagine a Stenka Razin or a Kinrat Bulavin undertaking the cultural activities of a Mazepa, our endeavor would appear utterly absurd. It is this fundamental incompatibility — even on a hypothetical plane — of groups such as the Don or Ural Cossacks with an institution of higher learning on the one hand, and the organic ties of the Zaporozhian Cossacks with the Mohyla-Mazepa Academy on the other hand, which most strikingly emphasizes the uniqueness of the Zaporozhian Host.

---

16 Sichynskyi V., Graviury Mazepy, *Mazepa-Zbirnyk* (Pratsi Ukrains'koho Naukovoho Instytutu), Warszawa 1938, p. 150.

17 Feofan Prokopovich, *Sochinenia*, pod redaktsiei I. P. Eremina, AN SSSR, Institut Russkoi literatury, M.-L. 1961, p. 149.

18 Khyzhniak Z. I., op. cit., pp. 52—53.

о. І. Назарко, ЧСВВ

ТРАГІЧНА ДОЛЯ КНЯЖНИ ЄВПРАКСІЇ ВСЕВОЛОДІВНИ (1071—1109)

Із синів кн. Ярслава Мудрого найвидатнішим був Всеволод Ярославич (1030—1093),[1] що злучив головні наддніпрянські землі: Київ, Чернігів та Переяслав, а також мав під своєю владою Смоленськ та Поволжя і виступав як оборонець Київської Держави. Хоч не відбував далеких подорожей, знав п'ять різних мов. Крім цього Ярослав Мудрий з-поміж усіх своїх дітей найбільше любив Всеволода (як ми вже згадували в попередній статті).[2]

Цей великий Київський князь Всеволод мав п'ятеро дітей: двох синів — Володимира Мономаха й Ростислава, що згинув трагічно в боротьбі з половцями 1093 року, себто того самого року, коли помер його батько Всеволод.[3] Крім синів кн. Всеволод мав ще три дочки — найстаршу Янку († 1113), що була першою ігуменею жінкою манастиря св. Андрія (в Києві).[4] Наймолодшу Катерину, що теж була черницею і померла 1085 року[5] та середущу Євпраксію-Пракседу, якої глибоко трагічна доля довго стояла в центрі уваги цілої Європи.

I.

Євпраксія-Пракседа народилася около 1071 року.[6] Її батько Всеволод був двічі одружений. Перша його дружина була порфірородна візантійська царівна Мономахівна, а друга руська княжна на ім'я Анна (звана Всеволожа). Від першої дружини Всеволод мав найстаршого сина Володимира, званого по матері Мономахом (1113—1125). Мабуть і найстарша дочка Всеволода — Янка походила від першої його дружини, хоч ми і не знаємо року її народження. Але не середуща дочка Євпраксія-Пракседа без огляду на її грецькі імена, бо

---

1 Українська Загальна Енциклопедія (*І. Раковський*). Львів, Станиславів, Коломия, т. І, стор. 666.

2 *о. І. Назарко, ЧСВВ,* Великий Київський князь Всеволод Ярославич. «Український Історик», ч. 3—4, 1971, стор. 5—11.

3 *Д. Лихачев,* Повесть Временных Лет (П. Вр. Л.). Москва—Ленинград, 1950, т. І, стор. 144.

4 *М. Чубатий,* Історія християнства на Руси-Україні. Рим—Нью-Йорк, 1965, т. І, стор. 57.

5 П. Вр. Л., т. І, стор. 187.

6 *Н. Полонська-Василенко,* Видатні жінки України. Вінніпеґ—Мюнхен, 1969, стор. 65.

римський історик Н. де Бавмґартен[7] доказав, що перша жінка Всеволода — візантійська царівна померла 1067 року, себто чотири роки перед народженням Євпраксії.

За середньовічним звичаєм Євпраксію ще як 15-літню дівчину заручено з маркізом Генріхом Довгим із Нордмарку. До речі: між герцоґами Нордмарку й Київськими князями існували давні зв'язки. Ще одна дочка св. Володимира Великого була одружена з маркґрафом Нордмарку — Бернардом;[8] двоє синів Ярослава Мудрого — дядька Євпраксії: Володимир Новгородський (1020—1052) і Святослав вел. князь Київський (раніш чернігівський, 1027—1076) були одружені з сестрами прінцесами Нордмарку.

Євпраксія приїхала до свого судженого з великим почотом і дорогими дарунками. Спочатку Євпраксію приміщено в жіночому манастирі у Кведлінбурзі (Саксонія), де аббатісою була сестра цісаря Генрика IV. Німецькі хронікарі (Bernoldus, Ekhardus, Annalista, Saxo та ін.) з подивом оповідають про дорогоцінний посаг, що його дав своїй дочці князь Всеволод: «Дочка руського царя приїхала урочисто, з валкою верблюдів, які були навантажені розкішним одягом, дорогоцінними каміннями й взагалі незліченними скарбами».[9] Року 1086 Євпраксія, тут звана Адельгайда (себто «шляхетна істота»), одружилася з саксонским маркґрафом Генріхом Довгим.[10] Подружжя їх було щасливе, але недовге, бо — на жаль — маркіз Генріх по році помер — 27 червня 1087 року.[11] Причини скорої смерти маркґрафа Генріха нам невідомі.

Молоденька 16-літня вдова Євпраксія знов вернулася до того ж манастиря, в якому вона жила до свого одруження і «мала намір постригтися в черниці ... але її велика краса зробила враження на цісаря Генріха IV так, що він оженився з нею в Колонії 1089 року».[12] Н. Полонська, за якимись невідомими нам джерелами твердить, що Євпраксія-Адельгайда була торжественно коронована в Колонії, як німецька імператриця.[13]

Які причини довели до цього подружжя — важко сказати. Н. Полонська пише: «Може бути, що старий уже цісар, сини якого були старші за його дружину, міг закохатися в молоду вдову, що її бачив у своєї сестри — аббатиси».[14] Одначе помиляється проф. Полонська, коли цісаря Генріха IV називає старим, бо він народився 1050 ро-

---

[7] *N. de Baumgarten*, Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes, Roma, 1927, p. 22.

[8] *Н. Полонська-Василенко*, Розквіт Київської Держави. «Енциклопедія Українознавства», Мюнхен—Нью-Йорк, 1949, т. II, стор. 416.

[9] Цит. за *Н. Полонською*, Видатні жінки України, стор. 66.

[10] *М. Грушевський*, Історія України-Руси. Львів, 1905, т. II, стор. 79.

[11] *N. de Baumgarten*, op. cit., p. 22.

[12] *о. І. Нагаєвський*, Історія Римських Вселенських Архиєреїв. Мюнхен, 1964, ч. I, стор. 254.

[13] *Н. Полонська*, Видатні жінки України, стор. 66.

[14] *Н. Полонська*, там же, стор. 66.

ку.[15] Отже в рік свого вінчання з Євпраксією (1089) мав він 39 років, хоч і міг мати синів старших за свою другу дружину. (Перша його дружина Берта померла 1087 р.)

Нам більше правдоподібною причиною цього подружжя видається уявлення цісаря Генріха IV про «незлічимі скарби» батька Євпраксії — Київського князя Всеволода. Треба пригадати тодішню політичну ситуацію. Генріх вів безустанну боротьбу з Римськими Папами й потребував на це великих сум грошей, яких не міг дістати в Німеччині. Німеччина продовж десяти років уже втретє бачила великі багатства Київських князів: вперше, коли великий князь Ізяслав 1075 р. за посередництвом саксонського маркґрафа Дедо прибув на двір молодого цісаря Генріха IV у Майнц. Передавши йому дорогоцінні подарунки, безцінні багатства в золотій і срібній посуді й дорогоцінних одежах просив у нього допомоги проти братів Святослава й Всеволода,[16] які позбавили його великокняжого престола; удруге, коли посол Генріха IV (Бурхгарт) привіз Генріхові від Святослава стільки золота й срібла, дорогих одеж (чи тканин), що ніхто не пам'ятав, щоб колись у Німеччину було привезено стільки. Так занотував автор німецької хроніки Ламберт.[17] А тепер утретє: дорогоцінний посаг Євпраксії-Адельгайди свідчив, що батько Євпраксії князь Всеволод ні трохи не бідніший від своїх братів Із'яслава та Святослава. Його фінансова поміч допомогла б Генріхові подолати васалів.

II.

Майже від перших днів цього другого подружжя Євпраксія почувалася зле, бо вона зустрінулася з розпусним життям на дворі цісаря, проти чого бунтувалася вся її скромна українська душа.[18] Генріх був надзвичайно брутальний із своєю другою дружиною.[19] Один з хронікарів, навіть прихильник Генріха — Екгард пише, що Євпраксія і син Генріха — Конрад, були змушувані Генріхом брати участь у його нічних неморальних забавах.[20] Тому, що Євпраксія всіма способами й засобами противилася цьому, Генріх, що вже привик до такого неморального життя, незабаром зненавидів Євпраксію ще більше, ніж свою першу жінку.[21] Можливо, як пише проф. Н. Полонська, що Генріх «у деяких виявах був не тільки аморальним, але навіть ненормальним. Його перша дружина Берта покірно зносила всі його примхи; вона була відданою, покірною дружиною і разом з чоловіком вистоювала в Каноссі, щоб дістати прощення Папи Григорія VII.

---

15 *Herders*, Volkslexikon, Freiburg/Br., 1953, S. 673.

16 *М. Грушевський*, цит. твір, т. II, стор. 64.

18 *М. Чубатий*, цит. твір, стор. 423.

17 Lamberti Helfendensis Annales, „Monum. germ. historica", V., 219, 230.

19 Енциклопедія Українознавства (*Кубійович*). 9, стор. 650.

20 *Eckhardi*, Chronicon, ad an. 1099. in Migne, P. L., v. 164.

21 *Bonizo de Sutri*, Liber ad Amicum, II., 8 пише:„Flagitium prorsus sua coepit spernere conjunx: quod taceat metrum nimis hins degeneretur".

Євпраксія-Адельгайда мала іншу вдачу; з Києва принесла вона почуття власної жіночої гідности і незалежности.[22]

Як знаємо із всесвітньої історії, Генріх IV вів спір з Папою Григорієм VII за т. зв. інвеституру, себто за право призначати й затверджувати на посаді духовних осіб і за це був виклятий.[23] Генріх упокорився перед Папою і в січні 1077 р. пішов до папського замку Каносса (коло міста Реджо в північній Італії) і там з дружиною Бертою і сином Конрадом чекав три дні перед Брамою Каносси, заки Папа зволив його прийняти. «Українська Радянська Енциклопедія» подає, що це Євпраксія Всеволодівна була змушена піти з Генріхом до Каносси.[24] Однак це не відповідає правді, бо до Каносси Генріх ходив 1077 року.[25] Тоді ще жила його перша дружина Берта, а з Євпраксією-Адельгайдою Генріх одружився щойно десять років пізніше, себто 1087 р.

Хоч, як пише Грушевський, «німецькі хроністи оповідають страхи, як Генріх зневажав свою жінку»,[26] а Чубатий додає, що цісар не тільки зневажав свою жінку, але й наклонював її брати участь в оргіях,[27] а проте він не міг зламати сильної волі й гідности тієї української жінки. Син Генріха — Конрад, узяв Євпраксію під свій захист, але це ще погіршило її становище. Тоді Конрад збунтувався проти батька і втік до маркґрафині Матільди[28] і це скріпило ряди ворогів Генріха. Тоді Генріх вирушив з військом на Рим проти Папи Урбана II (1088—1099), взявши з собою силоміць свою дружину Євпраксію-Адельгайду. Але вороги Генріха загородили всі альпійські перевали, а сам Генріх мусів замкнутися в кріпості Верона. Щоб не мати ніяких клопотів зі своєю дружиною Євпраксією-Адельгайдою, Генріх кинув її у в'язницю. В той же час у Медіоляні відбулася коронація Генріхового сина — Конрада залізною короною Італії.[29] Тоді — як кажуть — Генріх хотів покінчити самогубством, але цьому перешкодила його власна прибічна сторожа.[30]

Євпраксія-Адельгайда, як жінка повна ініціятиви, навіть у в'язниці знайшла спосіб сконтактуватися з головним противником Генріха маркґрафинею Матільдою тосканською — відомою прихильницею Папів, яким вона в потребі посилала навіть своє військо. (Для ліпшого зрозуміння подій слід пригадати, що Матільда тосканська

---

22 *Н. Полонська,* цит. твір, стор. 67—.

23 *о. І. Нагаєвський,* Історія Римський Вселенських Архиєреїв. (Григорій VII), I, стор. 243—252.

24 *Landulphi,* Historia Mediolanensis, c. I. in „Rerum Italic. Scriptores".

25 *K. Hefele,* Konziliengeschichte, Freiburg, 1873—79, S. 147.

26 *М. Грушевський,* Історія України-Руси, т. II, стор. 79.

27 *М. Чубатий,* цит. твір, стор. 423.

28 Annals S. Disibodi ad an. 1093 in „Monumenta germaniae hist. XVII, p. 14.

29 *Landulphi,* Historia Mediolanensis, c. I, in „Rerum Italic. Scriptares".

30 *Bernoldus,* in „Mon. Germ. Hist.", V, p. 456. „Ibique diu absque regis dignitate uoratus nimique dolore effectus se ipsum, ut aiunt, morte tradere voluit".

(1046—1115) записала свої маєтки Апостольській Столиці. Син Генріха IV — Генріх V (1089—1121) того дарування не визнавав і пізніше т. зв. «матільдські добра» були причиною спорів віж Римом і німецькими цісарями.[31] Матільда помогла Євпраксії втекти з в'язниці у Вероні.[32] Після цього Євпраксія діяла вже в порозумінні з Матільдою. А Матільда повідомила Папу Урбана II про втечу Адельгайди і про все, що вона розповідала про Генріха IV. За порадою Матільди Адельгайда подала Папі скаргу на свого чоловіка Генріха IV за його жорстоку поведінку з нею. Пізніше за посередництвом Матільди Євпраксія була прийнята самим Папою.[33]

Року 1094 в Констанці відбувався синод «pro reformanda Ecclesiae disciplina», на якому засуджено симонію, уреґульовано піст перед Великоднем, деякі свята і т. п. Синод відбувався під проводом папського Леґата. Мабуть за порадою Папи, на цьому синоді розглянено теж скаргу української жінки Євпраксії-Адельгайди супроти її чоловіка — цісаря Генріха IV. Учасник і літописець синоду Бертгольд описує це дослівно так: «Скарга королеви Праксeди, яка втекла до Італії від свого чоловіка Генріха, прийшла на Констанцький синод. Королева призналася, що була змушувана до стількох і таких нечуваних розпусних чужолоств та оргій, що навіть вороги виправдали її втечу і вона з'єднала собі співчуття всіх католиків за такі кривди».[34]

Наступного року 1095-го Папа Урбан II скликав синод до П'яченци в Ломбардії, на який Євпраксія прибула особисто. В цьому синоді взяли участь єпископи італійські, французькі, бурґундські, німецькі і делеґація візантійського імператора Олексія. Предсідником синоду був сам Папа Урбан II. «Зацікавлення трагедією Євпраксії було таке велике, що на синод з'явилося около 4 000 єпископів, ігуменів і духовних та около 30 000 князів, ґрафів і лицарів так, що наради відбувалися під голим небом».[35] Сам Папа дозволив, щоб Пракседа-Адельгайда виступила особисто перед синодом зі скаргою проти свого чоловіка Генріха IV. Учасник і хронікар цього синоду вже згадуваний Бертгольд так це описує: «На цьому синоді Праксeда, вже перед тим відлучена від Генріха, оскаржила свого чоловіка перед Апостольським Зверхником і священним синодом у нечуваній розпусті, у якій жив він сам і примушував і її до чужоложства. Її скаргу Папа зі священним синодом прийняли досить милосерно пізнавши, що вона не ро-

---

[31] *J. Krynicki,* Historja Kościoła powsz., Lublin, 1922, t. 1, st. 146.

[31] *С. Розанов,* Евпраксия-Адельгейда, «Известия Академии наук. VII. Серия гуманитарных наук, 1929, ч. 8, стор. 618—620.

[33] *М. Чубатий,* цит. твір, стор. 423.

[34] *J. D. Mansi,* Ammplissima Collectio Conciliorum, Paris—Leipzig, 1902, t. XX, p. 796. „Querimonia Praxedis reginae, dudum ad Welphonem ducem Italiae a marito suo Henrico rege discessit, quae se tantas, tamque inauditas fornicationum spurcitias et a tantis passam fuisse conquesta est, ut etiam apud inimicos fugam suam facillime excusaret, omnesque catholicos ad compassionem tantarum injuriarum sibi conciliaret".

[35] *о. І. Нагаєвськuй,* Історія Римських Вселенських Архиєреїв, ч. I, стор. 254.

била сама тих нечистот, але радше їх проти волі переносила. Тому лагідною покутою за такі терпіння її розгрішив, тим більше, що вона не соромилася свій гріх виявити добровільно й публічно».[36] При кінці звіту хронікар занотовує, що на синоді були присутні: Пракседа і Матільда.[37] Отже Євпраксія-Адельгайда перед 30-и тисячною масою учасників синоду повторила усно своє важке обвинувачення Генріха IV. Папа й синод визнали її невинною. а засудили Генріха за його кривди вчинені жінці. Прилюдні свідчення «рідної жінки» прискорили поразку Генріха IV. Він був засуджений, виклятий синодом, а його сила була зламана. Син його Генріх V примусив батька зректися престола.[38] Він помер 1106 року в Люттіх (Lüttich), а син похоронив його в катедрі у Шпаєр (Speyer).[39]

Але, як слушно пише проф. Полонська: «Адельгайда одночасно вбила й себе: залишатися королевою вона не могла. Вона покинула Італію, де сказала надто багато правди. Аґенти Генріха IV полювали за нею».[40] Вона виїхала спершу в Угорщину, а звідти вернулася на батьківщину, де вже не застала батька в живих, бо Всеволод помер ще 13 квітня 1093 року. Наш літописець записав: «1093 преставися великьй князь Всеволодъ, сынъ Ярославль, внукъ Володимерь, мѣсяца априля въ 13 день».[41] Євпраксія приїхала до Києва та замешкала в Києво-Печерському манастирі. І зовсім слушно підкреслює проф. Полонська: «Але красномовний факт: лише після смерти Генріха IV в 1106-ому році (вона) вступила черницею до манастиря».[42] Замінивши цісарський вінець на чернечий вуаль, Євпраксія прожила черницею ще три роки. Тут у Києво-Печерському манастирі нікого не цікавили бурхливі події життя цісаревй Адельгайди, коронованої в Кельні й першої жінки — активної учасниці церковного синоду. Літописець записав ділово: «В лѣто 1109 преставися Євпракса, дщи Всеволожа, мѣсяца иулия въ день и положена бысть в Печерском манастирѣ у дверей, яже ко угу. И здѣлаша над нею божонку, идеже лежить тѣло ея».[43]

Глибоко трагічна доля Євпраксії, Пракседи-Адельгайди знайшла прихильний відгук у пам'ятках українського епосу т. зв. билинах.[44]

---

36 *J. D. Mansi,* op. cit., p. 801; 802: In hac synodo Praxedis, jam dudum a Henrico separata, super maritum suum Domino Apostolico et s. synodo conquesta est de inauditis fornicationum spurcitiis, quas apud maritum passa est Cuius querimoniam Dominus Papa cum s. synodo satis misericorditer suscepit, eo quod ipsam tantas spurcitias non tam commisisse quam imitam pertulisse certo cognoverit. Unde et de poenitentia pro hujusmodi flagitus iniungenda, illam clementer absolvit, qua et peccatum suum sponte et publice confiteri non erubuit".

37 *Mansi,* ibidem, p. 804. „Adfuit his dictis Praxedis atque Mathildis".

38 *Herder,* op. cit., S. 673.

39 *J. Krynicki,* op. cit., st. 176.

40 *Н. Полонська,* цит. твір, стор. 68.

41 П. Вр. Л., I, стор. 141.

42 *Н. Полонська,* там же.

43 П. Вр. Л., I, стор. 186.

44 Див. «Былины», АН СССР, Москва, 1954, стор. 126.

Василь Маркусь

СТАН СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ НАУК ТА ДОСЛІДІВ НАД НОВІТНЬОЮ ІСТОРІЄЮ В УРСР в 1954—64 рр.*

Те, що на Заході прийнято називати політичною наукою, в УРСР, а якоюсь мірою і в нашій науці поза Україною, ще радше пов'язане з традиційними дисциплінами, як історія, право, соціологія, а частково — економія й філософія. У нас, однаково на батьківщині й на еміґрації, виразно не виділилася й не стала ще прийнятою (інституціоналізованою) політична наука в західньому розумінні, зокрема в такому її визначенні, яке відоме в Америці. Помітно, що в англо-саксонському світі поняття «political science» вимовляється в однині, що вказує на те, що існує одна дисципліна, предметом якої є «політея» в найширшому розумінні, та яка має свою власну методу.

Ми ж радше говоримо про суспільно-політичні науки (в множині), і цим визначуємо не якусь одну нову дисципліну, а кілька традиційних наук, що трактують організацію, структуру і функціонування людських спільнот в найширшому розумінні. Тому ми включаємо до суспільно-політичних наук і найновішу політичну історію, і соціологію, зокрема дослідження таких динамічних факторів суспільства, які мають відношення до політичної організації і держави, далі — право, зокрема ту його частину, яка має безпосереднє відношення до нормування і формування органів влади і визначує відносини поміж ними та відношення громадян до них (конституційне й адміністративне право), філософію, особливо ту її частину, яка пропонує принципи й ідеали людського співжиття в суспільстві, та, врешті, економію, поскільки її об'єкт — господарська діяльність — зазублюється і дією суспільних установ.

Незалежно від тісного пов'язання цих головних дисциплін із найістотнішим предметом суспільно-політичних наук, себто державою, всі вони мають ще й свої власні, специфічні межі засягу, об'єкт дослідів, методи та функції. В тому сенсі вони є самостійними дисциплінами, і ми ними в цьому огляді не будемо займатися. Зокрема цілковито опускаємо з поля нашої уваги економічні науки, бо вони повинні ста-

---

* Ця стаття є поширеною і доповненою доповіддю, яку автор виголосив на Першій конференції істориків та дослідників суспільних наук УВАН, що відбулася в Нью-Йорку 8 червня 1962 р. Автор закінчує огляд першою посталінською декадою, залишаючи дальший розвиток для окремої розвідки.

новити предмет окремого дослідження, хоч якоюсь мірою — як вже згадано — вони є суміжні з політичними феноменами, особливо т. зв. економічна політика.

Клясифікація суспільно-політичних наук в УРСР; дослідні установи і періодики

Маючи на увазі ідеологічне спрямування суспільно-політичних наук, точніше їх повне підкорення цілям системи, та фактичний стан за їх окремими ділянками. ми пропонуємо таку їх клясифікацію в цьому огляді:

а) Пореволюційна історія, зокрема політична, з виключенням культурного й економічного аспектів;

б) Теорія держави і права;

в) Вивчення радянського суспільства (за офіційною термінологією, «соціялістичного і комуністичного будівництва»);

г) Державні інституції і право;

ґ) Міжнародні взаємини і міжнароднє право;

д) Суспільно-політичні і правні доктрини та їх історія.

Видається нам, що не потрібно окремо вирізняти такої ділянки як комуністична ідеологія, бо вона властиво просякає усі згадані комплекси суспільно-політичних наук. За цією схемою ми накреслимо стислий огляд та дамо характеристику праць і дослідів в УРСР, обмежуючись часово однією декадою після смерти Сталіна (1950-ті і поч. 1960-их рр.).[1]

Інституційно досліди і їх публікації в наведених ділянках концентруються довкола таких установ: Академія Наук УРСР з її іститутами історії, філософії, економіки та із сектором держави і права в Києві, і з окремим інститутом суспільних наук АН УРСР у Львові, який фактично охоплює всю тамошню наукову роботу в ділянках суспільних і гуманістичних наук. Далі, цими дослідами і популяризацією суспільно-політичних наук займається ряд катедр при університетах. Напр., при Київському Державному Університеті існували в 1959 р. катедра історії КПРС, катедра діялектичного та історичного матеріялізму, а при історико-філософському факультеті — катедри історії СРСР, історії УРСР, нової історії і міжнародніх відносин, при юридично-економічному факультеті — катедра теорії та історії держави і права, катедра державного і міжнароднього права. Деякі з цих катедр повторюються і в Інституті підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук, який є частиною Київського університету (катедра історії КПРС, катедра філософії й ін.).[2]

---

1 Сучасний стан суспільно-політичних наук в СРСР, в тому і методичний аспект, з'ясовано в статті українського автора Богдана Р. Боцюркова, "The Post-Stalin 'Thaw' and Soviet Political Science", The Canadian Journal of Economics and Political Science, Toronto, vol. XXX, № 1, 1964.

2 Науковий щорічник за 1959 рік. В-во Київського Університету. Київ, 1960.

Інші університети й педагогічні інститути мають принаймні головні з цих катедр, а всі високі школи в УРСР, як правило, мають хочби катедри марксизму-ленінізму, історії КПРС та СРСР. Не потрібно підкреслювати, що названі катедри вважаються не лише викладацькими установами, але й дослідно-науковими. Крім цього, існує Інститут історії партії ЦК КПУ, що є філіялом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. До дослідів у названих ділянках і публікування документів якоюсь мірою причасне також Архівне управління УРСР, установа міністерства внутрішніх справ.

З-поміж періодичних і серійних видань, що публікують праці з суспільно-політичної проблематики, треба відмітити такі: «Український історичний журнал»[3] і «Радянське право»[4] — київські двомісячники (з 1965 — місячники), місячник «Комуніст України», «Вісник Київського Університету» (Серія економіки та права), «Наукові Записки КДУ. Збірник Історико-філософського факультету», «Вчені Записки кафедри суспільних наук КДУ», «Наукові Записки» Львівського інституту суспільних наук АН УРСР, присвячені головно західньо-українській історії, збірники сектора держави і права АН УРСР в Киеві, «Збірники Праць» аспірантів катедр суспільних наук КДУ, щорічники університетів, наукові записки та праці інших високих шкіл, дисертаційні збірники, праці студентських наукових товариств тощо. Катедри й інститути часто видають тематичні збірники, що є колективною працею і тільки одноразовим виданням. З видавництв спеціялізуються у виданні суспільно-політичної наукової літератури Видавництво АН УРСР, університетські видавництва, Державне Видавництво Політичної Літератури, і, зокрема, виданням популяризаторських брошур займається Товариство для поширення політичних і наукових знань, перейменоване в 1963 р. на Т-во «Знання» Української РСР.

Слід ще відмітити, що радянська наука взагалі, а суспільно-політичні її ділянки особливо, є зв'язані у своїх дослідних і видавничих плянах з актуальними завданнями партії та уряду й різними ювілеями. Так, напр., ювілей сорокліття радянського режиму в Україні дав у висліді низку робіт, присвячених історії УРСР, XXIII-ий з'їзд партії скерував увагу дослідників на розроблення програми і вивчення питання «переходу від соціялізму до комунізму»; поява ревізіоністичних тенденцій в комуністичному русі накинула обов'язок критикувати це явище, і т. д. Радянські суспільно-політичні науки більше, ніж якінебудь інші, залежні від кожночасної політичної лінії, акту-

---

[3] Перші числа «УІЖ» зрецензував автор цієї статті в «Українському Самостійнику», ч. 12, серпень 1958, стор. 40—43; див. також рецензію Я. З. Пеленського, *Slavic Review*, vol. XII, № 2, 1963.

[4] Автор помістив такі рецензії на «РП»: «Український Самостійник», ч. 14, жовтень 1958, стор. 39—42; «Сучасна Україна», ч. 16, 9. 8. 1959; див. також Я. Левицький: «Радянське право», Правничий Вісник, книга 2, Нью-Йорк, 1963, стор. 237—240.

альних завдань, акцій партії й ряду, та у зв'язку з тим є засобом всяких ударних кампаній і пропаґанди.

З черги подамо огляд та оцінку вислідів суспільно-політичних наук в останньому часі за вирахованими ділянками.

Пореволюційна історія

Новітня історія, зокрема СРСР і УРСР, займає основну увагу дослідників в Україні. Самозрозуміло, що найбільша кількість історичних публікацій присвячена пожовтневому періодові. «Український історичний журнал» приділяє, за приблизною оцінкою, 70% місця для цього періоду, а якщо додати порівняльно упривілейоване трактування соціяльних рухів кін. 19 і поч. 20 вв., то, властиво, на всю попередню історію України та на закордонну історію ледве припадає 10—15% змісту цього журналу. Співвідношення окремих періодів та проблематики дослідження ще видно із зіставлення, зробленого на підставі звітної статті М. Демченка в московських «Вопросах истории» про роботу істориків Київського Університету. Підсумовуючи лише подані автором бібліографічні дані, бачимо, що історики КДУ за 1958—61 рр. написали 29 праць (книг і статей) з радянського періоду чи про зв'язану з ним попередню боротьбу; 15 робіт з дореволюційної історії України, 9 з того ж періоду історії Росії, 17 на теми закордонної історії, переважно новітньої, 8 публіцистичних праць, 5 підручників і 4 методичні та оглядові праці. 55 праць появилися у формі книг, в тому 13 — з історії УРСР і лише 7 з дореволюційної історії України.[5]

Тематично можна провести таку клясифікацію праць з новітньої історії в УРСР:

1. Революції 1917 р., утворенню радянської влади, громадянській війні на території України, інтервенції, тощо присвячено доволі багато праць. Всі вони написані виключно із становища більшовицької партії, з використанням тільки односторонніх джерел і з повним промовчанням, або ж викривленням, ряду інших важливих процесів і рухів на Україні в тому ж періоді. Характерною для цієї групи праць є книга А. Лиховата «Разгром националистической контрреволюции на Украине» (Москва, 1954 р.), написана ще за сталінського періоду.[6] Її пробували критикувати в 1957—58 рр. за поверховність, культ особи, брак фактажу, тощо, але засаднично радянська історіографія цього періоду малощо піднеслася понад Лихолатів твір.[7]

---

[5] «Вопросы истории», ч. 4, 1958. Незважаючи на цілковиту перевагу в журналі матеріялів з радянського періоду, гол. редактор «УІЖ» Ф. Шевченко жаліється на недостатнє висвітлення новітнього періоду історії УРСР; див. «Український історичний журнал», ч. 3, травень-червень 1959, стор.7.

[6] Названу працю А. Лихолата попередила її звужена версія українською мовою: «Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні». Київ, 1949; українське видання цитованої в тексті праці з'явилося в Держполітвидаві УРСР, Київ, 1955.

[7] Критичну оцінку праць Лихолата висловлено в «Українському історичному журналі», ч. 3, травень-червень 1958, стор. 155: »...на всіх істо-

Правда, низка окремих монографій про боротьбу з німцями, денікінцями, поляками дають дещо більше даних, ніж попередні публікації, подекуди використовуються архіви і досі непубліковані матеріяли. Проте, все це без належної об'єктивности, з відповідно підтасованими й тенденційно інтерпретованими фактами й документами. Місце історичної аналізи займають штамповані цитати і фрази, взяті з партійних документів чи висловлювань різних авторитетів. Сучасні радянські історики не спромоглися написати історію революції 1917—1920 рр. на Україні, нехай і марксистську чи проросійську, але все ж таки хоч трохи історію. Їм, а точніше партії, треба історії, яка розглядає минуле не таким, як воно насправді було, а таким, яким воно повинно б бути в розумінні партії сьогодні. Другий том «Історії Української РСР» (Інститут історії АН УРСР, Київ, 1958 р.), що охоплює революцію і радянський період, властиво, і є таким. Ця колективна праця різниться від подібних попередніх писань лише тим, що в ній пом'якшено культ Сталіна та введено імена кільканадцятьох інших радянських діячів, раніше проскрибованих, а тим часом реабілітованих.

З теперішніх істориків революції і війни на Україні належить згадати, крім вже названого Лихолата, М. Супруненка,[8] Ю. Білана,[9] Д. Сташевського,[10] М. Колісника,[11] Г. Заставенка,[12] Є. Скляренка,[13] І. Рибалку,[14] М. Рубача, Г. Лещенка, С. Королівського, Г. Шевчука й ін. В 1957 р. Інститут АН УРСР опублікував окремий тематичний збірник «З історії боротьби за встановлення радянської влади на Україні», що появився як XI-ий том Наукових записок.

2. Другу категорію праць становлять монографії з історії партії та більшовицького руху на Україні. Це релятивно молода ділянка праць партійних істориків України. Відомо, що після ліквідації Істпарту на Україні в 1934 р. та засудження окремих курсів історії КПУ

ричних працях, які вийшли в кінці 30-их років і пізніше, передусім на тих що присвячені історії радянського періоду нашої батьківщини, сильно позначився культ особи Й. В. Сталіна». (Л. Олійник).

[8] М. І. Супруненко: Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. Київ, 1957; він є також редактором другого тому «Історії УРСР».

[9] Ю. Я. Белан: Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. Вид-во КДУ, Київ, 1960.

[10] Д. М. Сташевський: Провал антирадянської політики міжнародного імперіялізму (1917—1924). В-во АН УРСР, Київ, 1957.

[11] М. К. Колісник: Відновлення і зміцнення радянської влади на Україні, 1919—1920. В-во Харківського Університету, Харків, 1958.

[12] Г. Заставенко: Крах німецької окупації на Україні в 1918 р. Держполітвидав УРСР, Київ, 1959.

[13] Є. М. Скляренко: Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і Гетьманщини. В-во АН УРСР, Київ, 1960.

[14] І. К. Рибалка: Відновлення радянської влади на Україні (1918—1919). В-во Харківського Університету, Харків, 1957; його ж: Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. В-во ХДУ, Харків, 1962.

(М. Равич-Черкаського, М. Попова й ін.), КПУ не мала писаної історії. Щойно в посталінському періоді увійшов знову в обіг термін «історія КПУ» й з'явилося кілька розвідок про окремі конференції, з'їзди, про початки КПУ, про діяльність більшовицьких організацій в окремих областях тощо (автори — О. Слуцький, М. Погребінський, В. Чирко, М. Гальнев, В. Петров, Г. Кравченко, У. Рядніна,[15] І. Шевченко[16] та ін.). В 1957 р. Інститут історії партії ЦК КПУ опублікував збірник статей «Більшовики України в боротьбі за перемогу Жовтневої революції і встановлення радянської влади, березень 1917 р. — лютий 1918 р.», а в наступному році подібний тематичний збірник випустила катедра історії КПРС при КДУ під заголовком «Деякі питання з історії Комуністичної Партії України» (Київ, 1958). Завершенням цього відновленого зацікавлення історією КПУ було опублікування в 1961 р. «Нарисів історії КПУ», колективної праці, що сьогодні стала офіційною історією місцевої партійної організації. Ця книга назагал вкладається в новий курс загальної історії КПРС та не переходить рямок трактування окремих питань партійного розвитку на Україні, яке дано в ряді попереджуючих її брошур і монографій.[17]

Характерно, що спроба дослідити і написати історію Комуністичної Партії Західньої України, а тим самим реабілітувати не лише її окремих діячів, але й програму, була припинена. З цією справою ще якийсь час носилися українські комуністи в Польщі, але їм також не вдалося це осягнути.[18] В УРСР про КПЗУ появилося кілька брошур і фраґментарних статтей в 1957—59 рр.,[19] проте до написання серйозної праці не дійшло, бо тут авторам треба б розглядати таке делікатне явище, як націонал-комунізм.

3. Кільканадцять історичних робіт з'явилося про міжвоєнні роки в УРСР, які є радше галузеві огляди будування соціялізму в сільському господарстві, промисловості, про розвиток культури й освіти, народнього здоров'я, профспілки, тощо. Ці дані далекі від об'єктивних

---

15 У. І. Рядніна: Більшовицькі організації України в Жовтневій революції. Держполітвидав, Київ, 1958.

16 И. И. Шевченко: Коммунистическая партия Украины в борьбе за укрепление союза рабочих и крестьян, 1919—1920. В-во КДУ, Київ, 1958.

17 Одночасно появилася російськомовна версія цієї праці п. з. «Очерки истории Коммунистической Партии Украины». Держполітвидав УРСР. Київ, 1961.

18 Низка статтей в 1957—62 рр. в «Нашій культурі», місячному додаткові до «Нашого слова» (Варшава) давали доволі багато матеріялу щодо діяльности КПЗУ і її діячів, в тому і тих, що їх засуджено за різні «націоналістичні» ухили. Однак проблему реабілітації національної політики КПЗУ ясно не поставлено.

19 Зокрема у Львові проявилися тенденції збагатити місцеву революційну традицію «приверненням до лав» засуджених і ліквідованих західньоукраїнських комуністів. М. ін. опубліковано збірник «КПЗУ — організатор революційної боротьби» (1958) та «Матеріяли до бібліографії історії Комуністичної Партії Західньої України. Бібліографічний покажчик» (1958), але історію її досі не написано.

досліджень і нагадують скоріше «творчі звіти», огляди «досягнень», «перемог». Великі демографічні, соціяльні й господарські зрушення, які відбулися в цьому періоді, далеко не віддзеркалені достатньо у цих працях. До того, багато авторів оминає цей період і проблеми, зважаючи на ряд контроверзійних питань у зв'язку з ролею Сталіна і його «культом особи». Одна річ засудити цей культ, а друга підійти критично до політики, що відбувалася під еґідою цього «культу». Партія, звичайно, цього не зробила і не позволить зробити радянським дослідникам. З-поміж низки авторів і типових заголовків, в більшості, нижче пересічних праць, наведемо хіба публікацію Л. Суярка.[20]

4. Так само не дають належного образу про стан України в трагічні роки другої світової війни (1941—45) праці, написані на цю тему радянськими істориками, як також і надруковані спогади, зокрема військового характеру (С. Ковпак, О. Федоров, О. Сабуров, П. Вершигора, Д. Медведєв, В. Бегма й ін.).[21] Доволі поверхновими і «мобілізуючими», за своїм наміром, є праця М. Супруненка,[22] розвідки К. Дубини про німецьку окупацію Києва, І. Дем'янчука про партизанську пресу на Україні, та колективна робота про боротьбу українського народу проти німецьких окупантів.[23] Повна історія другої світової війни в Україні, яка тут мала низку відмінностей і специфічних проблем, ще не написана радянськими істориками, і мабуть скоро не буде написаною.

5. Окрему, доволі значну групу монографій з новітньої історії становлять праці, присвячені Західній Україні. Вплив подій в СРСР на ці області, місцеві традиції комуністичного руху, акція за возз'єднання — фаворизовані теми радянських істориків. З'явилися окремі праці, присвячені загально західньо-українським землям (автори — С. Білоусов, І. Компанієць, І. Кулик, Б. Бабій й ін.), інші стосуються окремо Галичини, Буковини чи Закарпаття.[24] Варто відзначити, що сучасна радянська історіографія намагається представити революційні події в Буковині (листопад 1918 р.) та на Закарпатті (січень 1919 р.), які тут

[20] Л. О. Суярко: Світове значення утворення Союзу РСР (1922—1924 рр.). Вид-во КДУ, Київ, 1960.

[21] Більшість партизанських спогадів була надрукована перед 1954 р., що є тепер поза нашою увагою. В останньому десятиріччі з'явилися такі спогади: А. Сабуров: За линией фронта (партизанские записи, кн. 1), Москва, 1955; Дм. Медведев: Сильные духом. Москва, 1955; його ж: На берегах Южного Буга. Москва, 1957; А. Ф. Федоров: Подпольный обком действует. Москва, 1957; «Бойова співдружність», збірник спогадів радянських і чехословацьких партизанів. Київ, 1960.

[22] Н. И. Супруненко: Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941—1945 гг.), Київ, 1956.

[23] В. Клоков, І. Кулик, І. Слинько: Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. Вид-во АН УРСР, Київ, 1957.

[24] Тільки про Закарпаття опубліковано останнім часом близько десятка праць з нової історії; з-поміж авторів варт згадати І. Євсєєва, Ф. Шевченка, В. Усенка, М. Климпотюка, В. Неточаєва, І. Мельникова, В. Бєлоусова й. ін

позначилися рухом за приєднання до ЗУНР та УНР, як прорадянські стремління цих областей. Таку інтерпретацію було б важко застосувати до подій у Галичині, і тому існування ЗУНР загально засуджено. Цікава спроба в 1957 р. молодого історика О. Карпенка надати більш знюансоване насвітлення подіям в Галичині в 1918—19.,[25] зазнала гострої критики з-боку партії. Однією з атакованих тез Карпенка було твердження про прогресивний характер участи західньо-української буржуазії в подіях 1918—19 рр. та про широку народню базу цього руху. Зокрема Карпенкові закинено неправильність у твердженні, що листопадовий переворот 1918 р. був проґресивним актом патріотичного наставлення військовиків, підтриманих широкими народними масами, в тому і робітництвом. Це «загальнонаціональне повстання», за Карпенком, мало шанси перерости в соціялістичну революцію і, як таке, повинно бути оцінено позитивно. Така теза, звичайно, була небезпечною для національної і наукової політики; щодо останнього, це був зворот до об'єктивнішого трактування історії, а щодо першого, виправдання окремих фаз західньо-української визвольної боротьби та її окремих діячів ставило б під знак запитання офіційну оцінку дальшого процесу в Західній Україні, включно з дійсністю під Польщею. І одне, і друге виявилося небезпечним для партійної лінії. І тому спроба реабілітації демократичної революції в Галичині була гостро засуджена на спеціяльній нараді в Інституті історії АН УРСР[26] та окремо групою істориків в «Українському історичному журналі».[27]

6. В ділянці новітньої історії окремо виділяємо історію позарадянських країн. Українські історики останнім часом одержали деяку можливість займатися питаннями народніх демократій в Европі, а навіть дехто з них має змогу працювати в архівах Праги, Варшави, Софії, Будапешту. В УРСР вже появилося кілька окремих праць, що трактують зокрема соціялістичні рухи та взаємини цих країн з СРСР. Серед авторів цих праць можна назвати П. Калениченка, І. Петерса, І. Ганевича, В. Дмитрука, В. Клокова, І. Дзюбка, С. Пархомчука й ін.[28]

7. Слід відзначити ще деяке зацікавлення публікуванням джерельних матеріялів і документів після 1957 р. Вже раніше опубліковано однотомники під редакцією С. Королівського: «Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление советской власти на Украине» (Київ, 1951) та «Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине» (Київ, 1955). В сороклиття

[25] О. Ю. Карпенко: До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 році. Зб. «З історії західньо-українських земель», вип. 1, вид-во АН УРСР, Київ 1957, стор. 59—90.

[26] Обговорення праці Карпенка зреферовано в «Українському історичному журналі», ч. 5, вересень-жовтень 1958, стор. 228—233.

[27] М. П. Герасименко, М. М. Кравець, Г. І. Ковальчук: До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918 р. «УІЖ», ч. 3, травень-червень 1959, стор. 86—94.

[28] Див. більше інформацій про праці й авторів з цієї ділянки в дальшому розділі цієї статті про міжнародні взаємини.

радянської влади (1957 р.) видано Центральним Державним Архівом УРСР в трьох томах, по тисячу сторінок кожний, «Великая Октябрьская социалистическая ревалюция на Украине». Інститут історії АН УРСР видав збірник документів і матеріялів «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни, 1919—1920», а Інститут історії партії ЦК КПУ — «Комуністична Партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій, 1918—1956» (Київ, 1958). Той же інститут випустив в 1962 р. збірник документів і матеріялів до історії партії в Україні «Большевистские организации Украины в период установления и укрепления советской власти (ноябрь 1917— апрель 1918 гг.)». Так само опубліковано ряд збірників спогадів та документи до реґіональної історії радянської влади і партії. Варт відзначити, що останнім часом присвячується більше уваги плеканню місцевих комуністичних традицій; це стосується однаковою мірою західних земель, як і решти областей України. Все це — документи центральної і місцевої влади на Україні, іноді переписка, вийнятки з тогочасної преси, протоколів засідань, тощо. Немає сумніву, що ці документи суворо селекціоновані. Але навіть і такими вони становлять деяку вартість для дослідника.

Іншим типом джерельних матеріялів є передруки деяких праць, яких раніше не друковано, або які губилися по «вибраних творах». В 1957 р. випущено великий том «В. І. Ленін про Україну». У зв'язку з реабілітацією О. Шліхтера, надруковано том його вибраних творів, здебільшого економічних.[29] Чи появиться такий же том творів М. Скрипника, доводиться сумніватися, хоч автора частково реабілітовано.

(Продовження слідує)

---

29 О. Г. Шліхтер: Вибрані твори. В-во АН УРСР, Київ, 1959; том вибраних творів попереджено довшою розвідкою Д. Вірника про життя і діяльність Шліхтера.

Грушевськіяна

М. Антонович

ДО ВЗАЄМИН М. С. ГРУШЕВСЬКОГО З С. О. ЄФРЕМОВОМ

Восени 1905 року Михайло Сергійович Грушевський, використовуючи деякі пом'якшення відносин у царській Росії в наслідок поразки в Японській війні, вирішив перенести свою діяльність, а зокрема видавання «Літературно-Наукового Вістника» з Галичини назад на Наддніпрянщину.[1] Про причини цього рішення уже багато писалося. Звичайно Л. Винар має повну рацію, коли, підбиваючи підсумки написаному, зазначає, що «перенесення Л-НВ до Києва треба пов'язати з намаганням Грушевського затерти різницю між Великою Україною і Галичиною і причинитися до відродження соборницького патріотизму серед українського народу, поділеного політичними кордонами чужих держав . . .».[2] А все ж таки були й інші причини. Крім того й те, що подає Л. Винар можна належно зілюструвати, ставлячи в рамки, які нас у даному випадкові цікавлять.

Послаблення цензурного затиску в царській Росії дало змогу значно збільшити друкування книжок і періодиків українською мовою, в парі з тим поставала практична небезпека створення двох різних літературних українських мов — одної для Галичини, а другої для Наддніпрянщини.[3] Мовні дискусії між представниками обох віток українського народу проходили і раніше, а продовжувалися вони до другої половини 1920-х років, але реальна небезпека розподілу мови на галицьку і наддніпрянську постала після дозволу цензури друкувати книжки українською мовою під царатом. На це є, до речі, дуже ясні натяки і в цитованій статті М. С. Грушевського.[4]

Примітка від редакції: Пишучи свою статтю автор її часом згадує дійових осіб по батькові. Щоб улегшити читачеві розуміння статті, подаємо тут список дійових осіб, які зустрічаються у статті: Гінченко Борис Дмитрович, Грушевський Михайло Сергійович, Дорошенко Дмитро Іванович, Єфремов Сергій Олександрович, Лотоцький Олександер Ігнатович, Слюсаренко Федір Павлович, Чикаленко Євген Харлампович.

1 *М. Грушевський,* На українські теми. Ще одна повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем. Літературно-Науковий Вістник, січень 1908, стор. 191.

2 *Л. Винар,* Наукове Товариство ім. Т. Шевченка і М. Грушевський, Український Історик, ч. 1—4 (17—20), р. V, 1968, стор. 57.

3 *Є. Чикаленко,* Спогади (1861—1907), Нью Йорк 1955, стор. 440.

4 Цит. в прим. 1 стаття *М. Грушевського,* стор. 191 і далі.

Проте були й інші причини, які спонукали Грушевського перенести знов ґро своєї діяльности на схід. Хоч Михайло Сергійович умів пристосуватися до галицьких, а зокрема до львівських відносин, то все ж таки йому легше і природніше працювалося на сході, зокрема тепер, коли там відкривалися перспективи ширшої діяльности. Крім того в Галичині у Грушевського вже починалися перші непорозуміння, які пізніше значно загострилися.[5] Та й більшість співробітників Л-НВ перебувала на Наддніпрянщині.

Сам М. Грушевський згадує про те, що восени 1905 року, коли він запропонував перенести «Літературно-Науковий Вістник» до Києва

> «вийшла мені відти резолюція: «сидіти і не рипатися». Л-Н Вістник, мовляв, потрібний в Галичині, а в Києві він зараз пропаде.[6]

Докладніше з'ясовує закуліси цих переговорів з М. Грушевським Євген Харлампович Чикаленко. Саме в той час Борис Дмитрович Грінченко і Сергій Олександрович Єфремов переконали Євгена Харламповича в потребі видавання крім газети «Громадська Думка» (передвісник «Ради») журнала «Нова Громада».[7] Звичайно для них був би Л-НВ у Києві небезпечною конкуренцією. Уже тоді Є. Чикаленко, який не надто вірив в успіх журнала під редакцією Грінченка і Єфремова, підтримував ідею Грушевського щодо перенесення Л-НВ до Києва, але Грінченкова думка перемогла. Про це Є. Чикаленко пише так:

> «... Грінченко... доводив, що це значить рискувати єдиним покищо нашим органом, бо політичне становище в Росії непевне, що раз-у-раз можуть тут закрити «Л.Н.Вісник».
>
> — Коли закриють «Л.Н.В.», то він собі повернеться знов до Львова, — зауважив я.
>
> Грінченко почав доводити, що журнал, який ведеться галичанином Франком та погаличеним Грушевським не матиме на Україні успіху, що тут треба журналу, який би вели тутешні українці... В результаті таки вирішено було видавати тут журнал, а Грушевському написати, що тепер переносити «ЛНВ» до Росії небезпечно.»[8]

Очевидно ця дискусія не могла втаїтися перед Михайлом Сергійовичем і на неї він і натякає у цитованій статті, коли пише, що наддніпрянці

> «... рішили докладно обмежувати й відграничити, щоб ся територія була виключним володінням патріотів з України російської. Головна небезпека грозила їм з Галичини — від галичан і ще більше від «обгаличених українців»... «отъ нихже первый есмъ азъ». Отже національний кордон мав загородити дорогу всяким втручанням і впливам «галичанщини» в еволюцію українського життя Росії...»[9]

В ім'я історичної правди треба сказати, що люди, які вміли дивитися трохи ширше на справи (хоч би й сам Є. Х. Чикаленко) уже

---

[5] *Д. Дорошенко,* Мої спомини про давнє минуле, Вінніпеґ 1949, стор. 58.
[6] ЛНВ, січень 1908, стор. 191.
[7] *Є. Чикаленко,* Спомини, стор. 439 і далі.
[8] Там же, стор. 440.
[9] ЛНВ, січень 1908, стор. 191.

тоді обстоювали і в мовній політиці соборність та намагалися, творячи одну літературну мову, не надто віддалятися від Галичини. Відомий вираз Євгена Харламповича з тих часів: «Щоб нам не відділитися, треба відділити ся.»[10] Але серед деяких кіл і галичан з одного, і наддніпрянців з другого боку існувала дивовижна і хіба лише суб'єктивними моментами викликана нетерпимість у мовних і правописних питаннях.

З уваги на те, що Грушевському часто закидали нетерпимість і непоступливість та еґоцентризм, тут варто підкреслити його дисциплінованість і податливість. Він послухався поради киян і ще цілий 1906 рік видавав з Іваном Франком ЛНВ у Львові. Щойно наприкінці 1906 року М. Грушевський вирішив остаточно перенести ЛНВ до Києва. Про це він сам пише:

> «Коли ж я, помітивши ту політику відокремлення України російської від галицького культурного життя, восени 1906 р. заявив, що таки перенесу Л-Н Вістник до Києва, аби невтралізувати ці течії відокремлення ... тоді ... всякими дорогами пішла всяка аґітація проти «Л.-Н. Вістника» і проти моєї особи».[11]

Ці слова М. Грушевський писав очевидно «в запалі боротьби» і їх треба вставити в спокійніші рамки. Аґітували далеко не всі і зовсім не так рішуче, як можна б мати враження з слів Грушевського. Ці слова стосуються в першу чергу Грінченка і Єфремова — Є. Чикаленко мав завжди нахил йти на руку Грушевському. Так, наприклад, Дмитро Іванович Дорошенко в своїх спогадах навіть висловлює здогад, що «мабуть цей проєкт (себто — реформи української преси з початку 1907 р. — прим. М. А.) був уже наперед обміркований з видавцем „Ради" Є. Чикаленком».[12] У той час Дмитро Іванович був звичайним співробітником газети і не міг бути в курсі справ переговорів між Євгеном Харламповичем та Михайлом Сергійовичем.

Якісь переговори між Чикаленком і Грушевським у пресових справах дійсно відбувалися, але вони не йшли в напрямку, який подає Дорошенко.[13] Так, наприклад, із спогадів Є. Чикаленка ми знаємо, що він намагався переконати М. Грушевського об'єднати журнали «Нову Громаду» і «ЛНВ» в одне видання.[14] Грушевський і на цей раз готовий був піти на компроміс і об'єднання, і лише опозиція амбітного і впертого Грінченка перешкодила здійснити цей плян. Грушевський після цього попросив і Чикаленка

> «не підіймати більше мови про з'єднання (обох журналів — М. А.). Він (Грушевський — М. А.) мотивував це тим, що коли спільний журнал не піде, то Грінченко і його друзі будуть в цьому обвинувачу-

---

10 *Є. Чикаленко*, Щоденник, Львів 1931, стор. 181.

11 *М. Грушевський*, цит. стаття, стор. 191.

12 *Д. Дорошенко*, цит. праця, стор. 91.

13 Там же; «Рада» з початком 1907 р. мала ... стати органом чисто політичним ... «Нова Громада» мала перестати виходити, а натомість до Києва мало бути перенесено зі Львова видання «ЛНВ», стор. 91—92.

14 *Є. Чикаленко*, Спомини, стор. 469.

вати «Літературно-Науковий Вістник» і галицьких співробітників, а коли піде, то причину успіху приписуватимуть собі і в редакції неминуче виникнуть непорозуміння...»[15]

Щойно тоді Грушевський вирішив видавати «ЛНВ» у Києві з початку 1907 р.[16]

***

Коли Михайло Грушевський прибув у грудні 1906 року до Києва з твердою постановою, що з січня 1907 р. «ЛНВ» буде виходити там, С. Єфремов сидів на Лук'янівці (в тюрмі), отже в спори Михайла Сергійовича з Борисом Дмитровичем він міг встрянути щойно від пізньої весни 1907 року, коли він вийшов на волю. Більшість мемуаристів згоджуються в тому, що найбільше Грінченко образився на Грушевського за те, що з його приїздом до Києва «булава» переходила до Михайла Сергійовича, а Грінченко не звик бути другим.[17] Мабуть і слово «булава» не даремно зустрічається у декількох спогадах; очевидно воно було у всіх на устах.

Звичайно, коли Єфремов у травні вийшов з тюрми, він відразу встряв у спір по стороні Б. Грінченка. Вони ж були в дуже дружніх і близьких зносинах. Перед тим вони обидва створили і очолювали Радикальну Партію, а в 1906 р. спільно видавали місячний журнал «Нову Громаду». Тепер колишній молодший приятель М. Грушевського[18] С. Єфремов перетворився в запеклого і рішучого ворога нашого історика. Ворожнеча ця перетривала смерть Грінченка, визвольні змагання і загострювалася ще й політичними розходженнями, а зокрема поверненням Грушевського в 1924 році на Україну.

Тоді ж у 1907 році ворожнеча щойно народжувалася. Єфремов перестав співпрацювати в «ЛНВ» і намагався, знаючи слабі сторінки Грушевського, допекти йому в доступній пресі. М. Грушевський з свого боку образився ще декілька місяців раніше на редакцію газети, яка в 1906 році помістила редакційну статтю «До наших братів галичан».[19] Стаття напсувала багато крови. Автор її Грінченко закидав галичанам, що їхня мова, мовляв, неукраїнська.[20]

Є. Чикаленко, який явно недолюблював Грінченка, закинув йому в своїх споминах нетактовність. Прочитавши це місце, С. Єфремов 19 років після самої події знов дуже гостро зареаґував на цей закид. У листі від 5 серпня 1925 року з Києва до Подебрад Сергій Олександрович зазначає, що

---

15 Op. cit., стор., 470.

16 Там же; також *М. Грушевський*, цит. стаття, стор. 191.

17 В своєму «Щоденнику» Чикаленко записав 1 травня 1910 (стор. 127) таке: «... в громадськім житті... це був надзвичайно тяжкий чоловік... Багато його надзвичайної енергії та здоров'я пішло на боротьбу за булаву то з В. П. Науменком, то з Грушевським та іншими «конкурентами».

18 *М. Грушевський*, цит. стаття, стор. 192.

19 У той час газета називалася ще «Громадська Думка».

20 *Є. Чикаленко*, Спомини, стор. 455, 469.

«стаття була анонімна, отже редакційна, за неї відповідальність колективна, — значить «безтактність» виявив не Грінченко, а всенька редакція... пишучи до Вас я навмисне перечитав статтю і думаю, що коли б Ви її т е п е р перечитали, то були б здивовані її лагідністю й обережністю, делікатністю. Проте я не дивую, що тоді галичане і Грушевський за неї образились: під гарячу руку чого не буває . . .»[21]

Проте — рукавичку кинено. Маючи на увазі, що мовні і навіть правописні питання у нас дразливі дотепер, коли вони принаймні теоретично впорядковані, то що ж говорити про часи, коли мовні норми щойно творилися! Образа була болюча і вона викликала цілий ряд дальших дій і протидій, які довели до розриву зносин між Грушевським і Грінченком та Єфремовом. Справу загострила редакція «Громадської Думки» ще й тим, що вона відмовилася надрукувати статтю С. Томашівського про ювілей Грушевського.[22] Це довело до того, що Михайло Сергійович «мало цікавився газетою».[23]

Але й С. Єфремов став менше цікавитися газетою. У записі від 3 лютого 1908 року Є. Чикаленко зазначає з цього приводу:

«Треба завважити, що він, з самого визволення свого з тюрми якось холодно ставиться до „Ради”. Соромно йому покинути її, мабуть шкода рвати зо мною приятельські відносини, що тягнуться вже більше 12 років.

З другого боку, як бачиться з Грінченком, поговорить, то у нього відпадає охота писати до „Ради”. Грінченко і йому, як і всім, розказує, що ми його виперли з газети, що ми й реорганізацію завели в „Раді” умисне, аби позбутися його та Марії Миколаєвни, його жінки; що я цілком підпав під вплив М. С. Грушевського, а М. І. Павловський (редактор „Ради” — прим. Є. Чикаленка) просто раболіпствує перед п. професором».[24]

Це й було причиною, чому С. Єфремов «увесь 1907 рік (очевидно від травня, коли він вийшов з тюрми — прим. М. А.) писав до газети якось неохоче», хоч Є. Чикаленко і пропонував йому стати навіть редактором.[25] Власне кажучи, С. Єфремов образився в першу чергу на І. Франка, який, очевидно заступаючись за М. Грушевського, помістив у «Раді» огляд преси, в якому написав, «що „Нова Громада” велась погано, не придбала симпатій публіки і тому вмерла.»[26]

Іван Франко мав рацію. За один рік (1906) журнал дав Є. Чикаленкові 10 000 карбованців дефіциту і придбав лише приблизно 400 передплатників. Але можна зрозуміти й обурення Сергія Олександровича, який написав статтю проти І. Франка та Грушевський її не помістив у «ЛНВ». С. Єфремов образився до решти на М. Грушев-

---

21 З ще недрукованого листа.

22 Є. *Чикаленко,* Спомини, стор. 469.

23 Там же.

24 Щоденник, стор. 21.

25 Там же.

26 Щоденник, стор. 22. У цитованому листі (прим. 21) Єфремов пише Чикаленку: «будь я тоді між Вами — усіх сил доложив би, щоб «Нова Громада» не закрилася . . .».

ського, якого він і так уже обвинувачував разом з Б. Грінченком, до речі несправедливо, у смерті «Нової Громади».

Єфремов пробував виступити проти Грушевського і «ЛНВ» у «Раді», але її видавець Є. Чикаленко не хотів «братовбивчої війни» і не містив таких статтей. Тоді Єфремов вибрав інший шлях. Він написав і помістив у першому числі російського органу «Киевские Вести» за 1908 рік огляд української літератури за 1907 рік. Це дало йому змогу «разделать» Л-НВісник, як висловився сам С. Єфремов[27] і дуже гостро та болюче стьобнути М. Грушевського.

Огляд вийшов, може в основному і правильний, але ж, як у своїй відповіді виявив М. Грушевський, несправедливо загострений і односторонньо скерований проти нього як редактора Л-НВ. Єфремов стверджує, що 1907 рік був «безплідний» і не дав у письменстві творів, які звернули б на себе увагу. Далі Сергій Олександрович вказує на безбарвність, млявість і пересічність поезії й прози поміщених у Л-НВ протягом 1907 року, не зважаючи на те, що той орган претендує на ролю «всеукраїнського органу». За винятком творів В. Винниченка «Дим», «Великий молох», «Студент» і М. Коцюбинського «Невідомий», все інше С. Єфремов назвав «обтяжливим балястом» — включаючи сюди і повість І. Франка «Великий шум» і драму Василя Мови «Старе гніздо й молоді птахи».

В ім'я історичної правди треба визнати, що С. Єфремов високо цінив творчість Івана Франка, чого доказом є його «Історія українського письменства». Все ж таки з багатьох міркувань зовсім незрозуміло, чому С. Єфремов не зумів належно оцінити творчости Василя Мови-Лиманського, який світоглядом мусів би бути близький авторові історії нашого письменства. Ближче до правди підійшов вже у наші дні Ю. Шевельов, коли назвав «Старе гніздо і молоді птахи» «одною з перлин нашої прози».[28] З свого боку С. Крижанівський вказав на те, «що до цього твору наша література і літературознавча наука ще повернуться».[29]

Лише публіцистичний та науковий відділи Л-НВ ставив С. Єфремов трохи вище, хоч і тут він вказував на випадковість тем і примітивізм.[30] Немає сумніву, що й тут виявився суб'єктивізм С. Єфремова та його подразненість тодішніми спорами. У цьому легко переконатися, коли порівняти те, що він писав у своїй «Історії Українського Письменства» про публіцистичні праці М. Грушевського, поміщувані в Л-НВ, а текст цієї історії писав С. Єфремов лише два роки пізніше (у 1910 році). Там читаємо:

> «Публіцистичні праці Грушевського, які читач знайде мало не в кожній книжці «Л.-Н. Вістника», викликають великий інтерес як сами-

27 *Є. Чикаленко,* Щоденник. Запис від 3 лютого 1908, стор. 23.

28 *Василь Мова (Лиманський),* Твори. Редакція і вступна стаття Юрій Шевельов, Мюнхен 1968, стор. 5. Докладніше обговорено цей твір на стор. 23 і далі.

29 *Василь Мова (Лиманський),* Поезії, Київ 1965, стор. 30.

30 Цитуємо за ЛНВ, січень 1908, стор. 188—189.

ми темами, так і цікавим, живим трактуванням їх. Питання українського життя автор завсігди ставить з національного штандпункту, але разом і на підставі того широкого світогляду, який дає Грушевському його велика історична освіта і всесторонні знання. Ці прикмети публіцистичних праць Грушевського ставлять його на чільне місце в нашій новій публіцистиці і в багатьох питаннях роблять з його духового провідцю сучасного українства...»[31]

Та 1908 року Єфремові в першу чергу йшлося про те, як би досолити М. Грушевському і його співробітникові й співредакторові І. Франкові, а тому Єфремов і закидав Л-НВ брак редакторської руки та «наївне і не зовсім скромне самовдоволення, яке ... послаблює надію на те, що принаймні в майбутньому журнал, як то кажуть, вирівняється».[32]

Ця стаття С. Єфремова у «Киевских Вестях» поставила його самого в дуже незручне становище, оскільки він, як один з передових українців, зводив свої порахунки з іншим передовим українцем у російській пресі. Цей момент і використав М. Грушевський у своїй відповіді.[33] Щоправда Є. Чикаленко відмовляв Грушевського від друкування цієї статті формально, бо «це не відповідь по суті, а вказування мотивів, з яких Єфремов написав гостру критику на Л-НВ», а по суті, щоб не загострювати й так прикрої братовбивчої полеміки, але ж дружина Михайла Сергійовича і його брат Олександер «стояли на тому, щоб він її друкував».[34]

Відповідь ця дотепна і гостра. У ній з'ясовано події, які довели до написання статті Єфремова, про що вже була мова. Однак М. Грушевський цим не обмежився. Він вказав на причини, чому вирішив перенести Л-НВ до Києва («щоб невтралізувати течії відокремлення ... України російської від галицького культурного життя») і не без сарказму додав, що один Л-НВ має більше передплатників ніж «Україна»[35] і «Нова Громада» разом.[36] Зовсім слушно вказував М. Грушевський на те, що 1907 рік — «зовсім не гірший від багатьох попередніх» щодо української літературної діяльности, а своєю статтею С. Єфремов видав українцям «свідоцтво убожества», а це тим болючіше, що росіяни й так легковажать українським культурним життям. Серед своїх ця стаття викликає депресію, отже вона — вчинок «у високій мірі нетактовний і негромадський».[37]

---

[31] *Сергій Єфремов,* Історія українського письменства, Видання друге, без одмін, С.-Петербург, стор. 422—423. Як бачимо, ця оцінка «противника» М. Грушевського далеко прихильніша ніж його «приятеля» Є. Чикаленка, який у «Щоденнику» називає статті Грушевського «надзвичайно цікавими, але вони, мовляв, публіки не захоплюють» (стор. 150).

[32] ЛНВ, січень 1908, стор. 189.

[33] Op. cit., стор. 192.

[34] *Є. Чикаленко,* Щоденник, стор. 24.

[35] Спадкоємець «Киевской Старины». Українознавчий журнал.

[36] ЛНВ січень 1908, стор. 191. «Нова Громада» — журнал Грінченка і Єфремова, виходив 1906 р.

[37] ЛНВ, січень 1908, стор. 192.

А все ж таки за цей вчинок М. Грушевський винуватив не так самого Єфремова, як «гуртківство», що витворилося внаслідок придушування українського життя в Росії та брак «простору і свободи, суспільного елементу і суспільної контролі».[38] Свою статтю закінчив М. Грушевський навіть оптимістичним твердженням:

> «Не сумніваємося, що широкий, здоровий розвій громадського, народнього життя на Україні поломить і у нас різні паркани... Дрібні кружкові амбіції й рахунки, воно змусить сховатися перед розвоєм інтересів загальних, широких і боротьба ідей і ідейних напрямків заступить місце історій про те як і за що сварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем — тих історій, що так довго наповняли собою українське життя в передрозсвітній мряці українського занепаду».[39]

Звичайно Єфремов не був би Єфремовим, як би він не попав у дискусійний азарт і не вирішив би стати до бою. Про реакцію Сергія Олександровича на появу статті Грушевського знаходимо в «Щоденнику» Чикаленка такий запис:

> «Тепер Єфремов хоче писати у відповідь йому брошуру, бо в „Раді" я не хочу цієї братоубийчої полеміки, а в російській газеті йому вже соромно друкувати статті, направлені проти українських діячів...»[40]

Однак брошури проти Грушевського Єфремов не написав — це за нього трохи пізніше, під іншою окупацією, з інших причин і за інших умов зробив С. Томашівський. На цей раз Є. Чикаленкові пощастило відтягнути Єфремова від праці над такою брошурою хитрощами. Він замовив у нього цілий ряд статтей про М. П. Драгоманова, а за той час С. Єфремов трохи охолов.

Конфлікт Грушевського з Єфремовим тривав далі, але він перейшов в іншу фазу. У Грушевського почалися непорозуміння з «Радою». Одною з спірних справ було те, що редакція цієї першої української щоденної газети на Наддніпрянщині вирішила дати своїм передплатникам «Історію України» М. Аркаса. Грушевський, знаючи, що в книзі цій, мабуть, більше праці було В. Доманицького ніж Аркаса, написав на неї нищівну критику. За важко хворого заступилися його друзі на чолі з Сергієм Олександровичем.

Нарешті у 1910 році напруження в Києві дійшло до того, що Є. Чикаленко звернувся, як звичайно в таких випадках це робилося, до Олександра Ігнатовича Лотоцького, щоб він якось злагіднив напруження. Лотоцький взявся за це нелегке завдання. Він сам написав у «Раду» статтю в обороні Михайла Сергійовича і намовив молодого тоді студента клясичної філології Петербурзького університету Федора Павловича Слюсаренка написати статтю про Грушевського.[41] Обидві статті були поміщені в газеті «Рада», але, мабуть, не дуже

---

[38] Op. cit., стор. 193.

[39] Там же.

[40] Є. *Чикаленко*, Щоденник, стор. 24 (Запис від 3 лютого 1908).

[41] *Олександер Лотоцький*, Сторінки минулого, т. 2, Варшава 1933, стор. 154.

сприяли пом'якшенню відносин. Про це незалежно один від одного згадують і Лотоцький[42] і Чикаленко.[43]

Можемо висловити припущення, що миротворча роля Лотоцького на цьому не обмежилася. Влітку 1911 р. Єфремов був у Петербурзі, де наглядав за друком своєї «Історії українського письменства». Як і завжди, він зупинився у свого приятеля Олександра Ігнатовича. Мабуть, він мав деякий вплив на те, що Єфремов так високо оцінив публіцистичну працю Грушевського в своїй «Історії».

У всякому разі відносини між Єфремовим і Грушевським надто дружніми не стали й за революції, коли обидва тісно співпрацювали в Центральній Раді. Однак приїзд Грушевського 1924 року на Україну поставив проти нього всіх національно настроєних українців, а серед них в першу чергу Сергія Олександровича, рішучого і безкомпромісного ворога большевиків. Однак про цю ворожнечу ми згадаємо в іншому зв'язку.[44]

42 Там же.

43 Щоденник, стор. 181 (запис від 29. XII. 1910 р.).

44 Листи С. О. Єфремова до Є. Х. Чикаленка. Див. наступні числа «Українського Історика».

Мемуаристика

Олександер Домбровський

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Наша мемуарна стаття являється доповненням і продовженням попередньої (Ол. Домбровський, Семінар Історії України при НТШ у тридцятих роках, Український Історик, 1—2 (37—38), 1973, стор. 119—129), де ми з'ясували незавидне положення українських студентів-істориків на польському університеті у Львові, на якому панувало всевладно нігілістичне відношення до об'єктивних студій у ділянці історії України. На допомогу нашим студентам прийшли НТШ-івські круги, організуючи на терені тої ж західньоукраїнської Наукової Установи за старанням незабутнього Т. Коструби Семінар Історії України.

На канві тих спогадів про змагання українських студентів-істориків за здобуття дійсного й об'єктивного знання з історії України виринають три постаті: в першу чергу молодий і талановитий історик, Теофіль Коструба, а відтак студенти — Омелян Пріцак і Олександер Домбровський. В попередній статті ми порушили лише події й факти, пов'язані безпосередньо зі Семінарем Історії України, тому не від речі буде доповнити деякими короткими даними бодай дещо про історію взаємовідносин між згаданими трьома молодими особами в часі ще перед Другою світовою війною.

Моє знайомство з Омеляном Пріцаком почалося випадковою зустріччю. Одного разу, а було то восени 1936 року — якраз на початку академічного року — я стояв на коритарі львівського університету біля приміщень канцелярії Гуманістичного Факультету та розмовляв з якимсь нашим студентом. В часі нашої розмови ми завважили, що якась молода людина крутиться коло нас. Якраз наша розмова кінчилася й мій співбесідник відійшов. Тоді підійшов до мене згаданий молодий чоловік і представився мені, вияснюючи ситуацію. А саме, почувши притишену українську мову та впевнившися згодом у тому, він підійшов з ціллю нав'язати знайомство з українськими студентами та одержати потрібні інформації відносно запису на львівський університет. З його слів я довідався, що він з Тернополя й при записі в університет потребує деяких порад відносно добору університетських викладів, вписуваних у індексі. Я радо послужив новому українському колезі своїм студентським досвідом (це був початок третього року моїх університетських студій). Дальша наша розмова затягнулася досить довго, бо я зацікавився молодшим колеґою,

завваживши, що маю до діла зі здібним студентом. Наскільки собі пригадую, на другий день при зустрічі з Т. Кострубою я з почуттям Архімедового «геврека» оповів йому про моє знайомство з новим українським колеґою, який має наукові зацікавлення. Зустріч Омеляна Пріцака з Теофілем Кострубою започаткувала їхню наукову співпрацю. Автор цих рядків був третім кутом того трикутника приязні й наукової співпраці немов у аспекті пословиці — tres faciunt collegium. Так ми «відкрили» Омеляна Пріцака, як згодом говорив жартівливо Т. Коструба.

Помешкання Т. Коструби було місцем частих ділових зустрічей, розмов і конференцій наших науковців і публіцистів, де зроджувалися й кристалізувалися різні пляни організаційно-видавничого характеру як на відтинку науки, так і публіцистики. Траплялися рідше й політичні наради гетьманських діячів, бо Т. Коструба був активним гетьманцем. Представники молодшого й середнього покоління львівських істориків і кращих публіцистів були часто гістьми нашого молодого й талановитого історика. Десь від 1936, або самих початків 1937 року досить частим гостем Т. Коструби являвся колишній професор Православного Теологічного Факультету при варшавському університеті, добрий знавець історії Церкви, а зокрема Східньої Церкви й канонічного права (мав закінчений філософічний і правничий факультети) — Вячеслав Заїкин. Це була безумовно цікава постать як у науковому, так зокрема й психологічному аспекті.

На перший погляд мало замітна людина десь около сорока років. Грубі скла окулярів свідчили про дуже слабий зір, а зовнішній вигляд, одяг — більш чим скромний, зраджували не лише жалюгідний матеріяльний стан, але й незацікавлення елементарними підставами естетики. Щойно під час наукових дискусій з участю Заїкина можна було зорієнтуватися, що це не звичайний собі споживач щоденного хліба, і навіть не пересічний інтеліґент з дипломом, а учений великого формату. Під час його гостювання у Т. Коструби вони часто дискутували між іншим і на конфесійно-церковні теми, свідком і активним учасником чого був і автор цих рядків. На моїх очах конфронтувалися представники двох різних культурно-духовних світів в особі православного ученого й молодого ученого, практикуючого католика — «западника» (Т. Коструба співпрацював у «Новій Зорі», органі еп. Хомишина). Під час дискусій порушувано проблеми генези конфлікту між християнським Орієнтом і Окцидентом, папського примату, апостольської сукцесії, також питання походження Святого Духа (Filioque) тощо, а відтак початків християнства в Україні при узгляднені, очевидно, головного дискусійно-полемічного тенору — звідки прийшло християнство в Україну. До тої дискусії, що обіймала широкий діяпазон проблематики конфесійно-церковно-культурних відносин між християнським Орієнтом і Окцидентом на тлі цілої християнської ойкумени, долучувалися в асоціяції думок і концепцій питання з доби Реформації й протестантизму в його генезі та згодом

Контр-Реформації, що в контексті цілої тої складної проблематики порушував і автор цих рядків.

Таких дискусій було чимало, а всі вони оберталися загалом довкола історії (як вселенської Церкви, так і Церкви в Україні), головно перших сімох Соборів, а дальше головних акцентів на питаннях теології й канонічного права, включаючи такі дисципліни, як Біблійна екзегеза, патристика і т. д. При тому присвячувано багато уваги складним проблемам процесу культурно-психологічної диференціяції в духовості цілої християнської ойкумени та творення двох головних центрів християнського Орієнту й Окциденту з двома різними духовно-цивілізаційними феноменами — візантинізмом і романізмом. В добі Реформації зродився ще й третій феномен, у наслідок чого створився трикутник основних християнських духовостей. Це були фундаментальні проблеми з широкого вахляра тематики згаданих дискусій, з яких автор цих рядків багато дечого навчився. Коли дискусія переходила в полеміку й атмосфера починала наладовуватися духовою електричністю, Заїкин нагло заявляв: «А от на інші теми...» й безцеремонно переходив негайно на зовсім іншу тему. Ця його стереотипна й заразом досить весела фраза не залишалася без відгомону й ми нераз вживали її жартівливо при переході з одної теми на другу.

Незадовго до війни Заїкин одружився і разом із своєю дружиною зложив візиту Т. Кострубі. Не володіючи добре українською мовою, пані Заїкин розмовляла польською мовою. Загалом вона робила враження культурної й інтеліґентної жінки. Від того часу зовнішній вигляд Заїкина на багато змінився: його одяг був чистіший і випрасуваний, а волосся підстрижене. Панство Заїкини жили на Личакові (одна з дільниць у Львові) й я відвідав їх кілька разів, на їх сердечні запрошування. Польські університетські круги у Львові звернули особливу увагу на Заїкина, а в першу чергу проф. Буяк, який очолював катедру історії економії й господарства при львівському університеті. Як нас інформував самий Заїкин, було в пляні, щоби він зробив у одному академічному році «маґістерку» й у скорому часі докторат, а там дальше роблено йому надії на доцентуру правдоподібно таки при львівському університеті. Згаданий Буяк запросив Заїкина виголосити наукову доповідь у приміщеннях катедри історії економії львівського університету. Пам'ятаю, що з українських кругів були на тій доповіді крім Т. Коструби й мене також редактор «Нової Зорі», Осип Назарук. Правда, Заїкин був здібна людина й мав неабияке знання, але ж деякі українські науковці у Львові, згуртовані при НТШ, також не були без знання, а все ж таки польські наукові чинники не допускали їх до університету. Дехто, головно з уенерівських кругів, які дивилися досить критично на Заїкина, говорив, що поляки не роблять це для нього даром. Сьогодні, з перспективи часу й життєвого досвіду, ми бачимо ті речі виразніше й оцінюємо їх реальніше.

Прийшов вересень 1939 року, а з ним великі зміни. Перервався Семінар Історії України при НТШ, а дальше й наші пляни науково-організаційно-видавничого характеру. Пляни Заїкина з його аспіраціями влаштуватися при польському університеті також не здійснилися у наслідок вибуху війни. Наші зустрічі (Т Коструби, Ом. Пріцака й автора цих рядків) не могли вже бути такі часті, як перед тим і відбувалися під знаком обережности в нових, непевних обставинах. Т. Коструба вже перед війною рішив був висвятитися на священика-монаха, приступаючи до Чину Отців Василіян, з якими був від давна пов'язаний не лише науковими, але й духовними вузлами. Автор цих рядків влаштувався при переорганізованому на советський лад університеті, що одержав назву Івана Франка. Кілька місяців перед війною я був іменований старшим асистентом-волюнтаріем при катедрі античної історії львівського університету (я мав виконувати деякі функції асистента безплатно, а зате мій професор — Константин Хилінський, який був віцеміністром Освіти при польському Уряді, обіцяв мені докторську стипендію з міністерства), а після приходу советської армії в Західню Україну я дальше хотів залишитися при університеті.

Але до часу зорганізування «радянського» університету треба було десь примістити́ся на тимчасову працю. То було десь під самий кінець 1939, або на порозі 1940 року. Я стрінув Заїкина, який поінформував мене про відкриття советською владою львівської політехніки, де в наслідок «українізації» було запотребування на лекторів між іншим і української мови для польських і жидівських студентів. Він сам уже зголосився на лектора й радив мені зробити те саме, доки не відкриється можливість праці при організованому на советський лад університеті. Наскільки собі пригадую, Заїкин був лектором не української, а московської мови. Я дійсно послухав його поради, зголосився на політехніку й був яких пів року лектором української мови головно для польських і жидівських студентів агрономічного й лісового Відділу львівської політехніки. Коли я згодом перейшов на працю в університет, треба було зрезиґнувати з лекторства при політехніці, бо в наслідок колідування годин праці не можна було вдержатися тут і там на довший час. А позатим мені, істерикові, не було цікаво працювати в мовному секторі.

Відносини між мною й Заїкиним видавалися якнайкращі. Одного разу ми вийшли з будинку політехніки при вулиці Льва Сапіги з наміром іти кожний до свого дому. Тим часом Заїкин взяв мене дружньо попід руку й почав вести бічними вулицями Льва Сапіги в околицях вулиць Глибокої й Потоцького. На мій запит, куди ми йдемо, він відповів, що тут недалеко має зайти в одне місце. А за хвилину додав, що недалеко находиться новозорганізований клюб науковців, літераторів і взагалі робітників пера та що мені буде напевно цікаво піти туди. Після яких 10—15 хвилин ходу бічними вулицями ми ввійшли до віллі з гарними, досить коштовно умебльованими кімнатами. Нас привітав дуже ввічливо якийсь «товариш» Ровінський, якому

Заїкин представив мене дуже претенсійно: «Маладой украінскій учоний». З поведінки Заїкина в відношенні до Ровінського виходило досить виразно, що вони знаються уже дещо довше. Говорили вони між собою московською мовою. Незабаром загрівся самовар, а на столі появилися порцелянові філіжанки й велика таца з андрутами (правдоподібно ще залишки «панської Польщі»). При столі услугував один з нечисленних львівських так званих старорусинів, яких ми називали перед війною згірдливо кацапами. Розмову вели головно Заїкин і Ровінський на звичайні собі банальні теми, а я лише час від часу докинув щось з чемности. Нараз Заїкин підвівся і, звертаючися до мене, сказав, що пригадав собі одну справу й мусить на короткий час вернутися на політехніку. Він прохав мене залишитися й почекати його.

Я залишився сам на сам з Ровінським, який почав випитувати мене про передвоєнне життя в капіталістичній Польщі. Згодом тема почала звужуватися до політичних відносин як серед поляків, так і українців. Час від часу Ровінський старався сказати кілька слів ломаною польською мовою (але не українською!), що виглядало дуже весело. Треба було, як то кажуть, держати фасон, щоби не розсміятися. Поза тим з його уст чути було алькоголь. Роблячи враження розгубленої молодої людини, яка має більше «зіцфляйш», чим дійсних здібностей та інтеліґенції, я заявив, що політика ніколи мене не цікавила, та почав звертати розмову на тему наукової проблематики головно із сектора античної доби й випитувати свого співбесідника про успіхи советських дослідників на відтинку античности й клясичної філології. Незабаром я з укритим вдоволенням почав завважувати, що мій співбесідник починає нудитися у розмові зі мною. Тим часом появилося у «клюбі» кілька осіб, а між ними й одна жінка — полька. Ровінський перепросив мене й, запрошуючи оглянути бібліотеку «клюбу», пішов кокетувати з тою полькою. Я наблизився до бібліотеки й зразу побачив гарно оправлені томи Історії України-Руси М. Грушевського з печатками... Отців Василіян. На одній з полиць лежав досить недбало покладений (значить, що хтось мав недавно в руках!) машинопис якоїсь розвідки на кількадесять (яких 35, може 40) сторінок. Я взяв у руки й мав уже покласти машинопис на місце, коли нараз мої очі завважили між записаними рядками загально знане прізвище — Шептицький. Поглянувши на наголовок на першій сторінці, я прихапцем і не без збентеження перейшов скоро очима записані рядки перших кількох сторінок. Я ледви міг зорієнтуватися на протязі кількадесятьох секунд, що та, написана московською мовою і місцями досить легким публіцистичним стилем, розвідка про митрополита Кир Андрія представляє його як польського шляхтича — емісара, який у дусі валенродизму мав за завдання ширити Унію серед українського народу та тим шляхом реалізувати поступове латинізування, а в дальшій консеквенції й польщення українських народніх мас. Я зараз таки усвідомив собі більш-менш цілу ситуацію, а в голові майнули зловіщі слова: донос на старенького митрополита! Опанувавшися, я глянув ненароком у сторону Ро-

вінського. Він не звертав на мене ніякої уваги й забавлявся з полькою. «Що робити?» — майнуло в голові — «викрасти машинопис і повідомити найближче окруження митрополита?» Розгорячкована голова почала працювати швидко, бо час минав і треба було рішатися. Та холодний розум прийшов до голосу. Викрасти машинопис означало великий риск, бо Ровінський міг це скоро завважити, знаючи, хто був у кімнаті й оглядав бібліотеку. Залишалася отже тактика більш обережної й розумної дії. Заїкин не з'являвся і це звільнювало мене від морального обов'язку ждати на нього, тим більше в новоствореній ситуації, коли його присутність була мені рішуче не на руку. Я поклав машинопис на місце й ждав відповідного моменту. Користаючи з того, що Ровінський відійшов від польки й наблизився до мене, я похвалив його бібліотеку й ніби ненароком узяв у руки згаданий машинопис із запитом, що це таке. Господар «клюбу» глянув на машинопис, зморщив чоло й сказав солодкавим голосом: «Сідайте й перегляньте це...» А згодом додав: «А може й від себе зможете дещо додати... це, так сказати б, клюбові матеріяли дискусійного порядку». Я ніби з зацікавленням розкрив машинопис і згодом відповів: «Тут є кількадесять сторінок, а мені вже пора йти додому... мушу підготовитися на завтрішні лекції в політехніці. Якщо бажаєте, я візьму цю працю із собою додому й після перегляненя зараз таки завтра вам її віднесу». Ровінський подумав хвилину. Я почув, що кров ударила мені до голови, в якій роїлося від думок. Правда, я міг і без того машинопису повідомити найближче окруження митрополита про донос, що в умовах советської дійсности кінчалося звичайно трагічно, але документ завжди промовляє за себе. Врешті прийшла бажана мною розв'язка справи. Ровінський кивнув потакуючою головою й, звернувши на мене пронизливо очі, заявив: «Добре, але завтра «абязательно» ви маєте це звернути зі своїми заввагами». «Канєшно» — запевнив я його мішаниною українських і московських слів. Механічне потиснення руки господаря «клюбу» й я був уже на вулиці. Стараючися запам'ятати, де находиться «клюб», я поспішно звернувся у сторону вулиці Льва Сапіги, атакований різними думками й здогадами. «А що буде, коли Ровінський скаже про те Заїкину?» — майнуло в голові. А дальше: «Яка ж роля Заїкина в тому всьому... чи це випадок, чи свідомо організоване діло...?» Треба було приготовитися й на таку можливість та придумати хитрий вихід з положення. Не було й мови про те, щоби йти додому. Треба було діяти, але як? Йти самому до митрополичої палати? Ні, це не добре! Отже? Ага, отці Василіяни, з якими я знався... отець Назарко... отець Лукань, ну й Т. Коструба, який був тоді в новіціяті та перебував у отців Василіян при вул. Жовківській, де розмістився «тимчасово» львівський Філіял Академії Наук. Ще насувалося одне питання: чи йти самому до монастиря й передати особисто через отців Василіян машинопис для найближчого окруження митрополита? Краще ні, обережність наказувала післати когось довіреного з машинописом. За мною ж міг хтось слідити. Але кого? Ага, Пріцак... він повинен справитися з тим завданням!

Не пригадую собі вже докладно, як і де я розшукав Ом. Пріцака. Досить того, що він зобов'язався віддати мені машинопис до двадцяти чотирьох годин. Ом. Пріцак доставив машинопис отцям Василіянам при вул. Жовківській, а вони в свою чергу мали повідомити найближче окруження митрополита про те, як передвісник можливої акції зі сторони совєтчиків. Наступного дня Ом. Пріцак передав мені назад машинопис і я відніс його до «клюбу».

На запит Ровінського, які маю завваги відносно згаданої «праці», я відповів простодушно з удаваним здивуванням, що її автор мабуть не зовсім зорієнтований у релігійно-церковних справах Західньої України. Бо митрополит Шептицький являється здекларованим «восточником», тобто сторонником східнього обряду, та є в опозиції до так званого «западництва», що пропаґує наближення до латинських порядків у Церкві. Ровінський слухав мене уважно з напів прижмуреними очами й на закінчення моїх переконувань відповів повним здивування й непевности запитом: «Действітельно?».

Після того я крутив йому голову, чи не можна би замовити через «клюб» деякі совєтські видання з раннеісторичної й античної тематики. Господар «клюбу» радив мені зробити це через львівський Філіял Академії. З його міни я вичитав, що він махнув безнадійно рукою на мою «співпрацю», що, очевидно, мене тішило. Ще раз, чи два рази я заглянув до «клюбу», покрутив аж до знудження голову Ровінському й перестав туди ходити під претекстом браку часу. Заїкин також нічого мені не говорив відносно машинопису.

Після якогось часу він зник нараз з горизонту. Згодом ми довідалися окружною дорогою, що його арештувало НКВД за співпрацю з польськими чинниками. Ніхто з нас не бачив Заїкина й пізніше, коли прийшли німці. Можна припускати, що він або був зліквідований, або помер у в'язниці. Коли вже за німецької окупації ми порушували ту тему з Т. Кострубою, він сказав мені, що Ом. Пріцак був настільки обережний, що навіть йому самому не виявив, хто передав через нього згаданий матеріял проти митрополита Кир Андрея. Знаючи стиль Заїкина, Т. Коструба, Ом. Пріцак і автор цих рядків не виключали можливости, що згаданий машинопис міг бути так чи інакше пов'язаний з його особою. Матеріял був опрацьований московською мовою, головним тенором чого являлася скрайня нехіть до католицизму й Унії. Спрепарований фактологічний матеріял і подане історичне тло до біографії й діяльности Кир Андрея за австрійських і польських часів нехай і в публіцистичній формі свідчили про фаховість і гостроту пера автора того машинопису. «Науково»-популярна розвідка, приперчена демагогічно-публіцистичними «родзинками» з нахилом до актуалізування у напрямі новоствореної підсовєтської дійсности на західньо-українських Землях, свідчила про те, що автор уміє писати на замовлення.* Все ж таки в наслідок браку абсолютної

* Повідомлена про те розвідка ОУН ствердила без усяких сумнівів дійсну ролю «клюбу» Ровінського.

певности питання авторства згаданого машинопису краще залишити невирішеним.

Після скомплектування наукового й адміністраційного апарату розпочато в початках 1940 року працю на львівському університеті ім. Івана Франка. В тому самому приміщенні, де за часів польської окупації находилася Катедра Історії Польщі, розмістилася Катедра Історії України, очолена Іваном Крип'якевичем. Коли почалося організування Катедри Історії України, тодішній ректор Марченко в порозумінні з Ів. Крип'якевичем призначив мене до тої Катедри, де я виконував обов'язки асистента. Відношення Ів. Крип'якевича до мене було все сердечне й повне довір'я. Ми не раз пригадували собі передвоєнні часи, а зокрема НТШ і Семінар Історії України при НТШ. Іноді Ів. Крип'якевич переказував дещо через мене Т. Кострубі, з яким я дальше зустрічався, хоча не так часто, як це бувало перед вереснем 1939 року. В монастирі Отців Василіян при вул. Жовківській примістився львівський Філіял Академії й дехто з партійних співробітників Академії міг слідкувати за тим, чи хтось непокликаний з'являється часто в монастирському будинку. Ів. Крип'якевич заходив часто туди, працюючи рівночасно в університеті й при львівському Філіялі Академії, але з відомих причин не міг контактуватися з Т. Кострубою, який був тоді в новіціяті. Хоча Крип'якевич старався бути загально усміхненим, то, хто його добре знав, міг завважити, що під маскою штучно усміхненого обличчя скривалося пригноблення з приводу непевности цілої ситуації як у загально національному, так і в особистому аспекті. На зовні відбувалася ніби «українізація» як Львова, так і університету з українськими вивісками й написами, частіше лунала українська мова (поруч московської!), щипали за серце такі терміни, як «Західня Україна» (замість зненавидженого «Малопольска Всходня»), «братній український народ», почала виходити «Вільна Україна» — львівський часопис, назва якого викликувала з часом шибенично-гумористичні репліки між довіреними нашими людьми, і т. д., але в дійсності поглиблювався з кожним місяцем невмолимий процес советизації (що включало в першу чергу московщення!) Львова, а в тому й університету. Так само було й на провінції. Такі наші люди, як Кирило Студинський, Іван Крип'якевич, Василь Сімович та інші були радше на експорт, щоби показати «українізацію».

Коли я був сам на сам з Ів. Крип'якевичем, він не раз у довіреній і притишеній розмові та дружніх жартах зі мною вживав з почуттям шибеничного гумору такі вислови, як «Вільна Україна за двадцять копійок», пов'язуючи нашу невідрадну національну дійсність з назвою згадуваного часопису, або «старшобратський великий російський народ», «яснеє сонечко на Кремлі» тощо. Того роду розмови відбувалися у нього дома, де він мене нераз щиро гостив. В університеті він був для мене «товариш професор», а я для нього «товариш асистент», або «товариш Домбровський». Ів. Крип'якевич плянував випустити перший том «Університетського Збірника» з рамени Історичного Фа-

культету й запросив мене дати якусь наукову статтю (мовляв «напишіть щось про скитів»). У зв'язку з тим він оповідав мені «на весело», як то дехто з наших західньоукраїнських науковців писав статтю для згаданого Збірника так, що праця мала мериторично-методологічні основи передвоєнного способу писання, а замість узглядненння марксистсько-ленінського підходу автор давав на початку статті цитат з творів Леніна, або Сталіна. Советські чинники зразу не звертали на це уваги. Щойно згодом зрозуміли що і куди і відкидали такі праці. Зі згаданого Збірника нічого не вийшло, бо війна перервала. Були моменти, коли Ів. Крип'якевич з особливою щирістю звірювався мені із своїх сподівань. Його девізою було, як він мені іноді говорив, вдержати стан українського посідання на університеті, а там пережити московсько-советську окупацію і діждатися кращих часів. В 1940 і першій половині 1941 року він нераз сказав мені шепотом: «... війна ще не закінчена», маючи на увазі сподіваний конфлікт між Німеччиною і Советським Союзом. Пізніша політика гітлерівської кліки розвіяла наші надії. Коли я бачив Ів. Крип'якевича в останнє перед від'їздом на Захід на розі вул. Руської й Бляхарської, він мені сказав: «Ви ще молоді ... виїжджайте з родиною на Захід й робіть «там» те, чого ми тут не зможемо робити, а я старший залишаюся, бо ж хтось мусить вдержати стан українського посідання у Львові». Я обняв його й ми розцілувалися. Після того він скоро відійшов мабуть тому, щоби я не завважив його хвилювання. Я стояв ще хвилину й вдивлявся у постать дорогого учителя, аж поки вона не зникла на закруті. Іван Крип'якевич вважав мене не лише своїм асистентом в університетсько-адміністративному аспекті, але й своїм учнем у ширшому, академічному розумінні мимо того, що я спеціялізувався у ділянці античної історії й ранньої історії України, а він був спеціялістом на відтинку козацько-гетьманської доби. Не лише його виклади в Семінарі Історії України при НТШ, але й його часті консультації в історіографічно-методологічному аспекті, якими він мені служив, а дальше моя співпраця з ним на університетському терені при організуванні Катедри Історії України львівського університету та особисто-дружні зв'язки загально наукового порядку пов'язали мене близько з його особою. Крім того судьба пов'язала мене ближче з одним нашим передовим ученим — Ярославом Пастернаком, про що буде мова пізніше.

Після відновлення діяльности Катедри Античної Історії я, як особливо зацікавлений у тій ділянці, зразу попросив перенести мене туди, де я почав був виконувати обов'язки асистента. Професором Катедри іменував ректор нашого дослідника античної історії, також колишнього ученика К. Хилінського, Микиту Думку. Адміністративним завідувачем Катедри став комунізуючий поляк, доцент К. Маєвський, спеціяліст клясичної археології. При Катедрі був ще доцент Пастушин, наша людина, та один жид, який перед самою війною здобув докторат і згодом працював у характері доцента. До моїх компетенцій належали: бібліотека Семінара, замовлювання нової літератури

з ділянки античної історії, головно советських публікацій через деканат, консультації для студентів відносно добору літератури предмету та поміч у веденні просемінара й семінара. На запрошення К. Маєвського я виголосив на Семінарі низку викладів про Північне Причорномор'я в античній добі (популярно сказавши — про античну Україну) та про античну історіографію, де находяться звідомлення, описи й згадки про східню Европу, а зокрема про землі України. Крім того я брав активну участь у наукових засіданнях працівників Катедри й виголосив дві доповіді з ділянки ранньої історії України. Мені обіцяв декан Факультету, що резюме моїх доповідей будуть вислані до «Вестника Древней Истории» й там поміщені в відділі «Матеріяли й доповіді». Це між іншими матеріялами мало бути на показ, як працює «новозорганізований радянський університет у звільненій від панської Польщі Західній Україні» — як мене запевнював також ректор Биченко, який прийшов на місце першого ректора — Марченка. Та воєнні дії між Німеччиною й Советським Союзом перекреслювали все те.

При Катедрі Середньовічної Історії почав працювати з приходом советської влади наш історик старшої генерації, Омелян Терлецький, а дотеперішній професор — поляк, Е. Модельський залишився при Катедрі Допоміжних Наук Історії й, як то кажуть, висів у повітрі, як Твардовський на павутинні. Лихо полягало в тому, що ні декан історичного факультету, ні ректор, ні навіть Наркомат Освіти не мали належного зрозуміння для того роду Катедри з такими дисциплінами, як дипломатика, геральдика, сфраґістика, вважаючи їх «залишками буржуазної науки». Катедру новітньої історії (якою завідував за Польщі Адам Шельонґовскі) очолив новоприбулий із східніх Земель партієць Скоба, а його асистентом став маґістер прав (сік!), який до того не володів навіть добре українською мовою. Зустрічаючися зі мною на університетському коритарі, він ставив усе стереотипне питання: «Ну, що слихати» (обов'язково з «ну»!). На місце поляка Козловського Катедру археології очолив Я. Пастернак, а виклади про доклясове суспільство вів колишній старший асистент Козловського, а згодом за советської влади наш доцент, Маркіян Смішко. Клясичну археологію репрезентував колишній адюнкт польського професора, Булянди, а відтак за советських часів наш доцент — Старчук. Отже обидва — українці. Деканом історичного факультету й заразом викладачем марксизму-ленінізму був партієць Брагінець. Він «викладав» поганенько, базуючися на «самій ґлавній» четвертій главі Історії ВКПб. Це був тип примітивного й жорстокого дядька, який нагадував радше волосного писаря, або економа на селі, а не університетського професора. Наскільки мені відомо, декан Брагінець цікавився на університетському терені персоналіями окремих людей (компетенції спец-відділу!) і . . . деякими дівчатами. Майже що друге речення починав з «вот». Для нього партійний квиток означав багато більше, чим судьба цілого українського народу, не зважаючи на те, що він був «тоже украінец».

Користаючи з того, що приміщення Катедри археології находилися у сусідстві Катедри античної історії, я часто перебував довгими годинами в кабінеті Я. Пастернака й вів з ним розмови на археологічно-ранньоісторичні теми, головно в аспекті давноминулого земель України. Не обійшлося тут без динамічних дискусій і полемік, бо я базувався головно на писаних джерелах, а сл. пам. Я. Пастернак на археологічних знахідках, що не завжди говорили те саме в аспекті фактологічного матеріялу та інтепретації явищ і фактів, включаючи кінцеві висновки. Все ж таки я багато дечого навчився під час згаданих розмов. Я. Пастернак познайомив мене в загальному з технологією археологічних розкопок та обіцяв запросити мене як скитолога до наукової експедиції, коли йому доведеться у майбутньому переводити розкопки пам'ятників скито-сарматської доби. Це мала бути для мене нагода зустрінутися на практиці з технікою археологічних розкопок. І знов війна всьому перешкодила. В мене не раз було таке враження, що Я. Пастернак хоче мене немов перетягнути зі сектора античної історії до археології, тим паче, що на терені східної Европи, а в тому й Північного Причорномор'я, одна ділянка зазублювалася з другою як у хронологічному, так і в тематичному аспекті. Бо ж історик античного Північного Причорномор'я мусить користуватися не лише писаними джерелами, але й інвентарем, викопаним археологами. Під час совєтської окупації Львова ми обидва з Я. Пастернаком ділилися спільно нашими радощами й смутком. Не раз заходив я і до Катедри історії України, щоби відвідати Ів. Крип'якевича, якого асистентом я був на самих початках. Крип'якевич називав мене жартівливо «дезертиром», натякаючи на те, що я залишив асистентуру при Катедрі історії України й перейшов до катедри античної історії. При довірочних розмовах сам на сам він не раз звірювався мені про труднощі, що їх іноді мав з партійними університетськими чиновниками. Але й не всі партійці були погані. Між ними траплялися не раз гарні люди, щирі українці, які старалися у міру своїх скромних можливостей допомогти галицьким українцям, перестерігаючи не одного з наших місцевих науковців перед акцією зі сторони НКВД. Довідавшися про небезпеку, не один наш науковець щезав нагло з університетського терену в самих початках совєтської окупації та опинявся по «тому боці» за Перемишлем. В кожному разі ні Скоба, ні Брагінець до тих гарних наших земляків зі Східньої України не належали.

Після вибуху німецько-совєтської війни й приходу німців до Львова університет закрито, бо в інтересі нового окупанта не було продукувати молодої зміни нашої провідної верстви. Довідавшися між нашими істориками на терені НТШ (наскільки собі пригадую й від нашого історика Карпинця) про можливості відновлення німецькою владою діяльности Міського й Державного Архіву у Львові, я робив відповідні кроки й був прийнятий до Міського Архіву в характері першого ранґою бібліотекаря Архіву. Карпинець був прийнятий до Державного Архіву. Коли виявилося з часом, що я не ма-

тиму можливостей науково-дослідної праці при Архіві, бо, згідно з німецькими планами місцеві історики й архіварі мали бути лише допоміжною силою для підготовки відповідних елаборатів німецьким дослідникам у дусі традиційного німецького Drang nach Osten, я покинув працю в Архіві і згодом виїхав до Праги робити докторат. В самих початках німецької окупації, коли видавалося, що українці матимуть принайменше можливість повної культурно-освітньої діяльности, Василь Сімович звернувся до мене з пропозицією написати підручник античної історії з узглядненням історії Північного Причорноморя (античної України) для користування в середніх школах. Я розпочав працю, але скоро виявилося, що німці не мають у плані відкривати українських шкіл на ширшу скалю. Треба було отже відложити й писання підручника античної історії, як неактуальне діло.

Познайомившися у Празі з В. Щербаківським, ми обидва не раз висиджували досить довго на лавочці при Вацлавській площі й дискутували на різні теми ранньої історії України. Раз навіть присівся до нас Дмитро Дорошенко, вертаючись з УВУ, заінтриґований динамічною дискусією та енерґійними жестикуляціями руки Щербаківського. З початку я плянував робити докторат на Карловому університеті, але Дмитро Іванович (Дорошенко), Щербаківський і Слюсаренко промовили мені до «патріотизму», а представник адміністрації УВУ, Росіневич, вимахував мені перед носом своєю товстою рукою, мовляв, чи мені не соромно йти в чужий університет, коли під носом є свій. Так я і став доктором УВУ в початках 1943 року. Повертаючись ще до згадуваних переконувань мене, в одному не можна не признати полковникові Росіневичу (був активним гетьманцем на терені Праги) рації. Він, між іншим, сказав таке: найважнішою справою є не те, з якого університету походить диплом, а іменно те, що собою інтелектуально представляє власник того диплому й що він може із себе дати в майбутньому для української й загально світової науки, чи для нашої національної справи. Їдучи до Праги, я віз зі собою листи: від Ів. Крип'якевича для Д. Дорошенка, а від Я. Пастернака для В. Щербаківського й директора музею у Празі, п. Неуступного, давнього чеського приятеля Я. Пастернака з часів його побуту в Празі. Так то зачалося від передавання листів, а скінчилося майже несподівано для мене докторатом . . . з УВУ.

По дорозі назад з Праги через Відень до Львова я відвідав Відділ античної історії й археології віденського університету та мав довшу розмову з представниками тих Відділів і запрошення габілітуватися на віденському університеті. Ще сердечніше запрошення відносно габілітації й згодом праці в характері доцента мав я від компетентних університетських кругів Майнцу вже після закінчення війни, коли я перебував з родиною у переселенчому таборі Майнц-Кастель коло Вісбадену й ходив частенько через міст на Райні на французьку зону — до Майнцу, щоби користати з тамошньої бібліотеки. То був час напружених відносин між Америкою й Советським

Союзом та діяння так званого «повітряного мосту», яким Америка комунікувалася з Берліном. З огляду на непевну, як здавалося, ситуацію, я відмовив університетським кругам Майнцу й виїхав «на вільну землю Вашінґтона». Як відомо, університет у Майнці заложено в XV столітті, закрито в початках XIX століття й відновлено зараз же після Другої світової війни в 1946 році, як Університет ім. Івана Ґутенберґа. Тому то компетентні університетські чинники підшукували відповідних кандидатів на професорів, доцентів і т. д. Тому, що Майнц був досить знищений воєнними діями, мені пропоновано наразі одну кімнату для моєї родини можливо недалеко університету. Я мав вийти з табору «Ді-Пі» й перейти на німецьку економіку. Після габілітації я мав залишитися при університеті. Зрезиґнувати зі статусу «Ді-Пі» й допомоги УНРРИ, перейти на німецьку економіку, а ще важніше залишатися у Німеччині в часі непевної ситуації — це й були мотиви, які заставили мене їхати «до Америки». Сьогодні, з перспективи часу й життєвого досвіду, вважаю згадану мою відмову одним з головних промахів, зроблених у моєму житті.

Хай мені це буде прощено! Я приїхав до Львова з Відня десь в середині 1943 року, коли вже можна було передбачити упадок Німеччини. В тому ж році, якраз перед моїм виїздом до Праги, ми поховали на Личаківському цвинтарі незабутнього Теофіля Кострубу (священика-монаха, о. Теодосія, ЧСВВ). Безпосередньою причиною смерти була ампутація ноги й опух легенів, чого не видержало знеможене тіло. Мені припав сумний обов'язок прощати Покійного над відкритою могилою від Його друзів, з яких один, Я. Пастернак, якраз стояв біля мене, переживаючи глибоко останнє наше прощання з Ним. Зараз за нами стояв Ом. Пріцак, ще один з Його друзів, а там дальше представники нашої науки й ті, які особливо любили Покійного за його працю для народу й великі християнські чесноти.

Після повороту до Львова я примістився тимчасово на працю при Відділі Культури й Освіти Українського Центрального Комітету. Совєтська армія наближувалася що раз то більше до Збруча. Треба було відкласти наукову роботу й готовитися на мандрівку в напрямі Заходу. Валіза з моїми документами, рукописами й бібліографічними нотатками була заздалегідь спакована. Це було найважніше зараз після маленького, півторарічного Андрійка й моєї дружини. Про інші речі я не дбав. Правда, залишилася моя бібліотека, але брати її зі собою було не під силу. А зрештою не час було жалувати за рожами, коли горіли ліси. Що мені бібліотека, коли я був змушений залишати щось на багато дорожчого й ціннішого моєму серцю — мій рідний Львів, мою Україну, ту благословенну Землю, просяклу кров'ю, потом і сьозами безчисленних українських поколінь, почавши від праісторичної безодні віків аж по сьогоднішній день. Я їхав на Захід і проти надії сподівався вернутися назад. Не так сталося... Але історія має різні, не раз несподівані свої закрути, які реалізу-

ють іноді те, що ще вчера видавалося нездійсненим — фантастичним. Тому я дальше надіюся нехай і проти надії!

В наведених моїх публікаціях читач знайде деякі подробиці, промовчані в даній мемуарній статті, щоби її не обтяжувати балястом другорядного матеріялу.

1. Теофіль Коструба, «Свобода», 1—2 квітня 1953, ч. 78—79.
2. До історії львівського університету в 1939—1941 р., «Київ», 1960, ч. 2, стор. 31—36.
3. До історії Міського Архіву Львова, «Київ», 1961, ч. 3, стор. 35—38.
4. Пам'яті І. Крип'якевича, «Свобода», 16 травня 1967 (До того належить ще «Свобода» з 19 травня 1967, ч. 91 зі спростованням «Друкарський чортик» на стор. 3).
5. Ярослав Пастернак, яким я його знав, «Свобода», 17 грудня 1969, ч. 230.
6. Pamięci polskiego uczonego, „Nowy Świat", 13 stycznia 1970.

Дискусія

Іван Лисяк-Рудницький

ПРОБЛЕМИ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ*

У першу чергу хочу пояснити, на базі якого особистого досвіду говоритиму на тему, що названа в заголовку моєї доповіді. Від 1956 до 1970 року я працював як професор історії в кількох коледжах і університетах у США. За той час мені пощастило тільки один раз читати курс про «Вибрані питання з української історії» (Topics in Ukrainian History). Дисципліни, що їх я звичайно викладав, це були російська і східньоевропейська історія, а крім цього загальні оглядові курси т. зв. «Західньої цивілізації» та новітньої европейської історії. Однак за моїми власними творчими науковими зацікавленнями я себе завжди вважав дослідником історії України. Таким чином я жив у певному духовому роздвоєнні: між педагогічним і дослідницьким аспектом моєї професійної діяльности, не було безпосереднього зв'язку й в моїх високошкільних лекціях я міг тільки принагідно торкатися питань, що мені самому, як працівникові науки, були найближчі.

Обставини змінилися для мене з моментом переїзду до Канади в 1971 році. Альбертський університет в Едмонтоні запропонував мені започаткувати навчання історії України. Продовж останніх трьох академічних років я постійно, кожного семестру, читав курс історії України. Завдання і спостереження, що їх хочу зробити далі, побудовані на цьому трирічному досвіді.

Коли три роки тому роблено заходи, щоб у навчальну програму Відділу історії Альбертського унівеситету впровадити курс української історії, підіймалися скептичні голоси, чи для цього знайдеться, мовляв, достатня скількість студентів. Мені приємно ствердити, що ці побоювання виявилися безпідставними. Число учасників у моїх клясах української історії трималося постійно біля п'ятдесятьох. Дякуючи скупченню українського населення та наявності на університетах студентів українського походження, в Канаді, зокрема ж у західніх, прерійних провінціях, існує суспільне підґрунтя для навчання української історії. Таких сприятливих передумов нема в інших країнах нашого поселення.

Одначе ці можливості досі належно не використовувалися. Якщо мої інформації правильні, дисципліну української історії під цю пору включено в навчальні програми тільки двох університетів, Альбертського й Манітобського. Такий незадовільний стан слід пояснити тим, що сама українська громадськість віддавала перевагу мові й літературі над іншими галузями українознавства, зокрема над історією. Завдяки заходам наших громадських чинників, курси української мови й літератури вже приблизно двадцять років користуються правом громадянства в низці канадських університетів, у той час як навчання української історії тільки ставить перші кроки. Я далекий від того, щоб недоцінювати значення студій української мови

* Доповідь прочитана на Першій Всеканадській Конференції у справі студій україністики на університетах Канади, Вінніпеґ, 6—7 квітня 1971.

й літератури. Проте я переконаний, що назріла потреба в ревізії черговости пріоритетів у нашій академічній політиці. Ми повинні приділювати історії (а також близькій до неї політології, себто вивченню сучасної Радянської України) рівну увагу з традиційними лінґвістичними й літературними дисциплінами.

Курси української історії, читані по-англійському, можуть бути особливо корисні для канадсько-української інтеліґентної молоді, яка, як відомо, переважно тільки недосконало володіє українською мовою, але цікавиться українською проблематикою. Між моїми студентами чимало канадців у третьому чи четвертому поколінні, які зовсім не знають української мови, але в них жевріє свідомість їхнього походження та певної духової відмінности від англосаксонського оточення. Ознайомлення з історичною долею предківської країни учить канадсько-українського студента розуміти коріння, з якого він виріс, і цим самим допомагає йому в пошуках за власною культурно-суспільною тотожністю.

Інша категорія моїх студентів це громадяни дозрілого віку, здебільша учителі української мови в школах Едмонтону, що відчувають потребу поглибити свої знання українських справ. Власне з уваги на цих, я поклав свої курси української історії на вечірні години, щоб зробити їх доступними для тих, що вдень заняті професійною працею. Врешті третю категорію становлять ті студенти, що особисто не мають з українством нічого спільного, але що спеціялізуються в історії Росії, слов'янського світу, або вивчають радянську політичну систему тощо. Дня них курс історії України служить доповненням їхніх студій споріднених академічних дисциплін. До речі, саме студенти цієї останньої категорії, через їхню кращу інтелектуальну підготову та уміння мислити історичними категоріями, часто досягають найкращих результатів і дістають найвищі оцінки.

Хочу підкреслити, що більшість студентів, яких зустрічаю в моїх клясах, не спеціялізуються в історії, як основному напрямі студій. Вони записані в різних гуманістичних, суспільнознавчих, природничих і педагогічних відділах університету, а українську історію беруть як «вільний предмет» (optional subject). Тому здоровий глузд вимагає від професора, щоб навчання української історії тримати на елементарному рівні, що зрештою, на мій погляд, не перечить академічному підходові. Уміти говорити до нефахівців зрозумілою для них мовою та розбуджувати їхню думку — це особливий виклик для науковця, що хоче бути не тільки дослідником, але також успішним педагогом і тому мусить приймати студента таким, яким він є. В усякому разі, мої курси української історії розраховані на те, щоб виховувати поінформованих і мислячих ляїків, а не продукувати майбутніх фахових істориків. Інакше діло, що систематичне читання елементарних, оглядних курсів якоїсь дисципліни не може не причинитися до її популяризації. Зчасом знайдуться аспіранти (graduate students), що забажають писати свої магістерські й навіть докторські дисертації з даної дисципліни. Факт, що в цілій великій Канаді не було до останнього часу ані одного професора, що під його керівництвом могли б працювати студенти-аспіранти в ділянці української історії, сумно свідчить про наш культурний стан у цій країні. В Альбертському університеті тепер уже є в Відділі історії три аспіранти, що збираються писати свої дисертації на українські теми. Але я чітко відрізняю справу підготови молодих наукових кадрів від проблем, що виринають у зв'язку з навчанням на рівні елементарних, оглядових курсів. На цьому місці свідомо обмежуся до цього другого питання.

Я сказав був попередньо, що ,не зважаючи на елементарний характер моїх курсів української історії, намагаюся забезпечити іхню академічність. Це вимагає перш за все застосування порівняльної методи. Мені здається, що відсутність цієї методи основна хиба навчання рідної історії в різних «школах українознавства». Викладачі в цих школах чи курсах мають нахил підходити до минулого нашого народу, як до якоїсь ізольованої, самодостатньої величини. Через це історія України немов зависає в повітрі, вона немає свого чітко визначеного місця в розвитку людства.

В дійсності не можна зрозуміти історії України, коли її відривати від того, що попередньо й одночасно діялося в сусідніх країнах та на цілому евразійському суходолі, не говорячи про інші континенти. Українські історичні процеси раз-у-раз зазублювалися з такими ж процесами інших, зокрема сусідніх, народів. Не може знати української історії той, хто не бачить складного плетива пов'язань і взаємозалежностей між нею й її кожночасним історичним довкіллям. Власне на цей аспект кладу особливий натиск у моїх лекціях. Залюбки теж посилаюся на аналогії взяті з історії навіть далеких від України країн, якщо ці останні можуть бути відомі моїм канадським студентам. Наприклад, пояснюючи ролю степу й «Дикого поля» в українській історії, я порівнюю це з ролею прерій і «Дикого Заходу» в північноамериканській історії. Говорячи про російську колоніяльну політику щодо України, наводжу для паралелі й контрасту прийоми колишнього британського колоніялізму. Порівнюючи українські й неукраїнські історичні явища, пам'ятаю про те, щоб наголошувати не тільки подібності, але також відмінності. Вважаю, що такий підхін до навчання української історії допомагає канадсько-українському студентеві зінтеґрувати два елементи в його образі світу: українську спадщину та загальні концепції, що їх виносить зі школи, англомовної літератури, преси, телебачення та інших засобів масового спілкування.

Але пропонована мною метода несе з собою одну трудність. Через особливості канадської та американської середньошкільної системи, студенти здебільша приходять на університет без тих основних знань із европейської і світової історії, що їх в Европі звичайно мають випускники гімназій. Як, наприклад, викладати про вплив австрійського просвіченого абсолютизму на положення українського населення Галичини під кінець XVIII століття, коли більшість студентів у клясі ніколи не чула про існування просвіченого абсолютизму, а про саму Австрійську імперію має тільки найбільш туманні уявлення? Професор тут примушений вдаватися до всяких прелімінарних роз'яснень, а це коштує часу. Як же тоді можливо вичерпати в курсі намічений матеріял?

Отож я прийшов до висновку, що годі в одному семестрі, або навіть в одному академічному році, охопити ввесь історичний розвиток українського народу, від етногенези, чи хоч би тільки від початків Київської держави, до наших днів. Кажучи точніше, викладач може ґальопувати через століття, але таке поверхове трактування історії не дає студентам тривалої інтелектуальної користи. Тому волію протилежну альтернативу: відмову від хронологічної всеохопности, а зате концентрування на цій чи тій вибраній епосі. Студент, що дістав вгляд у структуру і проблематику одного періоду, може через це навчитися розуміти український історичний процес у цілому.

Виходячи з повищих міркувань і спираючися на мій дотеперішній досвід, я запропонував Історичному відділові Альбертського університету таку програму майбутнього навчання української історії. Історія України розподілена на чотири односеместральні курси: 1. Антична й середньовічна

Україна. 2. Україна в ранні новітні часи, від XVI до XVIII століття. (Цей період приблизно покривається з тим, що в нас звикли називати «козацькою добою»). 3. Україна в XIX столітті. 4. Україна в XX столітті. Таким чином повний цикл курсів української історії триватиме чотири семестри, або два академічні роки. Студент матиме змогу, згідно зі своїм бажанням, записатися тільки на один семестр, або на два семестри, а ті, що зацікавлені в тому, щоб ґрунтовніше ознайомитися з українською історією, зможуть прослухати повний дворічний цикл. Важлива подробиця: курси будуть чергуватися не у хронологічній послідовності, себто за курсом про античну й середньовічну добу слідуватиме курс про дев'ятнадцяте століття, а після козацької доби — двадцяте століття. Ціль такого укладу в тому, що студент, який прослухає два семестральні курси одного академічного року, дістане ширший погляд на історію України різних епох.

Ці пропозиції прийнято й, починаючи з наступного академічного року, навчання історії України в Альбертському університеті проходитиме за вище накресленою схемою. Крім цього очевидно, буде продовжуватися праця з аспірантами на індивідуальній основі, або в формі семінара. Врешті мені надзвичайно приємно подати до прилюдного відома, що від найближчого року в навчальну програму Відділу історії Альбертського університету введено новий, односеместральний курс: Історія українців у Канаді Якщо не помиляюся, це мабуть перший прецедент цього роду в країні й Едмонтон може пишатися з цього досягнення. Курс канадсько-української історії читатиме проф. Манолій Лупул.

Тепер не можу не згадати про одну велику та надзвичайно дошкульну практичну трудність, що виринає у зв'язку з навчанням української історії: відсутність підручників і посібників. З конечности користуюся відомою однотомною *Історією України* М. Грушевського. хоч уважаю її за незадовільну: вона не достосована до ментальности північноамериканського студентства, з наукового погляду в багатьох відношеннях перестаріла, а хронологічно доведена тільки до Революції. Чую, що під редакцією проф. Олега Ґеруса готується нове, виправлене й доповнене видання *Історії України* Д. Дорошенка. Як підручник, Дорошенкова *Історія* краща від Грушевського ,хоч на первісному виданні позначується, що переклад був зроблений не фахово. А втім мусимо бути свідомі того, що проблема далеко не розв'язується одним-двома загальними підручниками історії України. Де спеціялізовані підручники до поодиноких періодів? Де монографічі опрацювання ключевих проблем, де біографії провідних постатей нашої історії? Де бібліографічні довідники. історичні атляси, хрестоматії документальних матеріялів та інтерпретативних есеїв? Досі нема нічого, або майже нічого. Підкреслюю, що маю на увазі не оригінальні, фундаментальні дослідження, писані спеціялістами для спеціялістів. Протягом останніх ста років написано чимало наукових праць різними мовами з української історії, але ця література для звичайного студента недоступна змістово, мовно й навіть фізично. Говорю про жанр наукової, чи прикладно-наукової літератури, пристосованої до користування студентами, у сполуці з курсами, читаними на університетах. Такі публікації мусять ,по-перше, бути по-англійському й, по-друге, повинні бути відносно дешеві, щоб кожний студент у клясі міг купити власний примірник. Якщо йдеться про російську історію, то скількість публікацій вище згаданого типу, які тепер поширені на книгарському ринку в США й Канаді, нараховує десятки, а то й сотні, позицій. Щойно коли усвідомити собі цей стан, ми бачимо ясно, які ми бідні: студентові, який хоче вивчати історію України, не можемо дати в

руки відповідної книжки. У нашій навчальній праці мусимо покищо вдаватися до методів середньовічної педагогіки, коли книг було обмаль і студентам не залишалося нічого іншого, як пильно списувати лекції з уст викладача.

Тут зустрічаємо одне з найважливіших і найпекучіших завдань української наукової політики в країнах західнього світу, а зокрема на північно-американському континенті. Кожний з нас, звичайно, зайнятий власними спеціяльними дослідами. Але крім цього на всіх нас, працівниках української науки, тяжить обов'язок створити корпус підручників, посібників та довідкової літератури університетського рівня. Цього завдання не можна виконати індивідуальним порядком, воно вимагає колективного зусилля та розумного плянування. Але докладніше обговорення цієї справи виходить поза межі сьогоднішньої доповіді.

В моїх міркуваннях я свідомо зосереджувався на практичних і технічних питаннях у навчанні української історії, не запускаючися в субстанціяльну науково-історичну проблематику українського процесу. Однак на закінчення хочу зупинитися на одній проблемі, що лежить на грані між сферами університетської педагогіки та історичної науки у властивому значенні цього слова. Я був сказав раніше, що ознайомлення з українською історією може допомогти канадсько-українській молоді в її пошуках за ідентичністю. Іншими словами, я визнаю суспільно-ідеологічну функцію історичної науки, зокрема в її практичному, педагогічному приміненні. Але при цьому хочу заняти критичне становище до деяких поглядів стосовно суспільної ролі історичної науки, які поширені серед кіл української діяспорної громадськости. Ці погляди зводяться до того, що історія повинна, мовляв, служити національним інтересам та що обов'язком істориків-українців є ширити т. зв. «українську правду».

Говорячи афористичним стилем, уважаю, що існує «правда про Україну», але нема якоїсь «української правди». Наукове пізнання змагає до вислідів, що у принципі універсальні та спільні для всіх, однакові для юдея й елліна, для українця й росіянина або поляка. Якщо виступаємо проти помилкових насвітлень і тлумачень історії нашого народу, то робимо це не в ім'я наших суб'єктивних патріотичних прагнень (до яких нікому в світі, крім нас самих, нема ніякого діла), але задля кращого, глибшого, об'єктивнішого пізнання. Для цього, очевидно, мусимо бути озброєні в сильнішу речеву арґументацію. Реаґуючи на протиукраїнські упередження, що їх надибуємо в писаннях істориків-неукраїнців, ми повинні тямити, що ми теж помиляємося та що в нас можуть бути свої упередження. Пробним каменем інтелектуальної сумлінности працівника науки є критичне ставлення до мітів і забобонів у першу чергу власного таки суспільного середовища.

Як ці принципи відбиваються в навчально-педагогічній праці? Я маю звичай посилатися не до емоцій моїх студентів, але до їх інтелекту. Я їх не «індоктриную». Намагаюся дати їм твердий кістяк фактичних знань та розбудити в них здібність до самостійного, критичного мислення. Коли розглядаю суперечливі питання української історії (напр., щодо національного характеру Київської Руси, походження й розмежування трьох східньослов'янських народів тощо), підходжу до них як до проблем, які наукою досі остаточно не розв'язані, та інформую про різні існуючі концепції й гіпотези. Не нагинаю фактів до патріотичних постулятів, ані не скриваю т. зв. «неприємних» фактів. Не боюся говорити про трагедії й кривди, що їх український народ зазнав на своєму шляху, але ніколи не кажу, ані

навіть не суґерую, що українці були хороші, а їхні противники — погані. Одним словом, дотримуюся переконання, що професор, який хоче бути достойним свого високого звання, не може бути пропаґандистом і апологетом.

Мій досвід переконує мене, що саме такий підхід, не говорячи про суто академічні критерії, виправдує себе теж педагогічно Зайво згадувати студентів-неукраїнців, перед якими було б смішно розливати українські патріотичні почування та які можуть цікавитися українською проблематикою тільки з суто інтелектуальних спонук. Але не є тайною, що теж українська інтеліґентна молодь у США й Канаді бунтується проти «обрядового патріотизму», дух якого панує всевладно в наших установах, пресі, культурних влаштуваннях і т. д. Цієї молоді не треба вічно переконувати й закликати, щоб вона «любила Україну», бо вона її, на свій спосіб, уже любить. Зате ця молодь хоче Україну, українську справу, краще *розуміти*. Саме в цьому спочиває важлива суспільна функція викладачів української історії та інших українознавчих дисциплін на університетах Канади й США.

George Gajecky

COSSACK TERMINOLOGY: SUGGESTIONS FOR THE STUDY OF THE HETMANATE, THE UKRAINIAN COSSACK STATE

Terminological problems bedevil all scholars of Eastern Europe. Conflicting geographical and historical nomenclature confuses the reader unfamiliar with the complexities of this region. These problems proliferate in the field of Ukrainian history wherein Ukrainian, Russian, Polish, Hungarian, Rumanian and German terms were used to describe the same places, figures and events. This chaos forces researchers and writers to publish extensive indices and glossaries to make their works readable.

In order to standardize the terminology which refers to a segment of Ukrainian history, the Cossack era (approximately from the end of the fifteenth century to the end of the eighteenth century), we propose the following list of terms.[1] They will be divided into several categories:

a. General Terms
b. Geographical Terms
c. Cossack administration and officers
d. Cossack realia

The suggested terms attempt to approximate parallel institutions of Western Europe and will incorporate terms which gained general acceptance in the English language. Short defenitions of terms are provided and the Library of Congress transliteration system is used.

GENERAL TERMS

Autonomists — name used to describe a group of Cossack officers and Ukrainian nobility, mostly from the northern part of the Hetmanate, who wanted to restore the Hetmanate in the late 1780's & 1790's.

Common Cossacks — *chern,* describes the rank and file, sometimes in the pejorative.

Company — an administrative unit, part of a regiment. The company or *sotnia* equaled a county. Also, a military unit, one of many composing a regiment.

Cossack — *kozak,* a free person bearing arms and belonging to a military class or group. In Ukraine, during the XVI through XVIII centuries there were various Cossack groups:

---

[1] On July 12, 1973 and July 16, 1973, terminological seminars devoted to Cossack terminology were held at the Harvard Ukrainian Research Institute. The author attended the first session and acknowledges gratefully the chance to use some of the terms discussed in his paper.

Elected Cossacks — *vyborni kozaky,* after 1735, the wealthier Cossacks in a regiment and company who were able to provide their own horse, ammunition and provisions for a campaign.
Helper Cossacks — *kozaky pidpomichnyky,* after 1735, poor Cossacks unable to provide their own mount and provisions. Served as infantry, sappers, garrison troops and in other auxiliary positions.
Registered Cossacks — *reiestrovi kozaky,* a select group of Cossacks serving the Polish Crown. In the first half of the 17th century, they numbered 6,000 to 8,000. During the Khmelnytskyi Era, they swelled to 60,000 and became a regular army.
Town Cossacks — *horodovi kozaky,* Cossacks living in towns and recognizing the authority of the Polish government. After Khmelnytskyi's Uprising, the Cossacks of the Hetmanate as distinguished from the Zaporozhian Cossacks.
Zaporozhian Cossacks — *zaporozhtsi,* also known as Dnieper Cossacks. Cossacks living at the *Sich* or in the Dnieper steppes, not recognizing any authority other than the *Koshovyi Otaman* at the *Sich.*
Cossackdom — *Kozachyna,* period of the Cossacks in Ukrainian history, from the late fifteenth century to the end of the eighteenth century.
Decree — *hramota,* command or order of the Hetman or other administrative bodies to a private individual or corporation.
Dnieper cataracts or rapids — *Dniprovi porohy,* extensive rock formations on the lower Dniper River, which blocked normal navigation. The area south of the rapids became the center of extensive Zaporozhian Cossack dominions.
Era of Khmelnytskyi — *Khmelnychyna,* period from 1648 to 1657, embracing the Khmelnytskyi Uprising of 1648, the establishment of the Hetmanate in 1649 and the war with Poland for its survival.
Era of the Ruin — *Ruina,* period from 1659 to 1676. Ukrainian equivalent of the Time of Troubles with constant warfare, civil war and destruction.
Era of Vyhovskyi — *Vyhovshchyna,* period of Hetman Ivan Vyhovskyi, 1657—1659, characterized by Pushhar's revolt, Treaty of Hadiach, battle of Konotop and introduction to the Era of the Ruin.
Hajdamaks — bands of peasants and some Cossacks who plundered Polish manors during the eighteenth century, mostly on the Right Bank Ukraine.
Hetman — chief military leader of the Cossacks. Head of the Hetmanate, after 1648.
Hetmanate, Hetman State — *Hetmanshchyna,* Cossack state in the Eastern Ukraine which existed from 1648 through 1782. It was a class state with the Cossacks ruling the other classes of population, through its officers. It was an autonomous institution with its own army, administration and justice.
Homestead — *zymovnyk* or *khutir,* often the dwelling of Cossacks.
Kish — centre of the Zaporozhian Cossacks, usually the *Sich.*
Kolii Uprising — Koliivshchyna, peasant *jacquerie* in 1768—69 under the command of Zalizniak and Gonta, on the Right Bank Ukraine.
Little Russia — *Malorossia,* official term for the Hetmanate used by the Russian (Muscovite) officials.
Little Russia Department — *Malorossiskii Prikaz,* part of the Russian Chancellery dealing with Ukrainian affairs.

Little Russia Collegium — *Malorossiiska Kollegia*, institution which governed the Hetmanate when the office of the Hetman was vacant.

Palanka — administrative unit of the Lands of the Zaporozhians. In 1775, there were 8 *palanky*.

Palatine — *voevoda*, head of the palatinate.

Peasantry — *pospolyti*, general term used by Cossacks to designate members of non-Cossack status, often included townsmen of smaller towns.

Regiment — *polk*, administrative division of the Hetmanate. Their number varied, but 10 regiments composed the Hetmanate the longest. Also the regiment was a large unit of the Cossack army.

Register — *reiestr*, census of all Cossacks serving in the army and exempt from various burdens imposed on other classes.

Roster — *komput*, current list of Cossacks of a given regiment.

Sich — headquarters of the Zaporozhian Cossacks and the capital of all their dominions. It was located on the Dnieper River, below the cataracts and served as the main stronghold of the Zaporozhians.

Starosta — chief official of a smaller territorial unit, part of the palatinate during the Polish-Lithuanian Commonwealth and the former Rus-Lithuanian State.

Treaty of Hadiach, 1658 — between Hetman Vyhovskyi and the Polish-Lithuanian Commonwealth. An attempt to make the Hetmanate and the rest of Ukraine an equal partner in a triune commonwealth, ended in failure.

Treaty of Pereiaslav, 1654 — between Hetman Bohdan Khmelnytskyi and Muscovy. The former recognized the sovereignty of the Tsar of Muscovy over the Hetmanate but Muscovy guaranteed the Hetmanate full autonomy.

Treaty of Zboriv, 1649 — between Hetman Bohdan Khmelnytskyi and the Polish-Lithuanian Commonwealth. *De jure* recognition of the Hetmanate as an autonomous state within the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Universal — public proclamation or decree of the Hetman or the chief executive body.

Wagonburg — *tabir*, fortified campground of the Cossacks while on campaign, easily defended against enemy attack.

Zaporozhzhiia or Zaporozhe — synonomous with the Lands of the Zaporozhians.

Zaporozhian Host — *Viisko Zaporozhke*, official name of the Hetmanate.

Zaporozhian order — *sichovyi ustrii*, democratic system prevalent in the Sich and among the Zaporozhian Cossacks.

GEOGRAPHICAL TERMS

Lands of the Zaporozhian Cossacks — *Zemli Zaporozhkykh Kozakiv* or *Vilnosti Zaporozhki*, territory of the Zaporozhian Cossacks in southern Ukraine; extending from the Boh River on the west to Kalmius River on the east and bordering with the Hetmanate and Right Bank Ukraine to the north, and the Black Sea to the south.

Left Bank Ukraine — *Livoberezhna Ukraina.* Ukraine east of the Dnieper River. This region comprised of the ten Left Bank Regiments which formed the Hetmanate in the latter part of the XVIIth and XVIIIth centuries.
Right Bank Ukraine — central Ukrainian lands west of the Dnieper River and east of the Sluch and Boh Rivers. It belonged to the Hetmanate less than fifty years and was divided into nine Right Bank Regiments. It was called *Pravoberezhna Ukraina* or *Naddniprianshchyna.*

Left Bank Regiments:
1. Starodub
2. Chernyhiv
3. Kiev
4. Nizhyn
5. Pereiaslav
6. Pryluky
7. Hadiach
8. Lubny
9. Myrhorod
10. Poltava

Right Bank Regiments:
1. Bila Tserkva
2. Bratslav
3. Cherkasy
4. Chyhyryn
5. Kalnyk or Vynnytsia
6. Kaniv
7. Korsun
8. Pavoloch
9. Uman'

Slobidska Ukraine — eastermost part of Ukraine, the Kharkov Region. It was settled by Ukrainians in the 17th & 18th centuries, but it never comprised part of the Hetmanate.
Palatinate — *voevodstvo (wojewodstwo)* large administrative divisions of the Rus-Lithuanian and Polish-Lithuanian Commonwealth, e. g. Palatinate of Kiev, Palatinate of Chernyhiv and Palatinate of Bratslav.
Residence of Hetmans:
1. Chyhyryn, capital of the Hetmanate, 1648—1663; residence of the Right Bank Hetmans until 1676.
2. Baturyn — residence of the Left Bank Hetmans, 1672—1709.
3. Hlukhiv — residence of Hetmans Skoropadskyi, Polubotok, Apostol and Rozumovskyi.

Starostvo — division of the palatinate in the Polish-Lithuanian Commonwealth, e. g. Starostvo of Kaniv.

COSSACK ADMINISTRATION

OFFICERS

Hetman — chief of the Cossacks. After 1648, head of the Hetmanate.
Acting hetman — *nakaznyi hetman,* deputy of the hetman either in command of a military expedition or the chief executive, when the hetman left his territory.
Koshovyi Otaman — commander of the Zaporozhian Cossacks and chief executive of the Zaporozhian Lands.
General Staff — *generalna starshyna,* the hetman's chief advisory body and his cabinet.

General Quartermaster — *generalnyi oboznyi*, first office after the hetman. He was responsible for the artillery, munitions, fortifications and logistics.
General Treasurer — *generalnyi pidskarbii*, responsible for the taxes, and treasury.
General Judge — *generalnyi suddia;* there were usually two judges. They acted as appelate court, rode out on circuit, heard cases of mixed Cossack-Russian jurisdiction and were heads of the General Military Tribunal.
General Chancellor — *generalnyi pysar* — headed the Geneneral Military Chancellery. He was responsible for official correspondence, took part in negotiations with foreign powers and drafting treaties.
General Aide-de-Camp — *generalnyi osaul*, usually two in number. They were used for various *ad hoc* assignements, like inspection of troops, reviewing a regimental roster, command of smaller expeditions, etc.
General Flag-Bearer — *generalnyi khorunzhyi*, responsible for the military flag in battle and ceremonies. Also, used by the hetman as his representative at company ceremonies and presiding over land settlements, etc.
General Standard Bearer — *generalnyi bunchuzhnyi*, he carried the personal standard of the hetman in ceremonies and on campaign. Otherwise, used by the hetman as his representative in various *ad hoc* assignements.
Colonel — *polkovnyk*, commander of a regiment *(polk)*, a large administrative division of the Hetmanate. Also, leader of a military formation, the Cossack regiment, in martial expeditions.
Acting colonel — *nakaznyi polkovnyk*, deputy of the colonel. He led part of the regiment during campaigns or remained in command when the colonel led the whole regiment.
Regimental staff — *polkova starshyna*, officers of the regiment, duplicated the Hetman's General Staff.
Regimental quartermaster — *polkovyi oboznyi*, second in command, most often served as acting colonel.
Regimental judge — *polkovyi suddia*, usually two in number; they served as court of appeals from company levels, heard cases of capital crimes, referred other cases to the General Judges.
Regimental chancellor — *polkovyi pysar*, handled all official correspondence of the regiment; kept up to date records of Cossacks fit to serve, kept records of major land transactions and other important commercial matters.
Regimental aide-de-camp — *polkovyi osaul*, usually two in number; served as the colonel's representatives in various *ad hoc* matters.
Regimental flag-bearer — *polkovyi khorunzhyi*, responsible for the regiment's flags, banners and other realia. Served as the colonel's emissary to the various captains.
Captain — *sotnyk*, administrative head of a company, which was a smaller division of the regiment, like a county. Also, military commander of a body of troops on campaigns.
Acting captain — *nakaznyi sotnyk*, fulfilled the captain's functions when the former was away from the company or when the office of the captain was vacant.

Company officers — *sotenna starshyna,* consisted of a company scribe, aide-de-camp, lieutenant and detachment commanders.
lieutenant — *horodovyi otaman,* the captain's deputy and commander of all Cossacks residing in the town which served as company headquarters.
detachment, platoon — *kurin,* part of the company consisting of Cossacks living in a village or in hamlets around a village.
detachment commander — *kurinnyi otaman,* leader of a detachment, 22—30 Cossacks.
Kurin — among the Zaporozhian Cossacks: one of 36 squadrons composing *Sich.*

INSTITUTIONS

Council of the General Staff — *Rada Generalnykh Starshyn,* equivalent to Privy Council, and composed of members of the General Staff.
Council of the Elders — *Rada Starshyn,* deliberative body meeting thrice annually, composed of General Staff and Regimental Officers.
Regimental Council — *Polkova Rada,* smaller deliberative councils in each regiment composed of the Regimental officers and captains.
Popular Council — *Zahalna Rada,* legally convened council of all Cossacks, usually held to elect a Hetman or ratify important decisions.
Council of Commoners — *Chorna Rada,* illegally convened council by the common Cossacks to express dissatisfaction of the existing policies or to remove an unpopular Hetman. Often held among the Zaporozhians.
Artillery Command — *viiskova artyleria* or *harmata,* domain of the General Quartemaster. Headquarters composed of an artillery scribe *(harmatnyi pysar),* artillery aide-de-camp *(harmatnyi osaul).* They bought, provisioned and maintained the Cossack artillery, provided supplies, trained and supervised cannoneers, gunsmiths, powder-makers, etc.
General Military Tribunal — *Generalnyi Viiskovyi Sud,* the supreme court of the Hetmanate.
General Military Chancellery — *Generalna Viiskova Kantseliaria,* the secretariat of state, main bureaucratic office of the Hetmanate, under the supervision of the General Chancellor. His staff consisted of:

Vice-chancellor — *Reient,* deputy to the General Chancellor
Scribes — *kantseliarysty*
Scriveners — *pidpysky*
Translators — *tovmachi* and *buty*

Notable Military Fellows — *Znatne Viiskove Tovarystvo,* Cossack officer class, in general.
Fellows of the Standard — *Bunchukovi Tovaryshi,* served the Hetman directly. Most distinguished group.
Military Fellows — *Viiskovi Tovaryshi,* associated with the General Military Chancellery.
Fellows of the Banner — *Znachkovi Tovaryshi,* distringuished individuals in each regiment, lowest group of Cossack officer hierarchy.

Abshytovani tovaryshi — retired members of the Notable Military Fellows.
Cossack troops under the Hetman's direct command:
Kompaniitsi: cavalry guard regiments
Serdiuky or *serdeniata:* infantry guard regiments
Zholdaky: Hetman's personal guard

COSSACK REALIA

Banner — *znachok,* small flag of each Cossack company, symbol of the captain's authority.
Baton — *pernach,* symbol of the colonel's authority.
Flag — *khoruhva,* large pennant carried in battle and at ceremonious functions, symbol of the General Flag-Bearer's authority.
Kettledrums — *litavry,* used by the Zaporozhians to call a Popular Council or a Commoner's Council.
Mace — *bulava,* symbol of the Hetman's authority.
Rod or staff — *komyshyna,* symbol of the General Judge's authority.
Seal — *pechat,* symbol of the General Chancellor's authority.
Standard — bunchuk, horsetail standard, carried at the hetman's side, symbol of the General Standard-Bearer's authority.

In memoriam

Богдан Винар

ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА ІЛЛІ ВИТАНОВИЧА

30-го грудня 1973 р. помер проф. Ілля Витанович, відомий учений економіст та історик, дійсний член-основник Українського Історичного Товариства та його голова Контрольної Комісії.

Покійний народився 9-го серпня 1899 р. у родині небагатих селян, у містечку Бурштині в Галичині. Початкові кляси гімназії закінчив у Рогатині, а вищі кляси та згодом і іспит зрілости вже після війни, в 1921 р., у філії Академічної гімназії у Львові. У часі визвольних змагань, Витанович коротко був у формації УСС, а згодом у частинах УГА і армії УНР, з військовим ступенем четаря. Студії розпочав в українському університеті у Львові, вивчаючи історію України у Крип'якевича та Кордуби. В той час познайомився також з відомими економістами Валентином Садовським і Олександром Мицюком, які деякий час перебували у Львові. Починаючи в 1923 р., Витанович продовжує студії на польському державному університеті, студіюючи спочатку історію, згодом соціяльно-економічну історію та суспільні науки. Львівський університет закінчив в 1927 р., державний іспит на учителя середніх шкіл склав в 1928 р. Свої студії завершує Витанович докторатом з суспільно-економічної історії у 1929 р., складаючи риґорозні іспити у відомого польського історика проф. Буяка, автора численних праць з ділянки суспільно-економічної історії Галичини. У 1928-му році д-р Витанович одружився з Дарією, дочкою проф. Осипа і письменниці Катрі Гриневичів. Двері до наукової кар'єри були відкриті, очевидно у польських інституціях. Цього молодий Витанович не використав, як і зрештою більшість його однолітків, молодих українських науковців. Вирішив працювати серед української громади і тільки вільні від щоденної праці години віддавати для наукової роботи. І так, починаючи з 1927 р. Витанович учителює у приватній торговельній гімназії та у 1937—39 рр. перебирає на себе та-

кож і адміністраційні обов'язки директора торговельного ліцею. Виїзджаючи на еміґрацію, проф. Витанович продовжує педагогічну працю в українських високих школах Мюнхену. В УВУ, УВЕШ та УТГІ викладає історію народного господарства та соціяльно-економічні доктрини, разом з такими відомими українськими ученими як проф. Василів, Студинський, Димінський і ін. На превеликий жаль, ця педагогічна праця не триває довго, бо всього чотири роки, і в 1949 р. проф. Витанович з родиною виїзджає до США та поселюється у Шікаґо. Після початкових труднощів, що відомі всім еміґрантам його покоління, улаштовується на працю в одному з американських видавництв, використовуючи на праці знання різних чужих мов, зокрема французької. В 1959 р. залишає працю у видавництві та працює до 1967 р. у правничій бібліотеці Нордвеського університету. В 1967 р. проф. Витанович переходить на емеритуру та згодом виїзджає до Берклей, близько Нюарку, ближче до більших бібліотек Сходу Америки.

Ці короткі дані, може і надто сухий перелік життєвого шляху Покійного, тільки підкреслюють відому істину. На увазі маємо невідрадні умови галицького життя, що ніяк не дозволяли навіть і якнайкраще освіченим одиницям повністю присвятитись науковій праці. Не мав тих умов Крип'якевич та Кордуба у Галичині, не мали їх і Садовський та Мищюк у Чехо-Словаччині. До цього ще долучилась дальша еміґраційна мандрівка Покійного та турботи за щоденний прожиток. А всеж таки, чи може навіть. усупереч цим невідрадним умовам, проф. Витанович ніколи не залишав улюбленої наукової праці. Ще з студентських часів бере активну участь у науковій роботі на рідних землях, не залишає цієї праці і на еміґрації та працює науково до останніх місяців свого життя, не зважаючи навіть на поганий стан здоров'я.

Вивчаючи наукову бібліографію Покійного, нам здається що перша друкована праця молодого студента появилась у квітні 1922 р. На увазі маємо невеличку розвідку Витановича «Українське військо за Сагайдачного», що була надрукована в «Громадському Вістнику». На загальні історичні теми писав молодий Витанович дуже багато. З важніший праць можемо тут згадати ряд розвідок про окремих політичних діячів, як наприклад «Король Данило» («Історична Бібліотека», Просвіта, 1923), семінарійні праці про гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного та Мазепу і короля Лішинського (друковані в часописах), князя Володимира Мономаха та ін. Одною з важливіших праць у цій серії монографій була праця про Михайла Грушевського, як соціолога, історика і громадського діяча («Кооперативна Республіка», 1935), що її частинно використав автор у його пізнішій праці про цього найбільшого історика України (гл. «Уваги до методології та історіософії Михайла Грушевського», «Український Історик», 1966, ч. 9—10, стор. 32—51).

Студіюючи на польському університеті спочатку новітню історію, Витанович слухає виклади проф. Буяка та згодом, мабуть під впли-

вом цього визначного польського ученого, починає вивчати суспільно-економічну історію, соціологію та суспільні науки. Появляються нові праці Витановича у серійних виданнях Інституту суспільно-економічної історії, як і також систематичні рецензійні огляди економічної літератури, зокрема української, французької та російської, що постійно майже до 1939 р. появлялись у серійних виданнях Інституту. В тому часі появляються його дві більші праці польською мовою. На основі своєї дисертації пише Витанович обширну працю — «Аграрна політика Галицького Сойму у цифрах крайових бюджетів», що була видрукована у 1930 р. у польському журналі «Студії» (видання вищезгаданого Інституту) та рік пізніше (у 1931 р.) виходить у «Річниках» Інституту праця про відомого українського економіста Тугана-Барановського п. н. «Михайло Туган-Барановський: економіст, історик капіталізму, теоретик кооперативізму». Багато семінарійних праць Витановича друкувались з різними скороченнями у періодичній літературі, як наприклад його розвідка про кооператора Фр. Стефчика, «Монографія робітничої родини», «Торговельні і воєнні шляхи через карпатські провали у середновіч'ю» та ін.

Після закінчення студій д-р Витанович розпочав активну співпрацю в українських періодиках «Кооперативна Республіка», «Господарсько-Кооперативний Часопис», «Агрономічний Вістник» і ін., як і також у загальних журналах, як «Дзвони», «Мета», українських газетах, тощо. У 1933 р. Витановича обрано дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка і головою комісії новітньої історії України. Д-р Витанович був також основником і довголітнім секретарем комісії економіки, статистики і соціології та з його ініціятиви вийшов у 1938 р. п'ятий том збірника цієї комісії «Студії з поля суспільних наук і статистики», що був присвячений О. Русову. В цьому томі була також надрукована обширна розвідка автора «О. Русов у взаєминах Галичини з Наддніпрянщиною». Наукові зацікавлення д-ра Витановича та його активна участь в українському кооперативному русі тільки зміцнюють його співпрацю з рядом провідних галицьких кооперативних діячів і економістів, як Ю. Павликовський, О. Луцький, Є. Храпливий, К. Коберський, В. Несторович, Д. Коренець, А. Палій, А. Мудрик, як і також з А. Жуком, В. Садовським, О. Мицюком, Р. Димінським, В. Доманицьким, Р. Шрамченком і другими визначними економістами, що перебували поза Галичиною. Ілля Витанович активно співпрацює з Українською Господарською Академією, згодом УТГІ, в Подєбрадах. Для УТГІ Витанович написав високошкільний підручник «Західньо-українське село, його студія і сучасний стан». (Подебради, 1935). З більших праць того часу слід згадати монографії: «Володимир Навроцький — перший український статистик-економіст у Галичині на тлі своєї доби, 1782—1847» (Львів, 1934), менші праці про Євгена Олесницького (1937), Андрія Жука (1938). В 1939 році написав Витанович невеличку монографію про Костя Паньківського, що її згодом видало Товариство Українських Кооператорів в Нью-Йорку в 1954 р.

З метою якось причинитись до піднесення економічної освіти в Галичині писав Витанович і багато більш популярних праць. Одною з важливіших його праць у цій категорії був популярний нарис «Нарис суспільно-економічної історії» (Львів, 1934), в якому автор коротко розглядає всі важливіші періоди в господарському житті України. Як відомо, подібні популярні праці писали в тому часі й інші автори, зокрема Ю. Павликовський, Є. Храпливий, К. Коберський і ін. У тому відношенні можна пригадати один цікавий і тепер вже мало знаний факт. За редакцією д-ра Матвія Стахова у рамках серії «Народній Університет» та при фінансовій допомозі Т-ва «Самоосвіта» (основана при співучасті Українського Робітничого Союзу) появлялись щорічно біля 12 невеличких праць-брошур на різні популярні теми. До 1936 р. видано 79 випусків у цій серії з працями відомих авторів як О. Бочковський, А. Животко, К. Коберський, С. Сірополко, П. Феденко, В. Левинський. Е. Яворівський і ін. В серії цього видавництва появились три праці Витановича про історію українського селянства. Перша праця «Як жило українське селянство у давнині» обговорює українське село з часів княжої держави до періоду по люблинській унії. Другий випуск «Селянська доля від часів Хмельниччини до 1848 р.», та третій «Українське селянство на шляху до побіди» хронологічно продовжують перший випуск, зокрема багато цікавих статистичних матеріялів зібрано для 19-го ст. та найновіших часів, зокрема Галичини. Згадані праці появились у 1936 р., як випуски 76, 77, 79 згаданого вгорі видавництва. Невеличка праця «Традиції Кирило-Методіївського Братства у народинах українського кооперативного руху» (1939) тільки підкреслює зацікавлення автора в історичній проблематиці. На тому місці, з уваги на розміри цього нарису, не маємо змоги навіть перечислити декількох десятків інших популярних праць автора, що їх пише Витанович для самоосвіти, приймаючи активну участь в українському громадському житті, зокрема у діяльності Т-ва «Рідна Школа», «Просвіта», Т-ва «Учительська Громада» (член Управи, 1927—39) та самозрозуміло у кооперативних організаціях, зокрема РСУК. Закінчуючи цей період діяльности Покійного можна ще згадати, що в рукописі залишилась велика праця автора «Аґрарна політика українських урядів 1918—20 рр.», що була призначена для Записок НТШ, але у зв'язку з воєнними подіями вже не могла появитись друком.

Перебуваючи на еміґрації, спочатку в Німеччині, а згодом у США, проф. Витанович і далі продовжує свою інтензивну наукову діяльність, присвячуючи цій справі ввесь вільний час від заробіткової праці. Ще перебуваючи в Німеччині, проф. Витанович зразу включився до праці над Енциклопедією Українознавства і її продовжував до своєї смерти. Для ЕУ, як один з редакторів економічного відділу, проф. Витанович написав всі важніші статті з кооперації, опрацював десятки біографічних гасел про визначних українських економістів, ряд історіографічних статтей, гасла з політичної історії України, тощо. В 1964 р. появляється монументальна праця автора «Історія української кооперації» і немає жодного сумніву, що написання такої пра-

ці на чужині, далеко від архівних матеріялів, не було б під силу нікому другому. До цієї праці Покійний готовився довгі роки, збираючи матеріяли та утримуючи постійні контакти зі ще живучими учасниками кооперативного руху на рідних землях. «Історія української кооперації» є не тільки найбільш ґрунтовно опрацьованим твором на цю тему у нашій економічній літературі, але й дає нам, мабуть, одиноку спробу безпосередньо зв'язати розвиток кооперативної думки з соціологічними течіями. Широка історична база цієї монографії залишиться на довгі роки енциклопедичним довідником для всіх дослідників економіки України, які будуть цікавитися економічними процесами в найновішій історії України. Не зважаючи на довгі роки праці над історією української кооперації, Покійний знаходить ще час і для опрацювання інших тем. Цікавиться ще далі і соціологічними питаннями (гл. «Напрямні сучасних соціологічних студій в СССР і в Україні», «Наукові Записки УТГІ, т. 18) і окремими періодами економічної історії України. Заходами Осередку Праці НТШ у Чікаґо появляється у 1959 р. коротка монографія «Суспільно-економічні тенденції у державному будівництві Івана Мазепи» та з рамені Українського Історичного Товариства — «Аґрарна політика українських урядів, 1917—1920 рр.», що була друкована в «Українському Історику», а згодом, в 1968 р., вийшла окремою відбиткою. Багато статтей друкує проф. Витанович у різних періодиках та часописах і, починаючи з 60-их рр., збирає матеріяли для нової праці — історії української економічної думки. Завершити цей останній задум Покійному через передчасну смерть вже не пощастило.

В науковому дорібку проф. Витановича біля 300 позицій, що ілюструють широкий профіль наукових зацікавлень Покійного. Починаючи свої студії з вивчення новітньої історії України та Західньої Европи, сл. п. д-р Витанович постійно цікавився цією ділянкою до останніх років свого життя, про що свідчить велика кількість гасел і статтей в Енциклопедії Українознавства та ряд принагідних рецензій та журнальних статтей. Свої студії економічної історії України базував Витанович на ґрунтовному вивченню соціологічних процесів і поруч проф. Мицюка та Садовського проф. Витанович є одним з найвидатніших представників соціологічної школи в українській економічній науці. Питання розвитку української економічної думки, зокрема кооперативні ідеї, були основною ділянкою заінтересування проф. Витановича. Зі смертю Покійного велика українська громада та зокрема українська наука понесла втрату, яку вже годі буде заступити. Відійшла від нас людина великого формату, визначний син Галицької Землі і небуденна людина кришталевого характеру.

Василь Ленцик

ОСКАР ГАЛЄЦКІ
(1891 — 1973)

17 вересня 1973 року помер недалеко Нью-Йорку у Вайт Плейнс, один із найвизначніших польських істориків, а рівночасно професор-емерит Фордгамського Університету в Нью-Йорку та інших високих шкіл, Оскар Галєцкі.

Для українців буде інтересним знати, що Покійний великий історик, був нащадком спольщеного українського боярського роду Халєцких — Галєцких. І цього був свідомий Покійний історик, який раз на семинарі у Фордгамському Університеті при обговорюванню Берестейської Унії — де приходить ім'я Дмитра Халєцкого, підскарбійого Великого Литовського Князівства, на запит одного учасника семинара українця — чи Дмитро Халєцкі був може його предком, проф. Галєцкі відповів — «так він був, а сталось це так, що рід спольщився — три Галєцкі поженились з польками і спольонізувались».

З роду Галєцкого був теж київський митрополит Григорій, якого призначив патріярх Максімос III (1480). Про цього митрополита пише сам проф. Галєцкі у своїй праці «Фром Фльоренс ту Брест», що він походив з руського боярського роду, посвояченого з Олельковичами і наводить його прізвище в подвійній транскрипції (Халєцкі — Галєцкі). В нашій історії стрічаємось ще з прізвищем Галецький в час після Переяславської угоди, де один із київських бурмістрів, Данило Галецький, був приведений до присяги цареві, а згодом стрічаємо ім'я Семена Галецького, що в російсько-турецькій війні згинув в році 1738, разом з літописцем Григорієм Грабянкою.

Оскар Галєцкі народився у Відні 1891 року, де його батько був австрійським генералом, мати його була хорватського роду. Університетські студії закінчив докторатом в Кракові 1913, і там почав свою професорську кар'єру, як викладач польської історії (1916—1918). Від року 1918 до 1939 він був постійним професором Варшавського Університету, з тим, що в цьому ж часі виконував різні функції дипломатичні для польського уряду. І так в році 1919 він брав участь, як експерт історик в Паризькій Мировій Конференції. В роках 1921—1924 був членом Секретаріяту Ліґи Націй в Женеві, секретарем тої ж Ліґи Комітету для інтелектуальної співпраці (1922—1924), а також делеґатом Польщі на зібрання Ліґи Націй в році 1924.

Проф. Галєцкі володів досконало всіма світовими мовами й без труду виступав на міжнародних конґресах істориків мовами англійською, французькою, німецькою чи італійською. Очевидно, що він ду-

же добре знав майже всі словянські мови та клясичні.

Проф. Галецкі мав цілий ряд міжнародних відзначень і почесних докторатів, а між ними в році 1927 Франція відзначила його гідністю лицаря, а в році 1931 титулом офіцера Почесного Леґіону. Він був теж активним в католицькому мирянському русі і брав участь у міжнародних з'їздах «Пакс Романа», а на терені Америки в зібраннях українських інтелектуалів, зорганізованих в УКАО-«Обнова»» Був він теж учасником Евхаристійного Конґресу 1926 року в Чікаґо. За його заслуги для католицького мирянського руху інтелектуалів, він одержав папське відзначення Командира св. Григорія, а також одержав відзначення лицаря Великого Хреста Мальтезійського Ордену.

В році 1938 проф. Галецкі відвідав знов Америку, тим разом як професор-гість його спонзором була польська інституція в Нью-Йорку, Фундація Косцюшка. В році 1939 після окупації Польщі німцями, Галецпі виїхав до Парижа, де зорганізував Польський Університет в екзилі та був його ректором.

З Парижу переїхав проф. Галецкі до Америки, де його обрано директором Польського Наукового Інституту в Америці, з яким він був зв'язаний аж до кінця свого життя, з тим, що в році 1964 його обрано почесним президентом. Крім ведення Польського Наукового Інституту, він почав теж викладати в американських високих школах, а саме у Вассар Коледжу, а з року 1944 був покликаний на професора східньоевропейської історії на Фордгамському Університеті, де він вчив аж до своєї емеритури в році 1961. Тоді то з нагоди відходу на емеритуру Фордгамський Університет наділив його титулом почесного доктора.

В часі своєї професури у Фордгамському Університеті він виявив себе, як блискучий викладач та знаменитий знавець свого предмету. Він міг викладати годинами, оперуючи фактами, датами — не маючи ні одного клаптика паперу — записки. Його феноменальне знання, спосіб інтерпретації, робили його виклади привабливими для широких кругів слухачів, що підготовлялись до маґістерських чи докторських іспитів. В числі студентів різних національностей, була теж все група українських студентів, а між ними передчасно померлий талановитий історик Павло Грицак (помер уже по т. зв. «компрегензів» іспиті), маґістерський диплом одержав з історії під проводом проф. Галецкого, Тарас Гунчак, тепер професор Ратґерського Університету та автор цих рядків мав теж приємність слухати його цікавих викладів і одержав докторат, пишучи працю під проводом проф. Галецкого.

Покійний проф. Галецкі співпрацював з українськими науковими установами, як Науковим Товариством ім. Шевченка, Вільною Академією Наук та був дійсним членом обох тих інституцій. Він брав участь у наукових конференціях тих обох Установ, виголошуючи свої цікаві доповіді.

З рамени Польського Наукового Інституту, який очолював професор Галецкі, запрошувано на спільні наукові конференції українських науковців. Така зустріч відбулась, наприклад 1958 року з нагоди 300-ліття Гадяцької Угоди, в Польському Науковому Інституті, де ста-

новище польської науки заступав проф. Галецкі, а з української сторони від НТШ виступав автор цих рядків. Приємно було почути, як проф. Галецкі цілковито погоджувався з українським становищем, що Україна і Польща повинні співпрацювати, як рівні партнери, шануючи суверенні права одна одної.

Проф. Галецкі втішався великим авторитетом серед американського наукового світу, він був обраний 1960 р. президентом Католицького Американського Історичного Товариства, належав до видавничої колеґії журналу «Славік Рев'ю», «Поліш Рев'ю», «Джернел оф Сентрал Юропіен Афферс». В роках 1952—53 він мав наукову стипендію Фулбрайта в Італії, а Ґуґенгайма «рісерч феловшіп», в роках 1957—58.

Вже після відходу на пенсію він ще викладав, як професор-гість, на Монтреальському Університеті, як ад'юнкт професор на Колюмбійському університеті, а також на університетах: Льойолі в Римі, у Фрібурзі, Каліфорнійському університеті в Лос Анджелосі та врешті Коледжу оф Вайт Плейнс (давніше Коледж оф Ґуд Кансіл).

Наукова спадщина проф. Галецкого величезна. Він друкував свої праці різними мовами: польською, німецькою, італійською, французькою і англійською. Багато з тих праць мають відношення до історії України. Особливо цінними є його становище та інтерпретація історії Східньої Европи в його праці: «Бордерлендс оф Вестерн Сівілізейшен». Це становище справляє односторонне насвітлення російських істориків, які були чи є професорами американських університетів та виховали дві ґенерації американських істориків, що дуже часто, не знаючи слов'янських мов, ішли сліпо за тим, що їм подавали російські професори. Для них все, що на сході Европи, це «Раша». Тоді коли загально всі російські історики і за ними західньоевропейські та американські приймають Київську Державу, як початок Росії, проф. Галецкі цілком слушно пише, що Московщина, пізніше Росія, це цілком новий — інший твір, а саме:

"But neither that ecclesiastical link; nor the dynastic link with the Kievan past, was sufficient to make the Muscovite State a continuation of the Kievan State with merely a shift of the center. It was a new political creation where the local autocratic tradition was reinforced by the governmental conceptions of the Mongol Empire" [1]).

Проф. Галецкі пише про московський імперіялізм, якого першою жертвою впали найближчі сусіди східні слов'яни, що були мешканцями Київської Русі, отже українці, білорусини, а також новгородці.

Так само об'єктивно з'ясовує проф. Галецкі положення України в Советському Союзі і тут для ілюстрації зацитую деякі місця із згаданої праці:

"The first Five Year Plan, which was set afoot in 1928, was an opportunity to bring to the old and new industrial centers of the Ukraine a large number of workers from Russia. Russian was introduced as a second language in all schools, and repressions were organized against both intellectual leaders ac-

---

1) Oscar Halecki; *Borderlands of Western Civilization — A History of East Central Europe.* New York The Ronald Press Company, 1952, p. 78.

cused of reactionary nationalism and peasants opposed to the collectivization of agriculture. Arrests, trials, and deportations, including that of old Professor Michael Hrushevsky who died in exile a broken man, were disorganizing the national life of the Ukrainian people, while the so called political famine of 1932 — 1933 threatened its very existence"[2]).

"Under that dictatorship and under a new system of Russification, more efficient and more subtle than the czar's the Ukrainians and White Ruthenians, tied up with all the nationalities of the Eurasian subcontinent, were cut off from East Central Europe and from the Western community of nations, Left within the boundaries of the U.S.S.R., they were, in spite of their situation at the western fringe of the Soviet Union, practically forgotten fy the Western world which continued to call the whole federation Russia as in the past"[3]).

Названі цитати наглядно, як реально і об'єктивно підходив проф. Галецкі до тих проблем, що є актуальними. Про російський імперіялізм написав проф. Галецкі статтю в «Амерікен Слявік енд Іст. Юропіен Рев'ю» (1952), яка викликала живу реакцію зі сторони російського історика Миколи Рязановського. Праця д-ра Галецкого: «Фром Фльоренс ту Брест», є всеціло присвячена подіям, пов'язаним з релігійним життям нашого народу, а саме Фльорентійською (1439) і Берестейською Уніями (1596).

В останні роки проф. Галецкі в більшості публікував свої праці англійською мовою і одною з більших і останніх була: «Де Мілленіюм оф Юроп», що вийшла у видавництві Нотр Дам Юніверситі Пресс (1963). Проф. Галецкі не тільки мав величезне знання і майстерно володів багатьма мовами, але передовсім був глибоко релігійним, незвичайно скромним, товариським та ввічливим до кожного, що мав з ним до діла. Це був у повному значенні того слова аристократ духа. Може й будучи свідомим свого історичного походження, він увесь час пропаґував польсько-українське наближення і співпрацю на користь обох долею близьких, але не все приязних собі народів.

---

2) *ibid.* p. 414.

3) *ibid.* p. 415.

З архіву

† *В. Міяковський*

ЛИСТИ С. О. ЄФРЕМОВА ДО Є. Х. ЧИКАЛЕНКА*

(Редакція М. Антоновича)

З матеріялів Музею-Архіву ім. Дм. Антоновича при УВАН у Нью-Йорку, США.

X.

5. VIII. 1925.

Любий та дорогий Євгене Харлампович,[178]

Вернувся вчора з Харкова, з правописної наради. До нового року має бути остаточно розроблена й затверджена система правопису, то доведеться попрацювати. Між иншим (це цікаво буде для Вас усіх) ухвалено, задля уніфікації правопису по всіх українських землях, викликати на правописну конференцію (в жовтні) Гнатюка, С. Смаль-Стоцького та Сімовича, як членів правописної комісії.[179] Добре було б, коли б вони не знехтували запросин і таки приїхали. Другої такої оказії може не бути.[180]

Двічі проїздив повз Кононівку[181] і хвилюючись приглядався до таких знайомих, сказав би — рідних околиць, на станції шукав знайомих обличчів. З людей пізнав бородатого начальника станції, та й годі. Місце перемінилося досить помітно. Масив парка вже не здається таким монолітним, світить прогалинами і ніби коротший став. Кругом його обсіли

---

* Продовження з «У.І.» число 3—4, 1973 і 1—3, 1974.

[178] Лист написано на 11-ох сторінках такого самого паперу як і попередній.

[179] Ця правописна конференція відбулася багато пізніше, в травні 1927 р. На ній уточнено правопис, який дотепер (принаймні теоретично!) зобов'язує всіх українців, що є поза диктатом Москви. Він відомий як «правопис Голоскевича» (1929 р.). Дев'яте видання — Лондон 1961 р. видавництва «Союзу Українців у Великій Британії». — Гнатюк Володимир, визначний учений — етнограф (1871—1926). Смаль-Стоцький Степан (1859—1938) визначний мово- і шевченкознавець та політичний і суспільно-громадський діяч на Буковині до Першої Світової Війни, опісля в Празі аж до смерти. Сімович Василь (1880—1944) визначний мово- і літературознавець.

[180] З трьох названих учених на правописну конференцію поїхав лише В. Сімович. В. Гнатюк передчасно помер, а С. Смаль-Стоцький відмовився їхати як рішучий антикомуніст. Замість них поїхали К. Студинський та І. Свенціцький.

[181] Кононівка — маєток Є. Чикаленка, де С. Єфремов до революції не раз бував. Проїжджаючи тепер поїздом він поробив деякі спостереження, які не могли не розворушити Є. Чикаленка до глибини душі.

жовтенькі хатки і витяглися аж понад Абросимівським ставком. Так само й по полю порозкидано чимало хаток, поміж станцією і парком. Вигляд їх не блискучий; наче зроблено все похапцем, нашвидку. Не видко зовсім садиби того Абросимова, що був побіля Вас: мабуть знищена. Зате та, що понад колією — цілісінька і так само має вигляд економії: по суті вона нею й лишилася, тільки хазяїна перемінивши...[182] Ліс (що за греблею) здалеку видається цілим. З будинків так само видко самі дахи...

Розворушило це в мені давні спомини і тим щільніше нав'язуються вони до Вашого листа. Тільки треба про дещо умовитись, щоб не було між нами одного, чи навіть двох непорозумінnів.

Насамперед — звідки Ви взяли, любий мій, що я на Вас сержусь, та ще й «страшенно»?[183] Те, що на деякі події й на деяких людей я дивлюся (і дивився) иншими, ніж Ви, очима — не заважає (і не заважало) мені глибоко Вас шанувати і сердечно — істинно сказав би: «серцем синовським» — любити. Багато — Ви сами це знаєте — з Вами пережилося незабутнього, що в'яже людей навіки і не залежить від хвилинних настроїв. Я взагалі в своїх стосунках до людей — однолюб і не міняюсь од будь-якої дрібниці. Тому може й до Грінченка я ставлюся і тепер так само, як ставився до його живого — себто перевагу бачу в його — кращих і сильних його рис над другорядними вадами, твердо пам'ятаючи прекрасні слова з похоронної пісні: «несть человек, иже жив будет і не согрішит» ... Отже коли б мені — а цього я щиро не бажаю — довелося Вашого некролога писати, то думаю, написав би з усією теплотою, на яку тільки спромігся б. Можу тільки потішити і себе, і Вас тим, що взагалі для мене нема тепер де подзвіння справляти,[184] хоч це часом завдає істинної муки, що не можеш згадати хорошу людину теплим словом (так, напр., я почував себе над гробом Петра Януаровича[185]). За довгі роки звик був дзвонарювати, а як тепер стягнуто тебе з дзвіниці, то... а втім вибачте, що на таку тему розпатякався.

Друге: і в думках не покладав я того, щоб накидати Вам, ніби ви *вигадуєте* факти. Я думав тільки, коли писав свого до Вас листа, що Ви дивитесь на факти своїми очима, а як очі і мої і Ваші можуть иноді чогось не добачати, або помилитися, то і всеньке освітлення, *суб'єктивно* правдиве, *об'єктивно* буде непотрібним і часто разючим дисонансом навіть щодо самого автора. От у чому власне ми й розходимося з Вами, оцінюючи досі неоцінену як слід у нашій літературі — сміливо це кажу — постать Грінченка.

Деяких фактів я свідком не був – це правда і я сам зробив цю оговорку, пишучи свої уваги. Але все таки я стою на тому, що моя оцінка Грінченка і об'єктивно і суб'єктивно правдивіша, бо людяніша, за Вашу. Ви посилаєтесь на небіжчика Жебуньова,[186] на Мод(еста) Пилип(овича),[187] навіть

---

[182] Маєток Абросимова пертворено, очевидно, в радгосп.

[183] Є. Чикаленко як досить нервова і непоступлива в своїх поглядах людина мав на базі критичних зауважень С. Єфремова враження, що Сергій Олександрович на нього розгнівався. Ці враження намагається Єфремов розвіяти.

[184] Себто — писати некрологи.

[185] Пор. прим. 49 і далі прим. 66, 71, 76.

[186] Пор. прим. 103. Слова попереднього речення «я свідком не був» Є. Чикаленко підкреслив червоним олівцем, а на полі написав «це правда».

[187] Модест Пилипович Левицький (1866—1932) письменник і громадський дія; зокрема популярні були його твори друковані під псевдонімом

на Шелухина.[188] Останнього не торкатимусь, бо думаю, — і Ви з цим згодитеся, — що оцінка цього чоловіка, як надзвичайно однобічного і незабудьковатого на образи та скорого на погрози, жадної ціни не мають. Чим гнітив Грінченко в «Просвіті» Модеста Пилиповича – мені не відомо,[189] хоч життя в «Просвіті» мені відоме добре. Але візьмемо свідчення Жебуньова. Всі ми дуже любили цього неможливого ґдиру, але всі ми знаємо, що суб'єктивнішого свідка мабуть важко було б знайти в цілому світі. І він міг ґдирати на людину саме за те, що й сам робив. Це була його натура, і за цю натуру ми й любили цього «милого ругателя», але за свідка брати — мабуть, Євгене Харламповичу, Ви й самі його не взяли б.

Тепер про факти. Стаття «До наших товаришів галичан» — факт. Що її написав Грінченко — нехай також факт. Але, перше, стаття була анонімна, отже редакційна, за неї відповідальність колективна, — значить, «безтактність» виявив не Грінченко, а всенька редакція. Друге — пишучи до Вас, я навмисне перечитав статтю і думаю, що коли б і Ви її *тепер* перечитали, то були б здивовані її лагідністю, делікатністю.[190] Проте я не дивую, що тоді галичане і Грушевський за неї образились: під гарячу руку чого не буває. А от дивно, що Ви тодішню образу галичан перенесли до теперішніх споминів, одбили тодішні хвилинні настрої в тому, що повинно мати, як і кожен монумент, далеко тривкіше значіння. Я вважаю це за помилку — не в музиці, а в тоні, який робить музику.

Другий факт — Мушина відозва.[191] Вона лежить тепер перед мене. У Вас враження таке, що в ній про Грінченка «не все було неправдою».[192] А я Вам кажу, що там усієї «правди» тільки й є, що вилаяно Грінченка (поруч Мордовця) «підлим лібералом» та накинуто йому поклони перед нагайкою. Про те ж говорилося і у Вас у хаті, закидаючи Грінченкові співробітництво в «Кіевской Старині». Будьте ж справедливі, дорогий мій,

---

Макогоненко — сатири на теми мовних і психологічних різниць між українцями і росіянами. Коло імени по батькові Мод. Пилип. Є. Чикаленко поставив хрестик, а під текстом дописав «і на О. Г. Лотоцького».

[188] Сергій Шелухин (1864—1938) юрист, письменник і журналіст. До революції український діяч в Одесі. За УНР генеральний суддя і міністер судових справ. Автор кельтської теорії походження Русі (1929).

[189] Є. Чикаленко дописав: «мені відомо добре». Над текстом Є. Ч. дописав: «Даремно, бо всім відомо, що в громадських справах Гр(інченко) був тяжкою людиною, а в особистих милою».

[190] Тут ще раз дискутується справа з попереднього IX листа, параграф 53 (Пор. прим. 144). У спорі між галичанами і наддніпрянцями щодо літературної мови М. Грушевський був по стороні галичан і навіть перенісши «Літературно-науковий Вісник» до Києва видавав його «галицькою» мовою і прийнятим тоді в Галичині правописом. Про це докладніше в «Спогадах» і в «Щоденнику» Є. Чикаленка. До слова «делікатністю» Є. Чикаленко додав дві зірочки і під текстом дописав: «Тоді це було нетактовно, бо відштовхнуло людей від газети».

[191] Муха — псевдонім Дмитра Володимировича Антоновича (1877—1945). Тоді вже був соціялістом і вів гострі спори з Грінченком.

[192] На полі Є. Чикаленко дописав: «Таке моє враження».

[193] Данило Лукич Мордовець (Сліпченко) (1830—1905). Визначний письменник, однак у національному питанні зазнав хитань. Українська революційна молодь виступала проти нього.

і не накидайте на пам'ять Грінченка хоч того, чого — я певен — навіть теперішній Муха не зважиться обстоювати.[194]

Третій факт — словник. Ви були членом словникової комісії, я ним не був. Деталі справи, напр. розмови в комісії, Ви краще за мене знаєте — це очевидно. Але все ж я не можу згодитися з Вашим свідченням і по-старому думаю, що моє незнання ширше охоплює цілу справу, ніж Ваша повна освідомленність. Я міркую так. Питання про двох редакторів (Науменко — як символ) не могло бути неґативно вирішене ще в Чернігові, бо ж Науменко лишив за собою дві (найлегші) літери, щоб мати формальне право на означення на словникові свого ймення. Науменко тих двох літер *не* зробив і одмовився вже тільки в кінці роботи.* Їх зробив Грінченко. Логично тільки тоді й могло повстати питання про те, що ймення людини, яка нічого не зробила, не повинно й стояти на словнику. Грінченко мав повну рацію, бо міркування представників Старої Громади були сантиментального (чи назвіть це якось інакше), а не ділового характера. І мені чудно читати у Ваших споминах: «Ми, члени комісії, підписавши його (договір), послали в Чернігів Грінченкові, який очевидно і не сподівався такої радости для себе. — тепер на вічні часи Громадський Словник в публіці буде носити назву «Словник Грінченка», так воно й сталося».[195] Сталося по заслузі. Бо громадський був не словник, а самі матеріяли. А що з них зробив Грінченко — це показує рукопис словника, що переховується тепер в Академії. Я недавно переглядав ті зшитки з виправками і редакційною роботою Грінченка і можу сміливо сказати, що від попередньої роботи (Науменка, Тимченка чи ще там кого) камня на камні не лишилось. По правді Словник носить назву Грінченкового.

Не маю часу детальніше спинятися на инших Ваших запереченнях (в деяких, може бути, маєте рацію), —дозвольте зробити загальний висновок. Помилка Ваша, любий Євгене Харламповичу, в тому, що Ви фразу з Модестового-Пилиповичового анекдота — «Vater schick mir Geld» промовили занадто суворим тоном, її треба було вимовити м'якше, лагідніше — і правди життьової було б тоді більше, і постать Грінченка не робила б того враження у Ваших споминах, якого вона не робила (принаймні на всіх, хто його знав. – а я ж знав його не менше за Вас) у житті. З листа Вашого мені ясно, чому так сталося. Ви пишете: «*ганебне* поводження Грінченка

---

[194] Про цей суд, що відбувався в домі Є. Чикаленка, див. його «Спогади» стор. 386—387. Пор. прим. 161. Дійсно Д. Антонович за 1930-х років, коли заходила розмова на ці теми засуджував характер Грінченка і його політичну діяльність, але високо цінив його працьовитість. І Грінченка і Єфремова мій батько уважав впертими і обмеженими (часом він навіть вживав слова «тупі» або «тупиці»), але, на даному етапі, до деякої міри навіть корисними людьми і чесности їх під сумнів не ставив та боляче переживав те, Єфремов «заломався» на суді СВУ. Пор. прим. 133.

* Перші літери розіслані при «К. Ст.» 1897 р., редакції Науменка, були занадто нашвидку зроблені і невдалі і їх рахувати не можна. (Прим. С. Єфремова).

[195] До справи словника пор. прим. 133.

[196] Є. Чикаленко додав від себе під текстом: «Я багато повикидав з записаного мною в 1907 році, що свідчило про «ганебність» повод(же)н-ня Грінченка. Зрештою в ім'я історичної правди треба ствердити, що В. Науменко також був невимовно амбітною людиною («генеральствував»). Пор. теж прим. 43.

обурювало мене до нервового хорування». Ви підкреслили аж двічі слово «ганебне», а я б зробив акцент на словах «нервового хорування» ... Так, хороший мій друже, — Ваші тодішні нерви занадто перечорнили у Вашій пам'яті факти і примусили ганебне побачити там, де була може сама вугловатість і незломність вдачі.[197] Я напр. дуже боюся, що коли б під час історії з журналом я був на волі, а не спочивав на Лук'янівці, то Ви і про мене написали б те саме, що про Грінченка: я казав і кажу Вам, що будь я годі між Вами — усіх сил би доложив, щоб «Нова Громада» не закрилася, і маю надію, що свого досяг би був. А Ви б мене тепер може б освітили як честолюбця, уперту й шорстку та неможливу людину. Трохи, може, б було у цьому й правди, але не вся правда, бо напр. на честолюбність, далебі, ніколи не хорував, хоч це з погляду наслідків роботи вважаю швидше за мінус, ніж за плюс.[198] Як характер, Грінченка й рівняти не можна до Науменка чи Грушевського, особливо останнього: це ж просто нікчемна людина, не вважаючи на ввесь свій талант ... А втім, може, і в мене оце нерви заговорили, хоча коли б Ви знали, що у нас тут завелося з його приїздом, то не дивувалися б ...[199]

Треба кінчати, коли вже до нервів дописався. Ваших згадок (книжкою) одержав один тільки примірник. Ділюся з иншими. Нехай ще попробують

---

[197] Ілюстрацією до цих слів Єфремова може бути й те, що О. І. Лотоцький написав про Є. Чикаленка: «З недавно виданого його „Щоденника" бачимо, що викликали у нього нехіть і такі всією душею віддані йому люди, як С. О. Єфремов, коли вони твердо провадили свою думку». («Сторінки з минулого», т. II, стор. 159).

[198] Це доповнення до справи журнала з попереднього листа: параграф 72 і прим. 173.

[199] Сам приїзд М. Грушевського на Україну викликав гостру реакцію в національно свідомих колах. Крім того большевики з «вдячности» за те, що колишній президент УНР повернувся на Україну, виходили йому назустріч і забезпечили його та ним ведену працю в УАН, у той час, коли інші працівники Академії далі тиснулися у нестатках. Негативне відношення С. Єфремова до М. Грушевського поділяв і В. В. Міяковський, хоч він і уникав розмов на ці теми. Про М. Грушевського знаходимо в листі Петруся до Євгена Харламповича (від 5 травня 1924) таке: *«Вчора повісився Міхновський ... Мих. Серг. ходить приголомшений він все ж не сподівався таке побачити, а тому покищо веде себе смирненько. Заходив до мене поінформуватися про можливості видавничі. Я приймав його дуже стримано відповідав односложно і з язвочкою подякував за бажання тобі допомогти. В тутешніх обставинах він шкідливий не буде, бо буде мусів весь час ганятися, висолопивши язика за шматком хліба і певне помандрує назад, якщо там щось збереглося ...»* До цих синових слів Євген Харлампович приписав: *«Грушевський пропонував мені 10 долярів запомоги з Американських фондів, але я „красненько" подякував йому»*. Два роки перед тим (26. V. 1922 р. Євген Харлампович записав таке: «Груш(евському) видавати якусь копійку тяжче, як одривати шматок тіла свого, хоч грошей у нього, кажуть, маса». Про «скупість» Грушевського говорять також інші джерела, хоч «маси» грошей він у віденський період свого життя не мав. Взагалі відомості про заможність Грушевського явно переборщені.

вислати. Краще на цю адресу: «Академія Наук, Комісія для видавання пам'яток українського письменства». Тоді не матиму мороки з митом.

Васильченка Вам вишлю. Пошукаю тільки видання «Віку», бо воно повніше за останні.[200]

Маланюкової книжки я не одержав.[201]

Згадали Ви якось у листі про Трегубова[202] та Кивлицького,[203] — вже обидва небіжчики, перший з 1920 р., другий — 1921 року.

Про Вашу Микитологію[204] й сюди чутки доходять. Колись я чув таку приказку: «махни, нехай косить». Именно — нехай косить...

Симиренкового (думаю, що так писати таки краще) портрета пошукаю тут і коли знайду — вишлю.[205]

Сьогодні одібрав листа од Ганни Євгеновни та п. Зиґмунта.[206] Дуже мене врадували. Для мене новина, що п. Зиґмунт пише вже по-українському і, як на німця, то й зовсім добре, краще за деяких наших українців.

Мав недавно листа од Параски Миколаєвни.[207] Живе в селі Вовчку (на Лубенщині), пішла вдруге заміж (тепер пишеться – Бирченко). має дочку. Я таки попочухав потилицю, поки догадався, яка то Бирченко пише до мене.

Івашка давно не бачив. Збіраюся зайти до 56-го номера.[208]

Здається — все... Ага: до всіх лайок та нарікannів на Вашу голову прибуде ше одна. Дружина небіжчика Ол. Ол. Андрієвського взяла у мене книжку Вашу, прочитала, образилась на слово «lapsus» і збірається Вам написати, — принаймні адресу взяла.[209] Не погнівайтесь. Але сами винні: ото вдруге не пишить споминів. Та тепер уже пізно: попались...

Гарячий мій привіт перекажіть Ол(ександрові) Ігн(атовичу). Він чогось уперто мовчить і не озветься й словом. Так само і Мод(естові) П(илипови)чу, Юлії М(иколаївні) і всім незмикитиним (якщо можна так сказати) землякам.

Цілую по братерськи. Ваш Сергій Єфре(мов)

---

[200] Мова про оповідання С. Васильченка видання «Віку» 1915 р. 403 стор.

[201] Мова про збірку поезій Євгена Маланюка (1897—1963) «Стилет і стилос», Подєбради 1925.

[202] Єлисей Кипріянович Тригубів (1848—1920). Визначний громадський діяч. Тригубів і Франко одружилися на рідних сестрах Хорунжинських.

[203] Євген Кивлицький (1861—1921). Громадський діяч, один час видавець «Киевской Старины».

[204] Під текстом рукою Є. Х. Чикаленка пояснення «Шаповалівщину». Микита Шаповал (1882—1932), поет, письменник, громадський діяч і політик. Незвичайно активна і творча людина, однак неможливий у співпраці. Один із найзаслуженіших творців українського громадського і культурного життя в Чехо-Словаччині за 1920-х років.

[205] Про кого з Симиренків тут мова трудно сказати. Родина незвичайно заслужена в українському житті.

[206] Ганна Келлер-Чикаленко і Зіґмунд Келлер — її чоловік.

[207] Про кого тут мова?

[208] Очевидно, будинок Чикаленка на Саксаганській (Маріїно-Благовіщенська, а ще раніше Жандармська) вул.

[209] Є. Чикаленко, Спогади, стор. 210.

4. X. 1925.

XI.

Любий друже,[210]

Простіть за довге мовчання. Роботи й клопоту стільки, що через голову ллється, то й не завжди можу бути акуратним у листуванні. Та, думаю, Ви мене розумієте, то й не сердитесь.

Щоб закінчити нашу спірку про Грінченка, я розшукав умову про словник і бачу, що я не помилився. В умові, підписаній 14 лютого 1902 р. п. 6 гласить: «редактированію подлежат все буквы, кроме проредактированных В. П. Науменком», а п. 9-й: «на заглавном листе словаря после заголовка должно быть напечатано: «редактировали В. П. Науменко и Б. Д. Гринченко». В першому додатку до умови, підписаному 7 листопада 1902 р. про це нема нічого. отже змін тоді ще не було, і лиш у другому додатку, датованому 28 листопада 1902 р. стоїть у п. 1, що редактор словаря Б. Д. Гринченко». В першому додатку до умови, підписаному 7 листопада 1902 р. четырех букв алфавита (А, Б, В. Г). которыя в первом условіи были исключены из его работы, как подлежащія редакціи В. П. Науменка». Відповідно до цієї зміни п. 3 того ж таки додатку встановляє, що «при представленіи словаря в академію наук и при печатном изданіи его редактором словаря должен быть обозначен на заглавном листке один Б. Д. Гринченко». Отже з цього бачите, дорогий. що справа мала свою довгу історію, а не вирішилась одразу, як виходить із Ваших споминів. Взагалі я ще раз кажу, що я й не думав накидати Вам, ніби Ви вигадували факти, або записували неправдиво. Просто дещо забулося, дещо підкрасилося тодішніми злобами дня — і в результаті вийшов, бачите, викривлений образ людини, яка варта кращої оцінки. Левкова[211] думка, про яку згадуєте в своєму листі, як людини тут цілком безсторонньої, особливо симптоматична, бо показує, яке враження од змальованої у Вас постаті Грінченка дістають люде.

А проте я дуже радий, що молодь захоплюється Вашими споминами, і Ви добре зробили, що їх написали. Дрібненькі огріхи майбутній історик нашого життя одвіє, а цінний матеріял використає, а того матеріялу, кажу без компліментів, у споминах дуже багато. На цьому дозвольте покласти крапку до цієї справи.

Щодо повороту нашої молоді та й старших працьовників цілком згожуюсь з Вами. Я раз-у-раз стояв і тепер стою за те, що ми занадто бідні на культурні сили, щоб розтринькувати їх ще й поза океаном. Кому можна вертатися — треба вертатись. Робітників мало, а чесних та культурних і зовсім не гурт, а потреба тут, на ґрунті, в них більша, ніж де; роботи — непочате поле. Бачу я, що у Вас настрої инші: змикитились люде.[212] Оце просто з болем прочитав я у Вашій «Нашій Громаді», в статті якогось Буревія (№ 8—9) непристойну вихватку проти А. В-ча в зв'язку з моїм ім'ям.[213] Якщо матимете нагоду, то поясніть тим необачним молодикам, що зазирати до чужих горщиків взагалі не годиться, а надто коли й горщики ті — плід чиєїсь буйної фантазії чи брехливої плітки. Яка мені досада, що у мене вибито з рук перо публіциста!.. Так багато тем навкруги, і так

---

210 Лист на чотирьох сторінках такого ж паперу як і попередній.

211 Очевидно Чикаленко.

212 Натяк на впливи Микити Шаповала.

213 Не маємо змоги перевірити про кого мова.

кортить часто озватися на них, а тим більше, коли бачу, як тепер легко їх вирішують і з якими до того засобами беруться... Отже мушу тільки ще більше сціпити зуби й «мовчки мовчати».

Про зміну тестаменту Софією Іванівною нічого не знаю. Документи од неї йшли через мої руки, але я до них не заглядав і тому про право Вол(одимира) Ми(колайови)ча не берусь рішати. Можу тільки сказати, що небіжка не мала, на жаль, потрібної підтримки од В. М-ча і їй доводилось од тутешніх злиднів уділяти окрушини. Невесела була старість.[214]

Обіцяв я Вам вислати книги Васильченка та Янати і Ви певне собі думаєте — «свиня! З губи халяву зробив!» Мені дуже це прикро, але ніяк не можу тих книг знайти: вони розійшлися, і по книгарнях їх немає. Може де випадково надибаю, тоді вишлю.

Літо проминуло для мене дуже погано. Висидів увесь час у Києві, виїздючи тільки на короткий час, та й то в усяких справах, та й то неприємних. Не одпочивав і почуваю себе не геть-то добре. А одпочинути б треба. Аджеж на днях мені стукне 49-ть і дивлюся вже я в четверо очей! Старий став — аж самому не віриться, та й не гадав я, що доживу до такого віку... Ну та це не цікаво. Гірше те, що роботи набігає сила, й відповідальної, а тут острах бере: ану ж не зможу її докінчити.

Цілую Вас братерськи. Пишіть. Ю. М-ну вітаю.

Ваш Сергій Єфремов

P. S. Івашкові я дав перечитати «Спомини». Він ще їх не повернув і враження його не знаю. Вислати можна на таку адресу: Академія Наук, Комісії для видавання пам'яток українського письменства.

214 Мова, чи не про В. Леонтовича та його дружину?

Огляди-рецензії-анотації

Омелян Пріцак, *Чому Катедри Українознавства в Гарварді?* Вибір статтей на теми нашої культурної політики (1967—1973), Фонд Катедр Українознавства, Кембрідж, Масс. — Ню Йорк, Н. Й. — 1973, стор. XXXYI + 188.

Після вступних статтей про автора, написаних Б. Тарнавським і Ст. Хемичем (евфемістично кажучи, від першої з них заносить дуже кадилом), а дальше бібліографії праць проф. Ом. Пріцака й його ж передмов, читач находить збірку публіцистичних статтей, тенором яких являється питання сучасного стану української науки в діяспорі та значення й шлях організування українознавчих студій при Гарварді. Згадані статті мають загалом контроверсійний характер. Деякі частини з них відзначаються вдумчивістю, реальною оцінкою стану речей та відвагою й оригінальністю схоплення концепції шляхом критерій відмежування «дійсної» науки від псевдонауки та дійсних наукових досягнень від уявних. І за те належить Проф. Пріцакові признання від читача.

Але крім світел даної публікації знаходимо також і тіні, що їх наукова совість не дозволяє рецензентові промовчати. Базуючи свої погляди на строго раціональних і «тверезих» міркуваннях, шановний автор, як то кажуть, рішучо передав куті меду й з одного екстрему штучного творення ілюзій у науковому ґетті попав у другий — майже нігілістичного відношення, бо не бачить багато позитивів нашої науки в діяспорі. Найвигідніше спрощувати й генералізувати проблему, дарма що це веде до вульгаризування розв'язки даного питання. І так при заторкненні на початку (стор. 6) питання деклясованих учених автор не завдав собі труду переведення сумнівної аналізи того поняття, яке доволі складне. Можна бути деклясованим у соціяльному й рівночасно науково-інтелектуальному аспекті, коли колишній науковець не лише змінив варстат праці на щоденний хліб, але й перестав науково працювати. Але можна бути деклясованим ученим лише в зовнішньо-соціяльному аспекті, коли науковець при бюровій, чи бібліотечній праці на щоденний хліб продовжує свою систематичну наукову діяльність та збільшує свій дійсний, а не уявний науковий дорібок. І нарешті можна говорити про деклясовість не в соціяльному, а саме в строго науковому аспекті, коли прим. номінальний науковець працює «тічером» у другорядному каледжі (деякі з них є на рівні вищих кляс колишніх наших гімназій), де «всього по трохи», щоби лише продовжити контракт праці. При педагогічній праці він може іноді здобутися на популярну публікацію («щоби слава не пропала»!), підписувану іноді шумними титулами. Генералізуючи поняття деклясовости, автор забуває, що майже всі наші вчені гуманісти на західньо-українських землях, головно між Першою й Другою світовими війнами, були такими деклясованими вченими в розумінні поняття деклясованости Ом. Пріцака, бо працювали науково приватно в вільних від зайняття хвилинах, будучи зайнятими в середньому шкільництві, по редакціях часописів (як журналісти, адміністраційно-бюрові та технічні сили при робленні коректи), бібліотекарі тощо. До них належав також Ів. Крип'якевич, на якого автор не раз покликається. А як мається справа деклясованости в умовах під-

советської дійсности, де наші вчені на засланнях були довгі роки відірвані від наукового середовища? А дальше: чи Шевченко, відірваний від нормальної праці в малярстві й поетичній творчості на засланні, а Франко в наймах у чужої редакції та ненаукової роботи — не були довгими роками деклясованими? А скільки було тих «деклясованих» в умовах нашої недержавної дійсности? Не згадую уже про таких деклясованих в історії світової культури, бо й у нас їх було багато. Чи ми можемо дозволити собі на те, щоби їх усіх викреслити з конта української культури та її надбань? І чи Ом. Пріцак зумів би збалянсувати собою й своїми досягненнями всю ту прірву в нашій культурній скарбниці в наслідок евентуального викреслення з конта всіх тих «деклясованих»? Дуже сумніваємося! Чужинець, який не знає історії нашої науки, міг би дійти з публікації автора до висновку, що в минулому нашої науки щось-дещо було, тепер майже нічого немає, а на тлі тої порожнечі в українській науці майорить могутня постать Ом. Пріцака, як поетового «апостола правди й науки». Gaudeamus igitur! — добре, що маємо бодай одного дійсного ученого на тлі нашої наукової мізерії.

У той час коли при оцінці інших автор стосує критерії занадто далекосяжних «тверезих» міркувань, то в відношенні до себе самого попадає іноді майже в містику теогонічно — генеологічних концепцій доби Гомера — Гезіода, вважаючи себе одиноким наслідником-продовжувачем історичної школи Антоновича — Грушевського. На таку концепцію ми вже дали відповідь у попередньому випуску «Українського Історика». Тут хочемо лише зауважити, що це мусіло бути дуже оригінальне продовжування історичної школи в тридцятих роках нашого століття, коли вона мала лише одного студента — Ом. Пріцака (автор не згадує ніже словечком якогось іншого студента, чи студентів) й коли вона існувала всього-на-всього два з половиною року (Ом. Пріцак записався на львівський університет під кінець 1936 року, отже тут входять у гру роки 1937—8 і половина 1939, бо в другій половині настали военні дії й советська окупація Львова, під час якої не було й мови про якенебудь нормальне продовжування школи). А з приходом німців у половині 1941 року університет був закритий і наукова діяльність НТШ припинена. Отже це дійсно дуже оригінальна історична школа *з одним учнем* на протязі що найменше *двох з половиною років*, не говорячи вже про університетську й фінансову базу, що їх автор уважає конечними, а яких до речі тоді зовсім не було. На думку автора одинокий Ґарвардський Осередок українознавчих студій надається на базу продовжування історичної школи Антоновича — Грушевського при цілковитому поминенні інших наших наукових Установ, які виходить з контексту, нездібних до такої функції.

Вичисляючи вимоги «справжньої» науки (хіба наука може бути недійсна? — Ол. Д.), автор каже між іншим: «Вона (тобто наука — Ол. Д.) не повинна творити прибіжища для холуїв, малохарактерних іґнорантів, або просто нешкідливих дурачків» (стор. 15), а дальше в заключенні говорить: «Гіркий досвід показав, що ніякі українські еміґраційні наукові установи не відповідають названим вище вимогам». Тобто іншими словами українські наукові установи в діяспорі являються на думку автора «прибіжищем для холуїв, малохарактерних іґнорантів, або просто нешкідливих дурачків». А все ж таки Ом. Пріцак являється дійсним членом тих наукових Установ і віцепрезидентом одної з них. Заходить рубом питання, як такий шануючий себе поважний учений може дозволити на те, щоби бути членом і лідером «прибіжища для холуїв, малохарактерних іґно-

рантів, або просто нешкідливих дурачків»?! Це рішучо за велика самопосвята зі сторони Ом. Пріцака, до якої він не повинен навіть признаватися, бо ставить самий себе в трагікомічне становище (sic)!

Нахил до генералізування понять трапляється й тоді, коли автор каже: «Найбільший наш ворог — це брак у нас людської і національної гідности, холуйство, фантастика, індивідуалізм і розмінювання себе на малі справи» (стор. 137). Не знати лише, чи в тому генералізуванні даного явища («у нас») автор включає й свою власну особу, чи вважає себе виїмком (чи культ згадуваних автором священних коров?). Ом. Пріцакові належить без сумніву признання за організування Гарвардського Осередку українознавчих студій, але в тому питанні існує також і друга сторона медалі, тобто навіть і десять Ом. Пріцаків не зробило б нічого на терені Гарварду, коли б українська Громада не потрясла б добре мошонкою, що квантитативно не має собі прецеденсу в історії наших збірок. Зрештою, які та не були б заслуги автора, вони аж ніяк не дають йому права ображати українського наукового світу й нашої спільноти, бо це нагадує у асоціяції понять одного зі синів Ноя, який, побачивши відкритого батька показував пальцем і глузував з нього. Правда, незавидні історичні обставини всенароднього лихоліття на протязі століть залишили деякі свої сліди на душі народу, але обов'язком його інтелектуальної еліти є прикрити ту наготу народу своєю працею й самопосвятою на взір Шевченка, Франка, а в сучасному Й. Сліпого, В. Мороза й інших, а не з презирством показувати пальцем прилюдно на публікації з позицій патріотичної фразеології, чи особистих досягнень. Це пишемо абсолютно без ніякої злоби й шпильок, а просто під диктат нашої совісти — особистої, національної й наукової, власне в ім'я тої людської й національної гідности, яку Ом. Пріцак своїм нефортунним генералізуванням відбирає своїй рідній національній спільноті! Якже ж банально звучать наголошувані ним поняття таких чеснот як: «взаємопошана при всіх можливих (і потрібних!) фактичних розходженнях (стор. 68), «науковець мусить знати ціну людської гідности» (стор. 105), «лицарськість» (стор. 119) і т. д. у контексті такого нефортунного генералізування характеристики одиниць (нехай і численних, а все ж одиниць!) моральним коштом цілого українського наукового світу й нашої національної спільноти!

Трапляється, що автор сам собі перечить. Вважаючи, що без університетської й фінансової бази історична школа не може нормально існувати й діяти, Ом. Пріцак сам признає на стор. 71, що «Грушевський та історія України мали свою базу не в університеті — політична ситуація не дозволила цього, а в керованому ним НТШ». Але при тому всьому автор вважає історичну школу Грушевського нормально існуючою й діючою елітарно-науковою Установою. Парадокс у наслідок ще нескристалізованої вповні дефініції історичної школи та інтерпретації її дій у обставинах, у яких вона функціонувала на українському ґрунті, чи наслідок тактики, тобто автор подає у даному випадку так, як йому вигідно. Це, звичайно, якесь непорозуміння, бо ми аж ніяк не посуджуємо його в незнанні справи, а вже тим більше в стосуванні подвійної бухгалтерії. Не від речі буде згадати й про те, що автор нераз послуговується тоном та пише з позицій сили, що колідує з елементарними засадами особистої й громадської культури та академічної етики.. Прощаємо йому за його старання на полі нашої науки. Не зважаючи на ті наші критичні заввваги, подиктовані доброю волею й бажанням найти спільний знаменник щасливої розв'язки пекучих, актуальних проблем нашої перш за все історичної науки в

діяспорі, треба сказати, що зрецензована нами публікація дуже цікава, характерна своїм динамізмом думки в пошукуванні за кращими шляхами для нашої науки та діяпазоном широко закроєних плянів і акцій. Пізнати, що їхнім автором являється ентузіястичний дослідник історії евразійських степів, безмежних своїми просторами й динамічних своїм номадизмом. Але ті степи визначилися й нищівно-руїнницьким характером, що його відчув довгими століттями наш нарід. На згарищах і руїнах під час етнічних катаклізмів та вирізування в пень, або брання у полон породжуваних і «здеклясованих» носіїв хліборобських культур (тих нераз затурканих гречкосіїв!) — виростали нечайно імперії типу Аттілі, чи Джінгіс-Хана, які спалахнули метеором на фірмаменті історії й скоро зникли — погасли, а погорджувані номадом гречкосії продовжували бути собою й спільними силами промощували шлях на сторінки історії. Хай шановний автор зрецензованої нами публікації прийме це до ласкавої уваги.

Олександер Домбровський
(Нью-Йорк)

Petro B. T. Bilaniuk, *The Fifth Lateran Council* (1512—1517) and the Eastern Churches, Published by: The Central Committee for the Defence of Rite, Tradition and Language of the Ukrainian Catholic Church in USA and Canada (Toronto), 1975, pp. 255.

Книжка д-ра Петра Біланюка, професора Колегії св. Михаїла в Торонті, є дуже цікавою і цінною науковою працею. Вона ж пов'язує в одну цілість такі історичні питання, про які ми дотепер мали тільки спеціяльні праці. Крім того, автор своєю муравлиною працею та відповідним методологічним підготуванням старається аналізувати та синтезувати, ним зібраний, обширний бібліографічний матеріял, цитуючи в більшості оригінальні джерела. Його мова доступна, а виклад ясний та проглядний. В суперечних і сумнівних питаннях намагається задержати строгу об'єктивність, хоч інколи це йому не цілком вдається.

Праця д-ра Біланюка ділиться на п'ять розділів, де він описує: 1) питання об'єднання східного і західного християнства від Фльорентійського до П'ятого Лятеранського Собору, 2) меморіяльний проєкт Павла Джустініяні та Петра Квіріні до Папи Лева Х-го в справі приєднання «сімох східних національних обрядів», 3) Реляцію польського примаса, архиєпископа Івана Ласкі, про Рутенів та їхні єресі, 4) Зв'язки між маронітами та Римом в часі П'ятого Лятеранського Собору, та 5) Впливи і переговори Лева Х-го з етіопцями.

Застановляючись у цілості над працею д-ра Біланюка, мусимо признати, що цей твір для української церковно-історичної бібліографії приносить незвичайні користі. Та оцінюючи позитивно цю працю, маємо деякі завваги до самої конструкції твору та до деяких висновків автора. В першій мірі атор дуже скоро переходить через ідеологічний розвиток латинян від Констанцького до П'ятого Лятеранського Собору. Взагалі не говорить про строгість Констанцького Собору, який мусів насильно зліквідувати «західну схизму». Також замовчує, що реакцією на строгість Констанци та спалення Гуса постав Базельський Собор, який прийняв знову до церкви гуситських утраквістів і приготовив західну церкву до загального християнського об'єднання. Вислідом цієї загальної ідеї об'єднання є Фльорентійський Собор (1438). Але після окупації Константинополя турками та ізоляціонізму Москви майже немає дальших контактів між західним і

східним християнством. Крім того, західний гуманістичний критицизм та тліючі ідеї реформації так зайняли Рим, що на заході прямо забули про східнє християнство, а тільки поодинокі діячі, як Джустініяні, могли цікавитися питанням Сходу. Тому П'ятий Лятеранський Собор є майже в цілости латинський, а мароніти грають тут ролю якоїсь східної вітки латинян. Мені здається, що все те можна було обширно пояснити читачеві в довшому введенні, бо навіть пересічні історики нашої доби мало ознайомлені з пререформаційною ідеологією Сходу і Заходу. Замість того автор відразу приступає до першого розділу і говорить вже про наслідки Фльорентійського Собору.

Автор для своєї книжки уживає дуже загальникового титулу: «П'ятий Лятеранський Собор і Східні Церкви», одначе на 154-ох сторінках говорить постійно про «рутенську» чи українську церкву й тільки при кінці додає два коротенькі розділи про маронітів і етіопців. Може такий загальний титул більше притягає не-українського читача, щоб пояснити своє спеціяльне зацікавлення у цьому творі. Дальше, д-р Біланюк, зібравши обширну бібліографію про Українську церкву, забуває про українські джерела, як нпр. статті Бучинського (Студії з історії церковної унії, «ЗНТШ», т. 85) та четвертий том «Аналектів ЧСВВ», присвячений Ізидорові і фльорентійської унії. Він уживає деколи також і невідповідну термінологію. «Ватикан» для означення римської Апостольської Столиці є витвором XIX-го століття й трудно його уживати в по-фльорентійській добі.

У цілості автор критикує Рим, Константинопіль, польське латинство і Москву, але ставиться з великою індулґенцією до українців і до української церкви. Не можна казати, що він зле інтерпретує історичні факти, чи викривлює тодішні ідеї. Але менше згадує неґативи українців та українського церковного життя.

Очевидно, ці наші замітки ні трохи не ослаблюють вартости твору д-ра Біланюка, навпаки, ми його тепло поручаємо церковним історикам XX-го століття.

О. Баран
(Вінніпеґ)

Alexander Baran, (Collegit), *De Processibus Cannonicis Ecclesiae Catholicae Ucrainorum in Transcarpathia*, Monumenta Ucrainae Historica, vol. XIII, Romae 1973, pp. XII + 281.

Після закінчення публікації XII томів римських документів, зібраних Митрополитом А. Шептицьким. «Монумента Української Історії» розпочато нову серію «Канонічних Процесів Української Католицької Церкви на Закарпатті». Ці документи зібрав та до видання упорядкував о. д-р Олександер Баран, відомий український історик, який вже раніше видав багато архівних матеріялів в різних історичних збірниках та журналах.

Перший том цеї нової серії, що є заразом і XIII-им томом «Монументів», охоплює матеріяли про офіційне визнання Мукачівської Епархії в 1771-ому році.

Ці матеріяли можна поділити на три часті. В першій частині знаходяться листи імператорки Марії Тереси, дальше інформаційні нотатки Конґреґації Поширення Віри про історію та стан Української Католицької Церкви на Закарпатті, а вкінці деякі додаткові листи для пояснення самого процесу.

Друга частина — це самий процес, представлений римськими імператорськими адвокатами С. Де Анджеліс і А. Кокеліном, як також і пред-

ставником Яґерської латинської дієцезії Ф. А. Мардззоккі. Обі сторони для своєї аргументації предложили великий документальний матеріял, який кидає світло на труднощі, що ця церква мусіла перебороти, щоб осягнути свою гідність та унезалежнення від латинської ієрархії.

Вкінці, в останній частині бачимо документи, пов'язані з самою ерекцією Мукачівської епархії. Це є кошти, бенефіція, кінцеві формальності та ерекційні формули. В додатку також буллю самої ерекції й офіційного назначення єпископа Івана Брадача.

Усі ці документи є пояснені короткими нотами та впроваджені й представлені читачеві коротким уведенням в латинській мові. Для пояснення назв, осіб та окремих подій о. д-р Баран уживає багато приміток, які кидають нове світло навіть на деякі помилки авторів і переписчиків. Одначе не всі помилки є поправлені й показані читачеві, що троха затемнює вартість цього цінного видання. Крім того, дуже багато друкарських помилок читач знайде в тексті друкованого матеріялу, що є наслідки поверховної коректи і недбалого друку.

Не зважаючи на ці дрібні недотягнення, дана збірка документів заслуговує на відзначення і є цінним набутком в українській історіографії.

Любомир Винар
(Кент, Огайо)

Петров, В. П., *Етногенез слов'ян*. Джерела, етапи розвитку і проблематика. Академія Наук Української Р. С. Р Інститут Археології. Видавництво «Наукова Думка». Київ 1972. Стор. 213.

Найголовніші джерела до етногенези слов'ян можна, на думку автора, поділити на три категорії: писемно-історичні, мовно-лінґвістичні та археологічні, з тим. що значення цих останніх все зростає і стає вирішальним.

З писемно-історичних джерел автор досліджує «Ґетику» Йордана (551 р.) «Війну з ґотами» Прокопія з Кезареї (554 р.) та «Повість временних літ». В праці Йордана, яка обіймає період з 1 до 6 стол. вісток про слов'ян не багато. Все таки зібравши їх разом довідуємось, що були три вітки слов'ян: венети на верхів'ях Висли, склавіни на північ від долішнього Дунаю та анти між Дністром і Дніпром. Сучасник Йордана Прокопій з Кесареї в своїй праці не згадує щоправда про венетів (північні землі його не цікавлять), зате ж більше уваги присвячує антам і склавінам. Вони, пише Прокопій, є мирними хліборобами, не мають володарів, але живуть у «народоправстві» (демократії). Спровоковані римлянами склавіни стали нападати на Тракію та Ілірію, завдаючи римлянам дошкульних шкід. Анти ж, пише Прокопій, поширили місця своїх поселень аж до Озівського моря. Вістки нашого найстаршого літопису не тільки підтверджують свідчення Йордана і Прокопія, але значно їх поширюють і уточнюють.

Тому, що до наших часів не залишились жодні мовні рештки венетів славінів та антів, одиноку можливість кинути дещо світла на цю справу подає аналіза географічних назв на терені між Вислою, Дунаєм та Доном. Цю аналізу використовує автор, присвячуючи їй другий розділ своєї праці. Він зупиняється на гідроніміці т. є вивченні походження назв річок та озер. Досліджуючи походження назв річок групи *Дан-* (Дон, Донець, Дніпро, Дністер і Дунай), автор твердить, що вони становлять залишки скитських часів зі середини 1-го століття до Хр. (80 стор.), натомість назви річок між верхнім Дністром та Прип'яттю, які мають в своїй назві компонент *Стр-* (Стрий, Стрипа, Струмець, Бистриця і т. п.) постали в тому

часі, коли «місцева гідронімія ще не відокремилась від балтицької і разом з нею становила спільну балто-слов'янську єдність (87 стор.). Так само назви річок середнього Подніпров'я свідчать про балто-свов'янське походження.

Найбільше уваги автор присвячує археології. У третьому; розділі своєї праці автор стверджує, що найбільше заслуг в тій ділянці має український археолог В. В. Хвойка, якого періодизація археологічних культур почавши від палеоліту аж до слов'янських могильників не стратила свого значення. Проте не з усіма висновками Хвойки він погоджується. Тому, що «ознакою етносу є не річ, а слово, мова» (116 стор.), а ми не маємо ніяких можливостей дослідити це питання, він відкидає твердження Хвойки, що Трипілля, це протослов'янська культура. Але саме його твердження відноситься до городсько-усатівської культури (кінець 3 — початок 2 тисячоліття до Хр. — Чергова, скитська доба, з огляду на наявність деяких історичних джерел (Геродот, Гіппократ) і можливість лінгвістичних узагальнень знаходить у автора ширшу аналізу. На зміну скитській добі на межі 3—2 стол. до Хр. приходить зарубинецька культура. Вона через брак свідчень про мову місцевих племен значно менше насвітлена, як її попередниця. Все таки більшість радянських археологів визнає, що носіями зарубинецької культури були слов'яни. Наступна, черняхівська культура від 2-го до 5-го стол. по Хр. залишила по собі велику кількість археологічних залишків; на їх підставі автор твердить, що вона, в противенстві до попередньої, уявляла собою однотипний моноліт. Ідучи за опінією більшости дослідників автор визнає, що «мова черняхівців несе, поза сумнівом, ознаки слов'янськості, хоч слов'янство черняхівців істотно відмінне від слов'янства історичних часів». (Стор. 213).

У загальному цитована праця носить познаки глибокої ерудиції автора (історія, лінґвістика, археологія), але одночасно з тим великої обережности, щоб не сказати свідомої втечі, у формулюванні остаточних висновків.

М. Ждан
(Клівленд)

Wojciech Szymański, *Słowiańszczyzna Wschodnia.* Polska Akademia Nauk. Institut Historii Kultury Materialnej. Wrocław 1973.253 p.

Інститут Історії Матеріяльної Культури при Польській Академії Наук взявся за велике діло: видати збірну працю визначних спеціялістів п. н. *Нарис культури ранньосередньовічної Европи.* У вступних приготуваннях до видання цієї праці виявилась конечність попередити її ширшими студіями, що насвітлювали б ґенезу і найважливіші феномени поодиноких районів Европи. Такою студією являється саме цитована праця.

Після короткого вступу, в якому автор уточнює хронологічні рамки (6 до половини 11 стол.) та характеризує головні рушії у розвитку культури східних слов'ян, слідують три розділи присвячені властивій темі. У першому з них під назвою «історичне тло формування східньослов'янської культури» автор подає головні, переломові події того часу, при чому стверджує, що ані черняхівська культура, ані її творці та носії, анти не уявляють собою гомоґенної східньослов'янської одиниці. Черняхівська культура, на думку автора, це твір цілого ряду різних племен сформований під впливом римських провінцій, головно ж Дакії. Тільки північні ареали черняхівської культури могли бути заселені слов'янами. В тому випадку автор відкидає твердження Хвойки підтверджені Рибаковим та Брайчевським і приймає нові теорії Лапушкіна, Ауліха та Барана. Щойно

після розпаду гунської імперії формується на Сході Европи культура, яку можна уважати за східньослов'янську. Таким чином східньослов'янська культура, це культура історичних вже племен уличів, полян, деревлян і ін. Невеликі різниці поодиноких племен підлягали нівеляції, що випливала з приналежности до одної римської держави та одної церкви.

У другому розділі: «Підставові елементи культури початків вчасного середньовіччя (6 — 7 ст.)» автор насвітлює такі теми: демографію, господарство, спеціялізовану продукцію, транспорт і торгівлю, военне мистецтво, народню ношу, вірування і ін.

Третій розділ під назвою «стабілізація ранньосередньовічної культури (8 — 11 ст.)», ще раз розглядає ці самі теми що в другому, з тим, що звертає увагу на поступ в усіх ділянках культури, зумовлених постанням великого центру в Києві та впливами візантійської і скандинавської культур. Дальше йдуть «підсумки», у яких автор у скондензованій формі старається узагальнити свої попередні міркування. Працю завершує виказ літератури і три мапки.

Виказ літератури характерний тим, що майже всі цитовані праці писані в останнім чвертьстолітті, а більшість з них в 60-их і 70-их рр. Подавляюча більшість праць писана російською мовою, не більше як два десятки польською мовою, дві — три англійською та німецькою мовами і не більш як 10—15 українською мовою. Не диво отже, що географічні назви України часами зрусифіковані (напр. Мартиновка-Пастирское). В праці можна стрінути твердження не підтверджені ані літературою, ані джерелами, напр., обговорюючи ролю городів в нівелюванні племінних різниць, автор твердить, що до них княжа влада навмисно (celowo) стягала населення різних племен. — Звичайно праця писана з марксівських позицій, але не має у ній посилань на твори Маркса та Енґельса, на що ще сьогодні жоден радянський історик чи археолог не може собі позволити. Твердження автора, що західня границя східніх слов'ян опиралась о доріччя Серета і Бугу (стор. 25) є щонайменше дуже дискусійна. Вітольд Генцель (до речі автор короткого слова «від редакції» цитованої праці) в своїй обширній монографії *Słowiaszczyzna wczesnośredniowieczna*, 1965 р. на мапці засягу слов'ян в 11 стол. представляє, що оселі східних слов'ян простягались в Карпатах аж до джерел Висли. Другий дослідник Ф. Персовскі в праці *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X—XI w.* 1962 на стор. 62, каже, що «за терен поселень хорватів можна уважати карпатське підгір'я в доріччі Сяну і горішного Дністра». — загальному праця інтересна, хоч деякі її узагальнення у великій мірі дискусійні.

М. Ждан
(Клівленд)

А. Солженицын, *Архипелаг ГУЛаг 1918—1956*. — Опыт художественного исследования, I—II часть. Париж, УМСА-Пресс, 1973, 606 стор.

Поява друком на книжковому ринку «Архипелаг ГУЛаг» (Главное Управление Лагерей) має велике і особливе значення для опам'ятання передусім різних скритих і явних прихильників СРСР на Заході. Найбільш визначний сучасний російський письменник Александер Солженіцин в «Архіпелазі ГУЛаг» оприлюднив акт обвинувачення СРСР. Ця книга відзначається історичною перспективою, систематичним охопленням теми. Автор відкинув половинчасту поставу, яку часто застосовують партійні критики, допускаючись постійно помилок в оцінці сталінського пе-

ріоду, зокрема знищення партійних і міжнародніх комуністичних кадрів в 1934—1939 рр. Автор уже напочатку книги звертає увагу, що чистки партійних кадрів, які перевів Сталін були тільки одною із хвиль масового терору, бо ж інші хвилі терору, щодо їх жорстокости й масовости були ще більші, наприклад, колективізація або штучний голод. Автор подрібно розкриває причини репресійної політики, починаючи від самих початків радянської історії, який радянська історіографія характеризує як період романтики, і оздоблюючи його революційним ореолом. Естаблішмент безперебійного терору панівної компартії встановив В. І. Ленін; Сталін цей терор до безмежності зреволюціонізував, а його наслідники — Н. Хрущов і Л. І. Брежнєв тільки уявно злагіднили, бо фактично ціла система володіння далі спирається на брутальній силі і терорі панівної олігархії компартії в СРСР. У книзі багато уваги присвятив автор масовим репресіям селян під час колективізації, голоду й закріплювання сталінської диктатури в 1929—33 рр. Цей терор допровадив до психологічного й економічного обезсилення селянства, його закріпащення і за це поносить вину ціла компартія СРСР. Солженіцин у І—II частині книги описав також інші злочини терору, за допомогою якого Сталін знищив десятки мільйонів людей різних національностей. На увагу заслуговує, що цілість «Архіпелягу ҐУЛаг» творить 7 частин. Наразі появилося друком 2 частини в одній книзі, в яких автор розкриває потрясаючі силою факти, починаючи від Леніна до смерти Сталіна. Головним чином йдеться про нічим необмежену сваволю органів безпеки й справедливости СРСР. Солженіцин пригадує: «Десятки мільйонів невинних людей, комуністів і некомуністів, атеїстів і віруючих, інтеліґентів, робітників і селян, людей різних національностей були жертвами терору, прислоненого гаслом соціяльної справедливости... Жертвами терору були не тільки громадяни СРСР, але також сотні тисяч громадян інших країн...» В окремому підрозділі книги п. наг. «Голубі ґальони», Солженіцин описав безмежні привілеї органів безпеки. І так до них належить дослівно все, що на землі: чужа жінка, кожна людина, незважаючи на це чи вона є науковцем чи звичайним робітником; все матеріяльне добро кожного радянського громадянина. Повна сваволя органів безпеки й судівництва, яка є їм наділена ще Леніном допровадила до поґвалтовання найбільш елементарних прав людини. Замість свободи людини, в СРСР уже більше 50 років існує звичайне державне кріпацтво й безправність усіх некомуністів. Блискучий літератор, А. Солженіцин в «Архіпелягу ҐУЛаг» зберігає строгу об'єктивність історичної документації, віддзеркалюючи всеціло забріхану систему СРСР, що є наявним поґвалтуванням Конституції Рад. Союзу. Книга «Архіпелаг ҐУЛаг» це передусім твір науково-історичної літератури про цілу систему компартії СРСР. Автор, м. ін. цитує із статті В. І. Леніна «Як організувати соревнованіє» (7 і 10. 1. 1918, Ленин Собр. соч. 5 изд., т. 35, стор. 204) в якій була проголошена загальна єдина мета «очищення землі російської від усяких супротивних комах (насікомих»). «Насікомими» він уважав не тільки всіх клясово-чужих, але також усіх «ворогів робітничої кляси». Солженіцин їх називає «окаянними інтеліґентами, непричаєними студентами, різними диваками, правдомовцями й юродивими, від яких уже Петро І намагався очистити Русь», бо вони постійно перешкоджають організовану систему строгому режимові. З цими елементами, на доручення В. І. Леніна розправився «Часовой Революції» — ВЧК, «єдиний в історії людства каральний орган, в руках якого зосереджувалося: стеження, арешт, слідство, прокуратура, суд і виконання вироку.

В. І. Ленін гордився тим, що «якраз російський народ відкрив нову главу в історії людства». А. Солженіцин в «Архіпелягу ҐУЛаґ» дав вірну картину цього злочинного «відкриття». «До перемоги Жовтня — часто пропаґують масові радянські медія — головним рушієм притягування соціялістичної ідеї була революційна перспектива. Ці ідеї вказували шлях суспільству, розкривали безлюдяність капіталізму, виявляли причини соціяльної нерівности, закликали до боротьби за повалення пануючої експлуатації». Після 56-річного існування жахливої системи в СРСР, А. Солженіцин в «Архіпелязі ҐУЛаґ» головну увагу сконцентрував на всесторонню повну компромітацію цієї ідеї, розкриваючи до нагості безлюдяність нинішнього російського комунізму, його забріханість і звичайний бандитизм, доконуваний на всіх народах в СРСР.

Книга «Архіпеляг ҐУЛаґ» викликала неспокій у системі СРСР до тої міри, що вирішення «справи Солженіцина» перебрало політбюро ЦК КПРС. Під час вирішування справи, як про це подало багато кореспондентів із Москви, в політбюро виявилися великі розбіжності. Ці розбіжності відносно вирішення «справи Солженіцина» тривали від січня 1974 р. аж до його вигнання. Було рішено діяти одноголосно, однак така постанова була неможлива до здійснення. Між іншим усім газетам було заборонено друкувати власні статті до часу, доки не буде надруковано унапрямлююча стаття у «Правді». Дійшло до того, що вже готова стаття до друку в «Літературній газеті» від 9. 1. 1974 р. не появилася. Все було обмежене до передрукування статтей із газет закордонних компартій, а стаття у «справі Солженіцина» в «Правді» появилася щойно 14. 1. 1974 і її негайно передрукувало коло 1 000 радянських газет, за виїмком «Известия» і «Литературной газети». «Известия» взагалі не включувалися у кампанію, аж щойно 29. 1. 1974, коли вже всесоюзна кампанія майже кінчалася, надрукували статтю проти «Архепелагу ҐУЛаґ». На увагу заслуговує факт, що постава «Літературної газети» і «Известий» розходилися із генеральною лінією «Правди». згадані дві газети виявляли більш «ліберальну» настанову в політбюро, признаючи А. Солженіцинові в дечому слушність, але водночас осуджували його в іншому.

Незважаючи на це, що великий епік і модерний історик А. Солженіцин не є політиком, він дуже сильно підважив ідеологічно-політичну основу існування у всьому брехливої і людонищівної державної системи СРСР. В цьому його найбільша заслуга. Його відвага протиставитися могутньому апаратові КҐБ випливала з джерела правдивої християнської віри в перемогу правди над неправдою. Вихований під час академічних студій й у військовій офіцерській школі в дусі великодержавного російського патріотизму, він ніколи не був комуністом-інтернаціоналістом, тому його патріотизм пов'язаний із Росією. Однак, незважаючи на це його твір «Архипеляг Ґулаг» віддзеркалює гуманізм, боротьбу за людські права всіх народів СРСР; він у багатьох місцях книги з великим огірченням згадує винищування неросійських народів існуючою системою і рішуче засуджує геноцид будь-якого народу. В його зверненні до найвищих партійних керівників є навіть вимога, щоб неросійським народам були признані повні суверенні права. В цьому якраз пробивається сила А. Солженіцина, яка викликала велику пошану й симпатії також серед української інтеліґенції в Україні і на еміґрації.

Ф. Кордуба
(Мюнхен)

Качор Андрій, *Мужі ідеї і праці. Андрій Палій і Андрій Мудрик, творці «Маслосоюзу» і модерної української молочарської кооперації в Західній Україні.* Вінніпеґ-Торонто-Клівленд. Видання «Братства Маслосоюзників» у Канаді та ЗСА, 1974, 344 стор., $ 10.00.

Біографічна монографія інж. Андрія Качора про головних творців «Маслосоюзу» заслугову на увагу широких кругів українського громадянства. Автор зумів не тільки подати тут дбайливу характеристику двох таких відмінних своєю вдачею провідних українських кооператорів, але і наводить початкові організаційні трудноці «Маслосоюзу», щоденні турботи, як і також успіхи цієї чи не найбільш динамічної ділянки нашого кооперативного руху в Галичині у періоді між двома світовими війнами. Структурно праця складається з трьох частин. У першій частині Качор подає досить докладний біографічний нарис про Андрія Палія, що його, як зазначено у передмові, написав на особисте прохання Андрія Мудрика. У зв'язку зі смертю також і Андрія Мудрика, маслосоюзники попросили автора розширити ще не закінчену працю та доповнити її біографією про Покійного, не менш видатного співтворця «Маслосоюзу». Це і зроблено у другій частині книжки. У третій частині подано декілька споминів окремих кооперативних діячів, в тому і цікаву статтю Томи Котика про торговельний відділ «Маслосоюзу» у Львові. Вступну статтю до монографії Качора написав сьогодні також вже Покійний проф. Ілля Витанович, автор відомої праці про історію української кооперації на українських землях

Не маючи змоги входити у подробиці у цій бібліографічній нотатці, хочемо тут тільки сказати, що книжка інж. Качора написана тепло і з великим пієтизмом до цих двох визначних діячів українського кооперативного руху. Знайде в ній читач також і багато невідомих подробиць про історичний розвиток «Маслосоюзу», багаті статистичні дані та деякі узагальнення про розвиток цієї копреативної установи. *Мужі ідеї і праці* є не тільки цікавою біографічною спробою відомого історика української кооперації, але і служитиме цінним причинком для майбутніх істориків українського господарського життя в Галичині. Деякі фактичні помилки і, на жаль досить численні друкарські помилки, ніяк не зменшують вартості цієї праці.

Б. В.

Роман Дражньовський, Ред. *Україна.* Стінна фізична карта (мірило: 1:1,000 000). Редактор: д-р Р. Дражньовський, картограф: Люба Прокоп, Нью-Йорк: Український Соціологічний Інститут, Шкільна Рада Українського Конґресового Комітету, Братство «Броди-Лев», 1972.

Головною метою видання карти «Україна» було дати нашій шкільній молоді один з основних посібників до навчання географії України і тим виповнити прогалину в українській картографічній літературі, яка виникла після вичерпання стінної фізичної Карти України Степана Рудницького і карт Володимира Кубійовича і Миколи Кулицького.

Основою карти «Україна» послужила совєтська карта «Украинская і Молдавская ССР», видана в 1966 р. під редакцією З. П Рачинської.

Технічне опрацювання карти, чіткий рисунок, добрий папір, добре дібрані кольори роблять для ока приємне враження. Під тим зглядом карта д-ра Р. Дражньовського краща від свого оригіналу. В тому проявився хист одної з дуже нечисленних наших картографів, п-і Люби Прокоп,

яка дбайливо поширила дещо карту в східньому і західньому напрямках та ґрунтовно переробила й перемістила у відповідніше місце «Умовні знаки».

Багато гірше представляється справа змісту карти. Він не тільки бідніший у порівнянні з советською картою, але й гірший. Повторюючи помилки оригіналу, на карті появилися нові неточності, які змушують читача до обережности у використанні інформацій. Зубожілий зміст карти далеко не відповідає вимогам програм навчання географії України шкіл середнього типу. Це видно з порівняння змісту малої фізичної карти в мірилі 1:3 000 000 з десять разів в Атлясі Української і Молдавської ССР В. Г. Бондарука більшою картою «Україна». В атлясовій карті на території Української РСР я начислив 150 назв рік, 35 назв інших гідрографічних об'єктів: лиманів, заток, водозбірників, озер; 60 назв різних форм рельєфу: географічних країн, гір, вершин; 165 висотних пунктів. На карті «Україна» відповідні числа є: 45 для рік, 10 для гідрографії, 25 для рельєфу і 15 для висот.

Нижче подаю завваги до найважливіших неточностей, які при кращому вивченні географії представлено і на карті території та дбайливій коректі можна було виминути. Завваги відносяться до заголовку й території, рельєфу, гідрографії, географічної сітки, представлених на карті топографічних предметів і їх ідентифікації.

Заголовок карти «Україна» не відповідає змістові карти. Це фізична карта Української РСР. Тільки територія Української РСР на карті чітко підкреслена. Під назвою «Україна» розуміємо цілість української етнографічної території, яка не охоплена картою. З поміщення на карті назв «Білорусь» і «Молдавія» замість «Білоруська РСР» і «Молдавська РСР» суппонує ідентифікацію понять двох різних термінів.

Територія охоплена картою «Україна» є дещо більша від тої ж на советській карті, однак не досить велика, щоб охопити цілу Лемківщину, Кубанщину і Слобожанщину Зазначення української етнографічної території поза межами Української РСР дуже нечітке й неточне. Брак систематики в зазначенні на карті державних меж.

Географічна сітка збудована з полуденників що 6^0 і рівнобіжників що 4^0 надто рідка і для шкільної карти цілком незадовільна.

Рельєф. Представлення морфології ізогіпсами є копією советської карти. Застосований вертикальний відступ між ізогіпсами: 0,1000, 200, 300, 500, 1000, і 2000 метрів не вистачає для представлення характеристичних форм українських краєвидів і тим самим є одним з головних недоліків карти.

Пропущення дуже значного числа висот і назв краєвидів, гірських вершин і гірських груп позбавляє карту найсуттєвішого інформаційного матеріялу. Зокрема відчувається брак зазначення таких географічних країн, як: Середній Бескид, Верховинські Карпати, Передкарпаття, Гологори, Вороняки, Кременецький кряж, Товтри, Мале Полісся, Східне Полісся, Середня височина (ця назва поміщена повністю поза межами Української РСР, а до цієї країни належить також Харківщина і Сумщина). З численних масивів, гірських груп і вершин Українських Карпат зазначені й названі лише три: Полонина Рівна (під змадяризованою назвою «Руна»), Сивуля і Говерля. Чому вилишено інші великі гірські масиви і групи Карпат, які знаходимо в підручниках географії?! Крім того, для поміщених на карті назв прийнято фальшиві терміни: Полонинський хребет замість Полонинські Бескиди, Вулканічний Хр. замість Вулканічні Карпати. На карті показано тільки два карпатські перевали: Ужоцький і

Яблоницький. Натомість вилишено Дуклянський, Лупківський і Верецький перевали, не менш важливі від тих, що показані.

За фатальний недолік, який не повинен бути на ніякій добрій карті, уважаю погану льокалізацію написів: Низький Бескид, Високий Бескид, Придніпровська низовина, Запорізька гряда. Ці написи або не на своєму місці, або прикривають також інші географічні країни, або тільки частину країни, до якої відносяться.

Гідрографічна сітка карти «Україна» це копія з советської карти з дуже прорідженими написами. На карті не названо низки важливих рік, лиманів, з озер названо тільки одне — Молочне озеро, з морських заток — дві: Каркінітську і Таганрізьку. Окремим недоліком є незадовільне припасування річкової мережі до ізогіпс, які для деяких подільських рік так показані, немов би в частинах течії вода текла догори.

Залізничні шляхи й головні дороги на карті показано, але вилишено значне число важливих залізничних сполучень і вузлів. Так, напр., такі залізнодорожні вузли, як: Ходорів, Дрогобич, Звягель, Староконстаннинів, Рава Руська й інші залишилися без залізничного сполучення.

Оселі. Число показаних на карті осель надто мале. Цілий ряд великих міст з населенням поверх 100 тисяч вилишено (Макіївка, Дніпродзержинське, Краматорське, Красний Луч, Констянтинівка), але поміщена Дашава (3 тис. мешк.), Яремче (8 тис. мешк.).

Поділ міст за числом мешканців незадовільний. Величина міст часто подана помилково, напр. Жданів, Горлівка, Ворошиловград, з числом мешканців 300 і 400 тисяч, найшлися в групі міст повище пів мільйона, інші міста здеградовано, напр. Новоросійське з числом мешканців повище 100 тисяч, зачислене до групи 50 до 100 тисяч.

Для деяких областей України не показано найбільш характеристичних міст, напр. Пряшівщина й Лемківщина не одержали ні одного міста, Надсяння, Холмщина і Підляшшя по одному, інші землі по три і чотири.

Назви осель у великій більшості правильні. Лише деякі появилися в зросійщеній формі, в тому міста закінчені на «Е», напр. Івано-Франківське, показано за новим советським правописом без кінцевого е. Однак вилишення «е» не є систематичне.

Неправильно написані назви: Братов — має бути Брашов, Букарест — м. б. Букарешт, Волочанськ — м. б. Вовчанськ, Галац — м. б. Ґалац, Зашк,в — м б. Жашків, Зв'ягель — м. б. Звягель, Клюї — м. б. Клуж, Куп'янськ — м. бб. Куп'янка, Острогорськ — м. б. Острогозьке, Плоешті — м. б Плоешті, Староконстантинів — м. б. Старокостянтинів, Торту Мурес — м. б. Терґу Муреш.

При деяких назвах подано також колишні назви. Однак не бачимо колишніх назв для: Івано-Франківського, Первомайського, Кіровограда, Дніпропетровського, Ворошиловграда, Комунарського і ін.

Закінчуючи цю рецензію треба признати, що рисунок добрий, але редакція погана. Автор не вивчив задовільно території, яку представлено на карті, ані не подбав про фахову рецензію перед друком карти. З того й виникли численні помилки, які обезцінюють роботу. Карта виконає корисну роботу в школі під умовою, що учитель запізнається з її недоліками й застосує конечну обережність.

Іван Тесля
(Оттава)

Грамоти XIV ст. Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-покажчики М. М. Пещак. Академія Наук Української РСР. Ордена Трудового Червоного прапора, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Київ: Видавництво «Наукова Думка» 1974, стор. 255. Тираж 5000.

У книзі вміщено 84 грамот «з більш чи менш вираженими ознаками української мови». Їх видруковано за такою схемою: 1) Наголовок — хто і кому виставляє грамоту та головна тема грамоти, 2) Рік виставлення грамоти, 3) короткі інформації про те, які видавництва (автори) досі публікували згадану грамоту, 4) За якою публікацією подається відносна грамота і де зберігається її оригінал, 5) Повний текст грамоти, 6) Різночитання — текстологічні відміни в різних виданнях.

З правила грамоти передано літерами сучасної української азбуки з задержанням кількох кириличних букв як ѣ, ы, ъ і ь, однак деякі документи, згідно з оригіналом, друковано латинкою. В загальному грамоти подані з оригіналів, однак там де вони затратились — подається їх з копій публікованих в джерельних видавництвах. Книжку закінчують покажчик словоформ апелятивної лексики, покажчик антропонімічної лексики і список скорочень, який розкриває прізвища авторів, назви праць згл. видавництв, місця і роки їх видання.

Зміст грамот різний: від надань земельної власности, контрактів продажу і купна до міжнародних договорів включно. Праця ілюстрована знімками оригіналів являється цінним надбанням для дослідників розвитку нашої мови. Зміст грамот важливий також для істориків XIV стол.

М. Ж.

Хроніка

НАШІ ВТРАТИ

Управа УІТ ділиться зі своїм членством і українською громадою сумною вісткою, що 9 квітня 1975 року відійшов у вічність звичайний член УІТ

проф. д-р ВАСИЛЬ СТЕЦЮК,

генеральний секретар НТШ, видатний організатор українського наукового життя, університеський професор і видатний суспільний діяч. Родині Покійного складаємо найглибше співчуття.

Вічна Йому Пам'ять!

Дня 6 травня 1975 року відійшов від нас член-меценат УІТ

д-р мед. ТЕОДОР РЕШИТИЛО,

видатний громадський і професійний діяч. Родині Покійного складаємо найглибше співчуття.

Вічна Йому Пам'ять!

Управа УІТ висловлює глибоке співчуття д-рові Маркові Антоновичеві, членові Управи УІТ, і його Родині з приводу смерти Його Матері —

сл. п. професор КАТЕРИНИ АНТОНОВИЧ,

заслуженої громадської і культурної діячки, письменниці і визначного педагога.

Вічна Її Пам'ять!

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

Нова Управа УІТ

У жовтні 1974 року покликано до життя Номінаційну Комісію, яка складалася із слідуючих членів Товариства: ред. Івана Світа, проф. Романа Сербина, д-ра Степана Ріпецького і д-ра Яреми Раковського. Номінаційна Комісія виготовила список кандидатів до нової Управи УІТ і протягом місяця квітня 1975 року переведено листовним шляхом загальні збори УІТ із слідуючим вислідом: До Президії УІТ увійшли — *Олександер Оглоблин* — голова, *Марко Антонович* — заступник голови, *Любомир Винар* — Екзекутивний секретар і скарбник. Членами Управи стали — *Олександер Баран, Богдан Винар, Василь Верига, Олександер Домбровський, Н. Кордиш-Головко, Тарас Гунчак, Михайло Ждан.* До Контрольної Комісії обрано — *Лева Биковського, Олега Ґеруса і Романа Климкевича.*

Від Контрольної Комісії УІТ члени Товариства одержали слідуючого листа на основі якого уділено абсолюторію Уступаючій Управі:

На підставі переведеної провірки ділових книг Управи Українського Історичного Товариства і вислідів її діяльности для розвою нашої історичної науки, ми, підписані члени Контрольної Комісії, пропонуємо Загальним Зборам Українського Історичного Товариства:
а) висловити признання Управі УІТ за її успішну діяльність,
б) підкреслити виїмкові заслуги проф. д-ра Л. Винара, основника і редактора журналу УІТ «Український Історик» для поширювання української історичної правди, і
в) уділити абсолюторію Управі Українського Історичного Товариства.

За Контрольну Комісію

Михайло Ждан (в. р.) — Лев Биковський (в. р.)
Клівленд, 8 березня 1975 р. — Денвер 8 березня 1975 р.

Членство УІТ складається із звичайних (дійсних) членів і членів-прихильників. Членська вкладка на 1975 рік виносить 16 дол. і включає передплату журналу. Членами меценатами УІТ стають добродії, які внесуть 300 дол. і стають доживотними членами УІТ, членами фундаторами стають добродії, які внесуть членську вкладку в сумі 500 або більше. Вони стають доживотними членами УІТ.

Нові члени УІТ

Проф. д-р Петро Біланюк (Канада), д-р Михайло Палій (ЗДА), о. Юліян Кубінний (ЗДА), Н. Свободяник (Канада), А. Дразновський (ЗДА), Анна Джаба Єса (ЗДА), Роман Колісник (Канада), Михайло Поламар (ЗДА), Михайло Шпондик (ЗДА), д-р Михайло Іваницький (ЗДА).

Цей список охоплює звичайних членів і членів-прихильників УІТ.

Співпраця УІТ з науковими установами

Товариство затіснило співпрацю з Американською Історичною Асоціяцією. Д-р М. Томсон, Екзекутивний директор АГА повідомив УІТ про затвердження афіліяції УІТ з АГА, що причиниться до кращої координації праці, а головне до участи УІТ в наукових з'їздах АГА.

Рівночасно Екзекутивний Секретар УІТ відбув розмови з Президентом УВАН у ЗДА проф. О. Оглоблином і Президентом УВАН в Канаді проф. Олександром Бараном в справі. Це саме відноситься до Европейського НТШ і Історично-Філофічної Секції НТШ, з якими УІТ співпрацює. УІТ також нав'язало тісну співпрацю з новопосталою Ук-

раїнською Науковою Фундацією в Денвері, що її очолив проф. Богдан Винар.

Назагал можна ствердити, що УІТ тісно співпрацює з усіма активними українськими науковими установами.

Засідання Управи УІТ

Листовним шляхом відбуто засідання нової Управи Товариства. Розглянено цілий ряд пропозицій відносно науково-видавничої праці і організаційної діяльности УІТ. Головно наголошено потребу поширити членську базу Товариства і придбати нових передплатників і меценатів «Українського Історика». Проф. Н. Кордиш-Головко погодилася зорганізувати клітину УІТ в Ст. Поль, Мін. Рівночасно кооптовано до Управи проф. д-р Юрія Бойка (Мюнхен), який також погодився створити Европейський Відділ УІТ, якщо будуть сприятливі обставини.

Видання УІТ

Вже появилася перша частина обширної студії Богдана Винара — *Розвиток Економічної Думки в Київській Руси*, 1975 ($5.50 для членів УІТ).

У серії «Історичні монографії» УІТ і *Записок НТШ* вийшла остання праця Ярослава Пастернака — *Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях* за редакцією Марка Антоновича (Ціна для членів і передплатників УІТ $6.50, для бібліотек $7.00). Є це перше спільне видання УІТ і НТШ. Працю проф. Я. Пастернака надсилаємо нашим членам з проханням набути це цінне видання і заразом уможливити видання інших праць УІТ.

Рівночасно появився перший *Нарис історії Центрального Союзу Українського Студентства (1922—1945)* з-під пера Марка Антоновича (ціна 3.00 дол.) і монографія Дмитра Оглоблина, *Олександер Лашкевич* (1842—1889), редактор-видавець *Кіевской Старины* (1975 — ціна $3.00).

Ці видання вийшли обмеженим накладом і тому просимо поспішати із замовленням.

В англійській мові появилася студія про зв'язки запорозьких козаків з Габсбурґами і англомовний переклад *Щоденника* Ериха Ляссоти з 1594 року — одне із найважливіших джерел для дослідження раннього періоду козаччини. Видання появилося за редакцією і вступною статтею Любомира Винара і перекладом із примітками Ореста Субтельного. Крім того дане видання містить в додатку переклади зажливих документів, що відносяться до історії козаччини і обширну бібліографію. (Для членів і переплатників УІ — $6.50, для загального розпродажу — $8.50).

Перший річник «Українського Історика»

Перевидано у малій кількості перший річник УІ (ч. 1, 2—3 і 4 за 1963—74 рр.). Цей том УІ можна замовляти в ціні $14 — якщо замовлення прийдуть запізно, тоді адміністрація поверне надіслані грошеві перекази.

Архів УІТ

В архіві зберігаються біо-бібліографічні матеріяли членів УІТ. Крім того один відділ архіву відведений для збирання Грушевськіяни. Збираються матеріяли і видання Мих. Грушевського, а також видання (книжки, статті, рецензії), присвячені його життю і творчості.

Історія українців в Америці

Підготовляється збірна праця, присвячена історії української громади в Америці. У зв'язку з цим вирішено розбудувати новий архівний відділ, в якому будуть зберігатися ма-

теріяли з життя українців в ЗДА, Канаді й інших країнах поселення. До уваги беруться рукописи і друковані праці.

Видавничий Фонд

Беручи до уваги цілий ряд запроектованих публікацій і дальшу розбудову «Українського Історика» вирішено в 1975 і 1976 роках продовжити збірку на Видавничий Фонд. Фінансова база УІТ і УІ в основі базується на членських внесках членів Товариства, передплатах і добровільних датках. Щоб Товариство могло вив'язатися із своїх завдань, а заразом розбудувати УІ, слід належно розбудувати матеріяльну базу УІТ. Дуже важливо, щоб читачі «Українського Історика», українські установи і громадянство спонтанно включилися в нашу акцію. Українські історики роблять усе, що в їхніх силах, щоб збагатити світову наукову скарбницю фундаментальними працями і рівночасно виправляти головні неточності і тенденційну інтерпретацію історії України в працях советських і західних істориків. Тепер слово за українською громадою.

З подякою згадуємо слідуючих жертводавців:

Фундатори УІ: д-р Марко Антонович (Монтреаль) — 500 дол.

Меценати УІ: о. д-р Олександер Баран (Вінніпеґ, переведена збірка) — 350 дол., В. Стефанишин — 100 дол.

Добродії УІ: Анастазія Микитчук (Гамілтон) — 50 дол., А. Предищук (Нью-Йорк) — 50 дол., Константин Ліщинський — 50 дол., Єпископ І. Прашко (Австралія) — 35 дол., Митрополит Мстислав — 25 дол.

Прихильники УІ: А. Скоп — 16 дол., І. Петренко — 21 дол., А. Дяків — 12 дол. *По 10 дол.* зложили: А. Мілянич, А. Яриименко, О. Біланюк, В. Михайлів, В. Галюк, В. Кліш, І. Гаєвський, В. Гошовський. *По 5 дол.:* д-р Карапінка, Лех, д-р Стромецький, В. Надраґа, проф. Т. Іванівська, І. Дубровський, Р. Раковський. *По 3 дол.:* В. Карпович і д-р П. Грицак.

На Видавничий Фонд М. Грушевського: Пані Галина Журба — 100 дол., Українсько - Американська Культурна Фундація (через проф. М. Папа) — 100 дол.

На Видавничий Фонд Видання Історії Українців в Америці: проф. Лев Биковський — 20 дол.

Всім жертводавцям щиро дякуємо. Рівночасно закликаємо всіх членів УІТ створити у їхніх місцевостях окремі комітети для переведення збірки на Видавничий Фонд УІТ.

Видавничий Фонд М. Грушевського призначений на видання окремих праць про М. Грушевського, або перевидання деяких рідкісних праць нашого найвизначнішого історика. Видавничий Фонд видання Історії Українців в Америці призначений на видання фундаментальної праці про українців в ЗДА.

СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ФУНДАЦІЇ

З початком цього року створено в Денвері Українську Наукову Фундацію (Ukrainian Research Foundation, Inc.) як неприбуткову установу з метою сприяти розвиткові української науки. Цей почин заініціювала група українських науковців і у вже заінкорпорованому статуті підкреслено такі найважливіші моменти у завданнях УНФ:

а) фінансово уможливити виготовлення важливих наукових праць з різних ділянок українознавства, зокрема праць синтетичного характеру;

б) нав'язання відповідних контактів з українськими та чужинецькими науковими та громадськими інституціями для належної співпраці і координації наукової роботи;

в) опрацювання видавничого пляну наукових видань на найближчих чотири роки. Більшість цих видань появлятимуться англійською і ін. мовами;

ґ) Створення тривкої фінансової бази для наміченої реалізації цих завдань.

Наукову Раду УНФ очолює проф. д-р Олександер Оглоблин, відомий український історик та президент УВАН у ЗСА та Українського Історичного Товариства. У члени Наукової Ради входять такі українські науковці: д-р Марко Антонович, заступник президента УІТ, о. д-р Олександер Баран професор історії Манітобського у-ту та президент УВАН у Канаді, д-р Богдан Боцюрків, професор політичних наук Карлтонського у-ту, д-р Юрій Бойко-Блохін професор літературознавства німецького у-ту у Мюнхені, д-р Любомир Винар головний редактор Українського Історика та професор Кентського у-ту, д-р Тарас Гунчак професор історії Ратґерського ун-ту, проф. д-р Володимир Кубійович президент НТШ у Европі та головний редактор Енциклопедії Українознавства, д-р Юрій Луцький професор літератури Торонтського ун-ту, д-р Василь Маркусь професор політичних наук Лойола ун-ту, д-р Іван Лисяк-Рудницький професор історії Альбертійського ун-ту, д-р Юрій Шевельов професор мовознавства Колюмбійського ун-ту, та д-р Орест Субтельний науковий співробітник Українського Наукового Інституту у Гарварді та асистент професор Гамілтонського каледжу. Завдання членів Наукової Ради, як дорадчого органу УНФ є опрацювання наукової політики Фундації та виготовлення відповідних перспективних плянів діяльности.

Президентом УНФ є відомий український науковець д-р Богдан Винар, бувший декан бібліотечної школи стейтового університету у Нью-Йорку та президент американського видавництва «Лайбреріс Анлімітед», що як відомо, має окремий український відділ «Українське Академічне Видавництво».

У скорому часі на сторінках української преси будуть поміщені інформаційні статті, які детально насвітлять перспективний плян діяльности УНФ. У цьому короткому комунікаті хочемо тільки підмітити деякі наукові проєкти що їх вже майже закінчено. І так, на увазі маємо п'ять наукових праць які появляться друком вже в осені цього року, деякі з них з фінансовою піддержкою УНФ та інших установ. У жовтні цього року появиться англійською мовою «Історія української літератури» проф. Дмитра Чижевського, славіста з міжнародним ім'ям. Редакцію цієї праці перевів проф. Ю. Луцький. За редакцією проф. Луцького і з обширною передмовою проф. Ральфа Ліндгайма вийде друком у цьому ж місяці також Куліша «Патетична соната», в англійському перекладі. У вересні цього року вийде друком перша англомовна археографічна праця Українського Історичного Товариства — «Габсбурґи і запорозькі козаки: щоденник Еріка Ласоти фон Стебляв 1594». Праця появиться за редакцією проф. Любомира Винара та з коментарями і в перекладі д-ра Ореста Субтельного. Також в осені цього року появляється дві праці Українського Наукового Інституту у Гарварді в рямках видавничого пляну Українського Академічного Видавництва. Перша праця це антологія статтей ряду відомих українських і американських науковців «Україна 1917—21». Працю зреда-

ґував проф. Тарас Гунчак, передмову написав проф. Річард Пайпс. Друга праця це «Есеї Сверстюка», у науковому опрацюванні і перекладі на англійську мову проф. Луцького. Таким чином ще цього року на міжнародньому ринку появиться п'ять поважних праць з української проблематики. Українська Наукова Фундація дає поважну матеріяльну піддержку для уможливлення появи монументальної праці Чижевського та деяких інших. Можна тут ще відмітити, що починаючи з першим січня цього року всі доходи з розпродажу книжок виданих Українським Академічним В-вом передаються у користування Українській Науковій Фундації.

На закінчення цієї короткої інформації можемо ще згадати, що наукова бібліотека УНФ (біля 20 тис. томів) буде офіційно відкрита у листопаді цього року. Головним промовцем на цьому скромному відзначенню буде проф. Володимир Кубійович. Сподіємось що українське громадянство зрозуміє і належно піддержить цей почин. Вже у першому році діяльности Українська Наукова Фундація стає на твердий реалістичний ґрунт. Бюра УНФ містяться у модерному будинку на передмістях Денверу.

Поштова адреса:

Ukrainian Research Foundation, Inc.
6931 South Yosemite St.
Englewood, Colorado 80110
Phone (303) 770—1220

КОНФЕРЕНЦІЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ В КАНАДІ

У квітні 1974 року у Вінніпеґу під час конференції українських професорів створено академічну організацію — Конференцію для Українських Студій в Канаді. 6 червня 1975 року в Едмонтоні під час конвенції Наукових Асоціяцій Канади. УСК відбув свою організаційну сесію. Проф. І. Л. Рудницький голова тимчасової управи асоціяції зложив звіт із діяльности. До нової управи КУСК увійшли — проф. Константин Біда — голова, проф. Л. Рудницький — бувший голова, о. проф. Олександер Баран — містоголова, проф. Роман Сербин — секретар-скарбник, проф. М. Лупул і проф. Ю. Луцький — член управи. Новопостала асоціяція постала головно для координування українознавчих студій в Канаді.

На організаційній конференції окремі доповіді виголосили також гості — проф. Богдан Винар, який говорив про українську наукову видавничу політику і д-р А. Фіґоль про Енциклопедію Українознавства.

Підчас конференції доповіді виголосили д-р Константин Біда н. т. «Літературна традиція і фолкльор у «Слові о полку Ігоревім» і проф. Р. Сербин — «Концепт Руської Землі у східнослов'янських літописах другої половини XII стол.».

УКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ НА АМЕРИКАНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

В Іллінойському університеті (Чікаґо Серкел) поширено програму українознавчих курсів, яка охоплює предмети «Українська і слов'янська мітологія», «Українське мистецтво», «Шевченко і український романтизм», «Українська ренесансова і бароккова література» і інші літературознавчі предмети. Українською програмою викладів завідує проф. Богдан Рубчак, відомий літературознавець і поет. Треба підкреслити, що українська громада

в Чікаґо протягом трьох років фінансово піддержала цю програму (на цю ціль зложено біля 7 тис. долярів — подібну суму пожертвував університет). Університет зобов'язався взяти на себе повне фінансування програми після двох років, що і сталося в біжучому році. Завдяки проф. Мирославові Семчишину і проф. Б. Рубчакові, допомозі української громади та позитивній настанові університету закріплено українознавчу програму в визначному американському університеті. Приклад гідний до наслідування в інших містах де проживають українці.

У Пенсильванському університеті також закріплено і поширено програму українознавчих студій. Треба згадати, що в Пенсильванському університеті курси української мови і літератури впроваджено ще в 1959 році. Ними керував проф. Григор Лужницький, а від 1963 року проф. Наталія Пазуняк. В університеті викладаються українознавчі курси на рівні бакалявреату, маґістерії і докторату. Цілий ряд українських учених одержали докторські дипломи з Пенсильванського Університету». Треба з признанням відзначити, що українська громада у Філядельфії матеріяльно піддержала цю програму.

КАТЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ім. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ГАРВАРДСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У Гарвардсьому *Бюлетеню* українських студій (т. VI, ч. 3, 1975) подано, що в Гарвардському університеті встановлено катедру історії України ім. М. Грушевського. Її очолив турколог проф. Омелян Пріцак. Рівночасно в «Свободі» (ч. 32, 15 лютого 1975) появилася «Заява-заклик проф. Омеляна Пріцака» з певними інформаціями відносно встановленої катедри. Не улягає сумніву, що встановлення катедри української історії на поважному американському університеті є надзвичайно позитивним явищем і треба лише побажати, щоб у майбутньому вона виправдала своє існування. На цю катедру українське громадянство зложило 600 тисяч долярів. Також зложено по 600 тис. долярів на дві інші катедри (українська література і мова), які наразі не мають сталих професорів. Проте, на нашу думку, деякі думки проф. О. Пріцака подані у його зверненні у «Свободі» вимагають додаткових вияснень. Автор пише, що «Погодившися на те, щоб ім'я Михайла Грушевського було патроном новозаснованої катедри української історії, Гарвардський університет тим самим дав всесвітнє визнання основним принципам схеми української історії, власне створеної академіком Михайлом Грушевським». Мабуть кожний професор американського університету знає, що жадний університет не дає патенту «всесвітнього визнання» будьяких істориків і їхніх історичних схем. Якщо ідеться про визнання схеми М. Грушевського то багато науковців не знають докладніше позиції самого О. Пріцака відносно згаданої схеми. Гадаємо, що ці справи проф. Пріцак повинен точно з'ясувати. Відомо, що в його статті «У століття народин М. Грушевського» (Листи до Приятелів, кн. 5—6—7, 1966, її передруковано у збірнику *Ідеї і люди*. Нью-Йорк: Булава, 1968, стор. 197—237) він представив М. Грушевського у негативному світлі і навіть намагався твердити, що Грушевський **«своєю науковою і політичною діяльністю спричинився у вирішальний спосіб до моральної та фізичної ліквідації української аристократії». Пора, щоб проф. Пріцак подав відповідні дані на свої твердження або їх відкликав.** Так личить зробити поважному науковцеві, зокрема, як він очолив катедру ім. М. Грушевського. Беручи девізу Гарвардського університету «верітас» віримо, що він це зробить. Також варто було б вияснити історичну термінологію, що її впровадив М. Грушевський (Україна-Русь) і якою користується шановний номінат. Раз він прийняв

історичну схему Грушевського — треба сподіватися, що в майбутньому прийме його термінологію.

Також теорія проф. О. Пріцака про «перещеплювання і вирощування» (гл. О. Пріцак, *Чому катедри українознавства в Гарарді*, 1973) мабуть змінилися і проф. Пріцак сам зайняв цю катедру. Це він зробив, як пише, на прохання декана університету і проводу ФКУ.

Не знаємо чи номінат консультувався також з дорадчою Науковою Радою в цій справі. Про це не згадується. Ці рядки пишемо без жадного упередження. Ми завжди уважали, що справи утворення українознавчого осередку при Гарвардському університеті є справою надзвичайно позитивною. Також уважаємо, що на повище порушені питання проф. Омелян Пріцак повинен відповісти і їх вияснити, щоб повністю задоволити українську громаду, яка уфундувала катедри і цим доказала свою безприкладну жертвенність. Під кінець цієї замітки хочемо підкреслити, що лише при гармонійній співпраці згаданої катедри з українськими науковими установами і науковцями — вона зможе відіграти позитивну ролю. Підхід неґації українських наукових установ і недоцінювання їхніх досягнень — треба відкинути. Якщо буде потрібно до цеї теми повернемося пізніше.

ДО СПІВРОБІТНИКІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Проситься надсилати усі машинописи в двох примірниках з подвійним інтервалом. Починачи від наступного числа будемо подавати англомовне резюме із статтей українською мовою — тому просимо короткі резюме (до пів сторінки друку) виготовити і прислати враз із статтею. В англомовних статтях проситься уживати транслітерації Конґресової Бібліотеки.

Редакція У. І.

ПЕРШИЙ ІСТОРИЧНИЙ АТЛАС УКРАЇНИ

За старанням Українського Історичного Товариства, під кінець 1975 або з початком 1976 року появиться перший *Історичний Атлас України*. Матеріяли опрацювали д-р Іван Тесля і картограф Євген Тютько. Атлас появляється за редакцією д-ра Любомира Винара. Консультантами і рецензентами історичних карт і тексту є д-р Марко Антонович. д-р Олександер Домбровський, мґр. Михайло Ждан, д-р Кордиш-Головко, д-р Олександер Оглоблин. Це видання призначене для студентів, любителів історії і учнів українознавчих шкіл. Атлас складається з б. 40 кольорович історичних карт, відповідних коментарів, впровадження, короткого історичного словника, вибраної бібліографії і відповідного індексу.

Праця над цим виданням провадилася протягом останніх двох років. Назагал треба ствердити, що це піонерська праця, яка вимагала великого зусилля від авторів, редакторів і консультантів. В Атласі знаходимо такі карти: Археологічні пам'ятки кам'яної доби, Культури бронзової і початків залізної доби, Скитська держава, Українські землі до І стол. по Хр., Україна і Европа в добі переселення народів, Українські землі й Европа в III до V стол. по Хр., Українські землі в VII і VIII стол., Розміщення східних слов'ян, Київська держава за кн. Олега, Київська держава за кн. Святослава Завойовника, Київська держава за князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого, Оборонна система Києва, Київска держава за князів Всеволода і Володимира Мономаха, Русь-Україна в XII стол., Галицько-Волинська Держава, Русь-Україна в часі нападу татар, Українські землі на переломі XIII і XIV стол., Українські землі в другій половині XIV і в першій половині XV стол., Українські землі після Люблинської унії, Українські землі перед повстанням Богдана Хмельницького, Українська держава за гетьмана Богдана Хмельницького, Запорізька Січ, Українська держава за гетьмана Петра Дорошенка, Українська держава за гетьмана Івана Мазепи, Українська держава за гетьмана Кирила Розумовського, Україна після скасування Гетьманщини, Україна в XIX стол., Українські землі в Першій Світовій Війні, Українська Держава в 1918—1920 рр., Західньо-Українська Народня Республіка, Україна після Першої Світової Війни, Карпатська Україна, Україна в часі Другої Світової Війни, Українська Повстанська Армія, Україна після Другої Світової Війни, Українці в світі, Українці в Азії, Українці в Канаді, Українці в США.

Крім того в Атласі знаходимо пляни княжих міст Києва і Львова та інші допоміжні карти. Кожна карта має супровідну статтю, яка не лише пояснює зміст історичної карти, але також дає в енциклопедичній формі найважливіші дані, тому Атласом можна користуватися, як своєрідним компендіюм української історії. Карти виконані професійним картографом різними барвами. Можна сказати, що це видання

буде належати до найважливіших довідкових публікацій і заповнить прогалину в українській історичній і географічній літературі.

Звичайно це перший Історичний Атлас України і як такий може мати незначні недотягнення. Проте початок зроблено і уважаємо, що цей Атлас зокрема буде служити студентам і українознавчим школам. Кожний державний народ має свій історичний атлас, який віддзеркалює історичний розвиток даного народу. Українці дотепер не мали історичного атласу. Назагал треба підкреслити, що історична географія і її складова історична картографія належать до занедбаних допоміжних історичних дисциплін.

Пригадуємо, в 1965 році проф. І. Крип'якевич передав віцепрезидентові АН УРСР І. К. Білодідові доповідну записку про потребу створення історичного атласу України. Цю записку підписали також інші історики. В зв'язку з цим В. К. Яцунський помістив в «Українському Історичному Журналі» статтю «Про створення Історичного атласа України» (ч. 7, 1965). Опісля на сторінках УІЖ провадилася жвава дискусія про тематику карт запланованого атласу. Автори мали на увазі підготовити академічний атлас Української РСР.

Від того часу вже проминуло повних десять років і дотепер запланований атлас не появився. Якщо взяти до уваги, що українські совєтські історики мали до диспозиції усі потрібні картографічні і архівні матеріяли, задовільну фінансову допомогу і цілий ряд співробітників — тоді виринає питання про особливі причини, які не дозволили зреалізувати це потрібне видання хоч би і з невідповідним ідеологічним баґажем. Відповідь може бути лише одна — урядові комуністичні чинники не допускають до появи жадних фундаментальних публікацій із історії України. Це саме сталося із запланованою в Україні історичною бібліографією та іншими публікаціями.

Українські науковці, а зокрема історики, у вільному світі роблять все, що в їх силах, щоб підготувати до видання ці фундаментальні праці. Це надзвичайно важка і відповідальна праця. УІТ її систематично реалізує і має відповідно накреслений науково-видавничий плян. Немає сумніву, що українська громада із великим вдоволенням прийме вістку про підготову першого Атласа Історії України.

Проситься усі українські видавництва надсилати свої видання для відмічення або рецензії в «Українському Історику».

У зв'язку з розбудовою Видавничого Фону У.І.Т. просимо читачів журналу про слідуюче:

1. Зложити одноразовий даток на Видавничий Фонд У.І.
2. Приєднати одного мецената для «Українського Історика»;
3. Приєднати бодай одного нового передплатника У.І.
4. Перевести збірку на Видавничий Фонд У.І.Т.

Дальша розбудова «Українського Історика» повністю залежить від допомоги українського громадянства.

З НАГОДИ 100-ЛІТТЯ НТШ ПРОСИМО ПРИДБАТИ ДЖЕРЕЛЬНУ СТУДІЮ:

Любомир Винар

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА 1892—1930

Видання Українського Історичного Товариства.

В цій монографії автор досліджує наукову діяльність Мих. Грушевського в Галичині в роках 1892—1914, а також його зв'язки з НТШ по 1920 році. — Це перша обширніша студія про Михайла Грушевського і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, базована на численних джерелах і літературі. Необхідна праця для дослідників українського наукового життя і діяльности М. Грушевського.

Ціна — 5.00 ам. дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту. Замовлення і гроші слати на адресу Адміністрації «Українського Історика».

*

В Адміністрації «Українського Історика» можна набути попередні річники нашого журналу:

«Український Історик», чиста 1—4 (рік II, 1965) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік III, 1966) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік IV, 1967) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік V. 1968) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік VI, 1969) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік VII, 1970) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік VIII, 1971) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік IX, 1972) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік X, 1973) — 14 $
«Український Історик», числа 1—4 (рік IX, 1974) — 14 $

Перший річник «Українського Історика» можна набути за ціну $ 14.00 (перше число у формі зіраксової відбитки). І-ий річник майже вичерпаний.